Voruta

Nr. 2 (868)

Lietuvos istorijos žurnalas

2020 m. birželis

ISSN 1392-0677

Voruta

Lietuvos istorijos žurnalas
Nr. 2 (868), 2020 m. birželis

Žurnalas leidžiamas kartą per tris mėnesius.

Nuo 1989 m. spalio 24 d. iki
2019 m. gruodžio 21 d. Nr. 12 (866) –
nacionalinis Lietuvos istorijos laikraštis „Voruta“.

Rengėjas (leidėjas)
viešoji įstaiga „Vorutos“ fondas

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas remia projektą „Lietuvos istorijos takoskyros ir gairės“ (11 000,00 Eur).

Tautos fondas (JAV) remia žurnalo priedo „Tėviškės aušra“ leidybą (5 636,00 Eur).

Jadvyga ir Tadas Stommos (JAV) Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko šeimos atminimui.

Žiedūna ir Viktoras Jenciai Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko šeimos atminimui.

Redakcija: Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 605 11117), vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 670 08901), Irma Stadalnykaitė (leidybos redaktorė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Edita Astraukienė (kalbos redaktorė), Monika Rybelienė (publicistika, el. p. monika@voruta.lt), Jolanta Zakarevičiūtė (istorija), Aleksandras Adamkavičius (etninės žemės), Jūratė Buivienė (fotografija), Jonas Česnavičius (fotografija), Jurgita Jakienė (dizainerė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Stanislava Žuravska (buhalterė, el. p. buhalterija@voruta.lt, tel. 8 683 90796, 8 528 51266).

Laiškams: VšĮ „Vorutos“ fondas, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA.
Tel. 8 683 90796 (buhalterija), 8 528 51266,
el. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.

Dėl reklamos žurnale ir interneto svetainėje www.voruta.lt kreiptis el. paštu reklama@voruta.lt, tel. 8 605 11117.

© Voruta, 2020. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Trisdešimt pirmieji leidimo metai. Žurnalo straipsnius kopijuojant ar platinant būtina nuoroda.
Žurnalas išeina kartą per tris mėnesius. Apimtis – 12 sp. l.
Žurnalo šriftas – *Palemonas*.
Prenumeratos indeksai 0135, 0136.
Rengėjas (leidėjas) – VšĮ „Vorutos“ fondas, įmonės kodas 181392738, PVM mokėtojo kodas LT813927314, a. s. LT025015100014000155, Trakų kredito unija, kodas 50151. Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė, „Tele2“ mob. 8 605 11117.
Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai. Tel. 8 603 11117, 8 528 51266. Interneto svetainė www.voruta.lt.
Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, tel. 8 670 08901.
Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Tiražas 1 000 egz.

Turinys

Mieli skaitytojai! 1

Politika
Irena Andrukaitienė. Istorijos pašaukti 2
Vytautas Albertas Gocentas. Glaustis prie Motinos Lietuvos, arba vasario promemorijos. 2020 metai 6

Vasario 16-osios akto signatarai
Algirdas Grigaravičius. Donatas ir Filomena Malinauskai – tautinio judėjimo veikėjai 8

Mažoji Lietuva
Dr. Martynas Purvinas. Iš Šv. Jono bažnyčios Klaipėdoje istorijos (II) 17

Mokslo istorija
Virgilijus Lukošius. Daktaras Felicijonas Gedvilas 21

Holokaustas Lietuvoje
Viktoras Jencius-Butautas. Viktoro Stommos šeima išgelbėjo Vilkaviškio daktaro Bero Šapiro sūnų, o gal ir visą jų šeimą 23

Antrasis pasaulinis karas
Dr. Arūnas Bubnys. Tylusis rezistencijos didvyris Juozas Rudokas (1907–1945) 25

Lietuvos okupacijų istorija
Jovita Lesienė. Kunigo J. Zdebskio žūties vietoje pastatytas naujas kryžius 28
Algirdas Brukas. „Senojo pasaulio“ ardymas miškų žinyboje 1939–1953 m. 32

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija
Dr. Irma Randakevičienė. XVIII a. Jieznas bažnytiniuose metrikuose 37
Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę menantis Naujasis Pasaulis – skansenas Gardine 43

Abiejų Tautų Respublika
Irma Stadalnykaitė, Jolanta Zakarevičiūtė. Gegužės 3-iosios konstitucija: kaip ją supranta lietuviai? 47

Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija
Alma Būdvytienė. Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje dirbę dvasininkai ir patarnautojai 49

Mažosios Lietuvos dvarai
Juozas Vercinkevičius. Projektas „Pietų Baltijos dvarai“ (II) 54

Valstybinė lietuvių kalba
Habil. dr. Kazimieras Garšva. Vilniaus apskrities kalbų interpretacijos 60
„Talka kalbai ir tautai“ ragina politikus stiprinti dėmesį valstybinei kalbai 65

Tėviškės aušra. *Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms*

Lietuviai etninėse žemėse
Marija Šaknienė. Godotinos „Lietuvių godos“ arba darbas šiapus ir anapus valstybės sienos 66

Rytų Lietuvos mokyklos
Aušra Virvičienė. Didžiasalio „Ryto“ gimnazija – lietuviškosios kultūros židinys 72
Nijolė Keraitienė. Apie ryčiausią Lietuvos muziejų 76
Stanislava Žuravska, Juozas Vercinkevičius. S. Rapolionio atmintį sauganti ir naujovėms atvira gimnazija Šalčios krašte 79
Doc. dr. Gediminas Kazėnas. Vilniaus rajono savivaldybė toliau ignoruoja lietuvių ugdymo poreikius 81
Jurgita Mackevičiūtė. Baigėsi Lietuvos, Lenkijos ir Portugalijos mokinius suvienijęs projektas 83
Žydronė Šemelienė. Muzika – visus jungianti kalba 84

Prisimename Juos
Habil. dr. Kazimieras Garšva. Esu Tverečiaus vaikas... 85
Sofija Daubaraitė. Ir išėjusi – lieka 86

Pro memoria
Į Amžinybę palydint Gražiną Landsbergienę (1930 01 28–2020 03 10) 91
Juozas Nekrošius (1935 12 21–2020 03 15) 92
Doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius (1941 09 02–2020 03 22) 94

Kitas numeris išeis 2020 m. rugsėjo 19 d.

Mieli skaitytojai!

***2020**-ieji Lietuvai ypatingi – minime valstybingumo atkūrimo 30-metį, 30-ąjį išsvajotos ir taip lauktos Laisvės gimtadienį. Kaip rašo Kovo 11-osios akto signatarė anykštėnė Irena Andrukaitienė, „Jau trisdešimt metų prabėgo nuo tų Atgimimo dienų, nuo tų su niekuo nepalyginamų akimirkų, kurios pakėlė Lietuvą galutiniam žygiui už laisvę.“ Atminkime šio žygio svarbą ne tik Kovo 11-ąją, širdyse įžiebtą liepsną nešiokimės kasdien, spinduliais vainikuokime nuveiktus darbus ir dar tik brėstančias idėjas. Daugiau svarbių valstybingumui datų ir niuansų atveria Vytauto Alberto Gocento pamąstymas „Glaustis prie Motinos Lietuvos, arba vasario promemorijos. 2020 metai“.*

Iš dabarties keliaudami vis gilyn į praeitį, pasiekiame valstybingumo raidai svarbiausius laikmečius. Per juos drąsiai veda istorikas, archyvininkas Algirdas Grigaravičius, nagrinėdamas įvairius lietuvių tautinio judėjimo Vilniuje aspektus ir atkreipdamas dėmesį į Lietuvos kilmingųjų indėlį. Mat, Vasario 16-osios aktą pasirašė trys Lietuvos bajorai – Donatas Malinauskas, Mykolas Biržiška ir Stanislovas Narutavičius. Verta pamąstyti, kokia paslaptis vedė net vos prakalbančiuosius lietuviškai dėti savo parašus po Vasario 16-osios aktu ar jungtis prie „Dvylikos Vilniaus apaštalų“. Neįtikėtinai stipri tautinė savimonė, nepalaužiama aistra, atkaklus tikėjimas rytojumi? Apie Lietuvos valstybingumo užuomazgas XVIII a. prabyla ir doc. dr. Eligijus Raila, atsakydamas, kodėl gi 1791 m. ATR Konstitucijoje dingo Lietuvos vardas.

Tęsiant valstybingumo temą vėl prireikia sugrįžti į dabartį. Su valstybine kalba ir geopolitika susijusias aktualijas pristato habil. dr. Kazimieras Garšva straipsnyje „Vilniaus apskrities kalbų interpretacijos“, taip pat Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys, docentas dr. Gediminas Kazėnas nuolatiniame žurnalo priede, leidinyje Lietuvos mokykloms „Tėviškės aušra“. Nuoširdžiai dėkojame Tautos fondui (JAV), remiančiam „Tėviškės aušros“ leidybą – ne tik mums, bet ir lietuviams JAV labai rūpi, kaip sekasi Rytų Lietuvos ir Lietuvos etninių žemių lietuviškoms mokykloms.

Dažnas, keliaudamas po istoriją, tikisi aptikti vien tik pasididžiavimo vertus momentus, tačiau neišvengiamai susiduria ir su skriaudomis, įvairiomis skausmingomis situacijomis. Štai ir buvęs didingas, o dabar tebenykstantis mūsų kultūros paveldas... Nors rašome apie Mažąją Lietuvą, kurioje ši problema bene opiausia, skaudu, bet visoje šalyje rastume apleistų, merdinčių kadais kultūros šviesą spinduliavusių objektų. O ar įmanoma auginti kultūrą, kai nebelieka atminties?.. Pasakojimą apie Mažosios Lietuvos šventovės – Klaipėdos Šv. Jono bažnyčios – istoriją tęsia dr. Martynas Purvinas. Be abejonės, atstačius šią po Antrojo pasaulinio karo sugriautą bažnyčią, būtų grąžinta skola ne tik Klaipėdai, bet ir visos Lietuvos liuteronams. Apie pamažu atgyjančius Mažosios Lietuvos dvarus rašo Juozas Vercinkevičius, pristatydamas tebevykdomą tarptautinį projektą „Pietų Baltijos dvarai“. Kaip yra teigę „Lietuvos dvarų sodybų atlaso“ II tomo (2014) sudarytojai, vien Pagėgių savivaldybėje buvo 128 dvarai ar palivarkų sodybos, o po 1940 m. prasidėjęs spartus jų nykimas tebesitęsia ir dabar, mat, kaip tik ši nekilnojamųjų kultūros vertybių grupė yra labiausiai apleista.

Holokaustas Lietuvoje – amžina, negyjanti žaizda, tema, kurią ir toliau svarbu plėtoti, kad būtų atskleisti istorijoje pradingę aspektai, vardai. Šios temos ėmęsis gydytojas Viktoras Jencius-Butautas pristato pasakojimą apie Vilkaviškio gydytojo Bero Šapiro likimą ir tai, kaip Viktoro Stommos šeima išgelbėjo jo sūnų.

Dr. Arūnas Bubnys, ir toliau benarstydamas Antrojo pasaulinio karo temą, supažindina su po mirties Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu ir Vyčio Kryžiaus ordino Riterio kryžiumi apdovanotu Juozu Rudoku, o Jovita Lesienė pradeda Lietuvos okupacijų istorijos temą. Ji – pasiryžusi aprašyti kryžiaus pastatymo iniciatyvą, tačiau atskleidžia ir mįslingas sovietų laikais persekioto kunigo Juozo Zdebskio žūties aplinkybes.

Kaip ir pirmame numeryje, gvildename Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tematiką, čia savo atliktus tyrinėjimus skaitytojams pristato dr. Irma Randakevičienė ir pradeda straipsnių apie Jiezno istoriją ciklą – šįkart „XVIII a. Jieznas bažnytiniuose metrikuose“. Jau seniai Gardino istoriją tyrinėjanti istorinių romanų autorė dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė taip pat pateikia pluoštą įdomybių ir pakviečia į kelionę po Gardino skansenį – Naująjį Pasaulį.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija visuomet buvo svarbi „Vorutos“ laikraščio tema, tokia ji bus ir žurnale. Šįkart su Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje dirbusiais dvasininkais ir patarnautojais supažindina Varnių bei Bažnyčios istorijos tyrinėtoja Alma Būdvytienė. Neturime Lietuvos Bažnyčios enciklopedijos, todėl šios surinktos žinios yra labai reikalingos.

Kartu su promemorijų autoriais dar kartą nusilenkiame prieš į Amžinybę iškeliavusius Gražiną Landsbergienę, Juozą Nekrošių, Vaclovą Bagdonavičių ir Bronių Saplį.

Malonaus skaitymo!

Irma STADALNYKAITĖ, redaktorė

Istorijos pašaukti

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė,
Anykščiai

Jau trisdešimt metų prabėgo nuo tų Atgimimo dienų, nuo tų su niekuo nepalyginamų akimirkų, kurios pakėlė Lietuvą galutiniam žygiui už laisvę.

1988 m. birželio 3-iąją Mokslų akademijoje įkurtas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis greitai tapo tautos laisvės vilčių įsikūnijimu ir darėsi galinga jėga, keliančia pavojų okupacinei valdžiai ir SSRS stabilumui.

Po Baltijos kelio, visam pasauliui pademonstravusio Baltijos šalių vienybę ir pasiryžimą siekti laisvės, SSRS kompartijos Centro komitetas paskelbė, kad smerkia „nacionalistinę isteriją Pabaltijyje“ ir grėsmingai pareiškė, kad nueita per toli, kad Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus ir žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Buvo perspėta, kad jeigu nacionalistams pavyktų pasiekti savo tikslą, padariniai būtų katastrofiški – galėtų iškilti klausimas dėl jų paties gyvybingumo. Aiškiau nepasakysi.

Nepaisydami grasinimų ėjome toliau. 1990 m. vasario 3 d. Vilniaus koncertų ir sporto rūmuose vyko Sąjūdžio konferencija „Lietuvos kelias“, kurios metu buvo pristatyti Sąjūdžio remiami kandidatai. Man buvo patikėta pristatyti Aukštaitijos regiono kandidatus. Sąjūdis į 141 apygardą iškėlė 148 kandidatus. Konferencijoje keturi tūkstančiai delegatų patvirtino, kad mus remia, buvo patvirtinta Sąjūdžio rinkiminė programa, kurioje imperatyviai pasakyta: „Paskelbti Lietuvos valstybės – Lietuvos Respublikos teisių perėmėjos – atkūrimo aktą.“

Kadangi rinkimuose varžėsi dvi pagrindinės politinės jėgos – Sąjūdis ir Lietuvos komunistų partija (toliau – LKP), tai teko susipažinti ir su LKP rinkimų programa. Jos teiginiai – kad LKP jau dabar siekia suvereniteto, kad pasisako už bendradarbiavimą su centru (suprask – su Maskva), kad deklaruoja nuosaikų ėjimą nepriklausomybės link – buvo gerokai atsilikę nuo Sąjūdžio laikmečio. Nei suverenitetas, nei „žingsnis po žingsnio“, arba, kaip tuo metu buvo ironiškai sakoma, „*stepas* po *stepo*“ nebetenkino didžiosios dalies tautos lūkesčių ir mums buvo svarus argumentas politiniuose debatuose.

Šiuos rinkimus triuškinamai laimėjome mes, Sąjūdžio remti kandidatai. Niekam per visą rinkimų istoriją nuo 1990 m. dar nepavyko pakartoti tokio rezultato – iš 133 iki kovo 10 d. į Aukščiausiąją Tarybą išrinktų deputatų 96 buvo Sąjūdžio remti. 72 proc.! Tokiu būdu užsitikrinta konstitucinė dauguma ir buvo akivaizdu, kad pagrindinį tikslą pavyks pasiekti parlamentiniu keliu.

Nuo kovo pradžios kelios Sąjūdžio deputatų grupės įtemptai dirbo – ruošė būsimų parengiamųjų ir konstitucinių dokumentų projektus. Negalėjau iš karto po rinkimų prisidėti prie bendro darbo. Aš, kaip ir dauguma iš mūsų, prie Sąjūdžio deputatų klube vykusių diskusijų prisijungiau kovo 9 d. Klubas posėdžiavo tuometiniuose Profsąjungų rūmuose (dabar III Seimo rūmai). Buvo svarstomi pirmųjų Aukščiausiosios Tarybos posėdžių scenarijai, aptariami įstatymų projektai, diskutuojama dėl pagrindinio dalyko – kada skelbti nepriklausomybę.

Tą dieną vykusiose diskusijose dėl nepriklausomybės skelbimo nustebino atsiradusi takoskyra. Dalis Sąjūdžio deputatų dalijosi abejonėmis, ar nevertėtų pagrindinio penkių dokumentų paketo išskirstyti: du (deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų pripažinimo“ ir įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“) priimti kovo 11 d., o likusius (aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“, įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“) – gal po savaitės, gal po dviejų mėnesių ar dar vėliau. Buvo svarstoma – gal neskubėti, palikti manevro galimybę. Buvo iškelta abejonė, ar pavyks per vieną dieną priimti visą penkių dokumentų paketą, gal nereikėtų forsuoti. Kas mane labai nustebino – tokias mintis dėstė Vytautas Landsbergis, Egidijus Bičkauskas, Mečys Laurinkus, Kazimieras

Antanavičius. Dalis deputatų buvo sutrikę – rinkiminės kampanijos metu retorika buvo kitokia. Pasitarimas tęsėsi septynias valandas, baigėsi vėlai vakare, taip ir neapsisprendus dėl pagrindinio klausimo.

Kovo 10 d. rytą Sąjūdžio deputatų pasitarimas tęsėsi. Vakarykščiame posėdyje išsakytas ir šį rytą vėl pakartotas abejones dėl nepriklausomybės skelbimo laiko energingai stengėsi atremti Kazimira Danutė Prunskienė. Ji sakė, kad reikia visą paketą priimti vienu metu ir nedelsiant, kad tie dokumentai neskaidomi, kad tai yra vienas politinis aktas. Tą patį kalbėjo Algidas Saudargas, Vidmantas Povilionis, Virgilijus Juozas Čepaitis, Aloyzas Sakalas ir kiti, kurių pavardžių tuomet dar nebuvau įsidėmėjusi. Sprendimas vėl liko pakibęs ore. O vakare laukė pirmasis Aukščiausiosios Tarybos posėdis.

Kovo 10 d. vakaras, 21 val. Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salė. Jos centrinę sieną „puošia“ milžiniškas sovietinis LSSR herbas. Jis puikuojasi ir ant tribūnos. Salėje šurmulys, ji apgulta žurnalistų iš viso pasaulio. Salės balkonai pilni svečių. Susirinko Sąjūdžio Seimo nariai, dalyvauja dalis SSRS liaudies deputatų, atvykę svečiai ir delegacijos iš kaimyninių šalių – Lenkijos, Čekoslovakijos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Rusijos. Atvyko nemažai išeivijos lietuvių, panorusių būti tų istorinio virsmo akimirkų liudininkais. Visų nuotaika džiugi, šventiška. Salėje tvyrojo laukimo atmosfera.

Prasideda ką tik išrinktos Aukščiausiosios Tarybos pirmasis posėdis, kuriam pirmininkauja Respublikos rinkiminės komisijos pirmininkas, Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas, akademikas Juozas Bulavas. Pradėdamas posėdį jis kreipėsi į deputatus, primindamas jiems šios Aukščiausiosios Tarybos misiją ir linkėdamas santarvės: „Būkite vienas kitam pakantūs, tolerantiški, siekite vienybės atsakingame darbe, vadovaukitės ne savo „pasirodymu“ ar karjeristiniais siekiais, o savo Tėvynės interesais.“ Pranašiški žodžiai, nuspėję netolimoje ateityje Aukščiausiojoje Taryboje prasidėsiančią politinę destrukciją, kuri lėmė nepriklausomybę paskelbusios Aukščiausiosios Tarybos išsiskirstymą gerokai prieš kadencijos pabaigą. Bet tuomet tie žodžiai nepasirodė reikšmingi. Gal dėl to, kad viską nustelbė artėjančių istorinių sprendimų jaudulys.

Pirmasis posėdis buvo parengiamojo pobūdžio: išrinkta ir patvirtinta Balsų skaičiavimo komisija, Mandatų komisija ir pirmosios sesijos sekretoriatas. Svarbiausią šios dienos darbą turėjo atlikti Mandatų komisija, kurioje teko dirbti ir man. Tą patį vakarą turėjome patikrinti vasario 24, kovo 4, 7, 8 ir 10 d. išrinktų deputatų įgaliojimus. Rinkimai buvo įvykę 133 rinkiminėse apygardose. Mums reikėjo patikrinti bylas – rinkimų rezultatų protokolus, kitus dokumentus, nustatyti jų atitikimą Konstitucijai, Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymui. Darbo

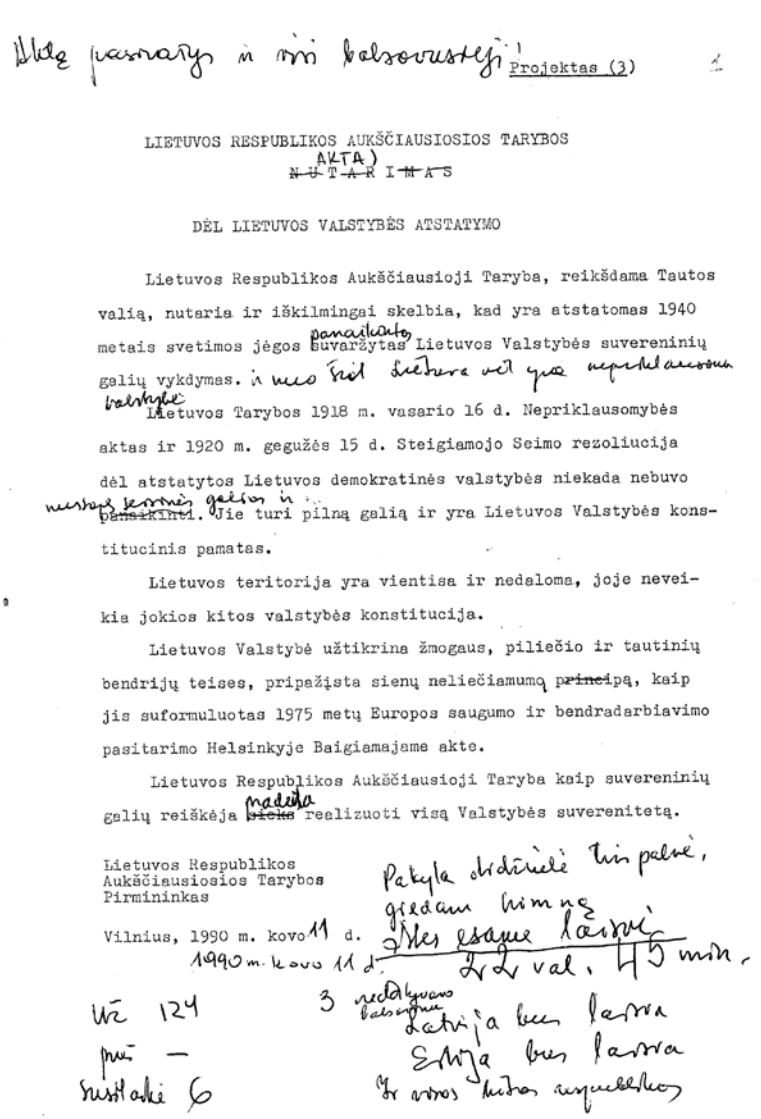

Projektas (3)

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
~~N U T A R I M A S~~ AKTAS

DĖL LIETUVOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos suvaržytas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo panaikinti. Jie turi pilną galią ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos Valstybė užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises, pripažįsta sienų neliečiamumą ~~principą~~, kaip jis suformuluotas 1975 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja ~~siekia~~ padeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiosios Tarybos
Pirmininkas

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.
1990 m. kovo 11 d. 24 val. 45 min.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akto „Dėl Lietuvos Valstybės atstatymo“ projekto su Irenos Andrukaitienės pataisomis, pastabomis ir įspūdžiais faksimilė. ILIUSTR. IŠ IRENOS ANDRUKAITIENĖS ASMENINIO ARCHYVO

apimtis buvo didelė, iš dviejų apygardų dar nebuvo gauti kovo 10 d. vykusių rinkimų dokumentai, tad patvirtinti deputatų mandatus šios dienos posėdyje nebuvo galimybių. Posėdžiui pasibaigus Mandatų komisija liko tęsti darbo toliau.

Tą vakarą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo salėje tęsėsi Sąjūdžio deputatų klubo diskusijos dėl rytdienos posėdžio eigos ir nepriklausomybės paskelbimo datos. Naujienų agentūra UPI jau prieš keletą dienų buvo pranešusi, kad lietuviai būtent kovo 11 d. skelbs nepriklausomybę. Pasauliui jau buvo pranešta. Maskvai tai irgi nebuvo naujiena. Kad Maskva turėjo ruoštis šiam mūsų žingsniui, buvo akivaizdu, bet mes, eiliniai deputatai, informacijos apie galimus Maskvos pasirinkimus – kaip tvarkytis su Lietuva – neturėjome.

Žinojome, kad kovo 12 d. Maskvoje turi prasidėti III SSRS liaudies deputatų suvažiavimas dėl SSRS prezidento institucijos steigimo ir įstatymo dėl respublikų išstojimo iš SSRS mechanizmo. Kaip po suvažiavimo galėjo pasisukti įvykiai ir kokios galėjo būti reakcijos į Lietuvos padarytus žingsnius, niekas nežinojo. Kaip argumentas Sąjūdžio deputatų pasitarime buvo iškelta mintis, kad ką tik išrinktas SSRS prezidentas inauguracijos akivaizdoje nedrįs įvesti

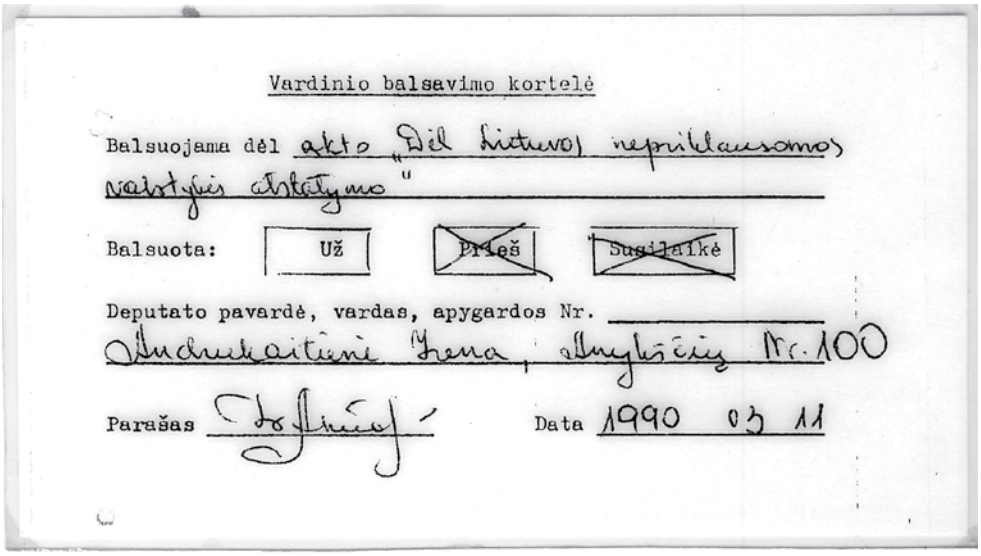

Vardinio balsavimo kortelė

Balsuojama dėl akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo"

Balsuota: Už ~~Prieš~~ ~~Susilaikė~~

Deputato pavardė, vardas, apygardos Nr. Andrukaitienė Irena, Alytaus Nr. 100

Parašas [signature] Data 1990 03 11

Irenos Andrukaitienės užpildytos vardinio balsavimo dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo" paskelbimo kortelės faksimilė. *Iliustr. iš Irenos Andrukaitienės asmeninio archyvo*

tankų į Lietuvą ir „negadins savo veido" pasaulio akivaizdoje.

Pasitarimas užsitęsė gerokai po vidurnakčio. Reikėjo apsispręsti. Galutinis sprendimas buvo priimtas po konsultacijų telefonu su diplomatu Stasiu Lozoraičiu, dirbusiu Lietuvos atstovybėje Vašingtone. Jo nuomonė buvo vienareikšmiška: skelbti nedelsiant, kovo 11-ąją. Buvo pusė dviejų nakties. Kovo 11-oji jau buvo prasidėjusi.

Istorinė kovo 11-oji tęsėsi. 9 val. ryto. Prasideda antrasis posėdis. Ši Aukščiausiosios Tarybos darbo diena truks penkiolika valandų. Šiandien priimti įstatymai, nutarimai, deklaracija, kreipimasis į pasaulio tautas bus ne tik oficialūs dokumentai, bet ir ypatingą emocinį krūvį turintys tekstai – kiekvienas jų žodis šventas ir brangus. Aukščiausiosios Tarybos pirmininko, pavaduotojų rinkimai buvo ne vien formalūs veiksmai, tuomet jie prilygo ritualui. Posėdžiai buvo transliuojami per radiją ir televiziją – tą dieną priimant svarbiausius sprendimus priėmime dalyvavo visa Lietuva.

Aukščiausiosios Tarybos salė niekada nebuvo mačiusi tokios užsienio žurnalistų gausos kaip tą istorinę dieną. Jie transliavo pasauliui kiekvieną mūsų priimamą sprendimą, fiksavo Aukščiausiosios Tarybos darbo akimirkas, pertraukų metu kalbino deputatus, prašydami kad ir trumpo komentaro – ekspromtu pateikto autentiško tos dienos liudijimo. Prisimenu, manęs klausė: „Ar tikrai šį vakarą skelbsite nepriklausomybę?", „Ar nebijote Maskvos?", „Ką darysite, jeigu Maskva puls?". Atmintyje išliko klausimų intonacija – nuostaba, kilusi iš situacijos nerealybės (maža šalis meta iššūkį ją pavergusiai imperijai), persipynusi su politinės sensacijos laukimo gaida (kaip elgsis pasaulio galingieji ir Maskva) ir nebyliu persergėjimu (ar jūs suprantate, kas jūsų laukia).

Ta diena, rodėsi, bus begalinė. Valandos prarado savo tiesioginę reikšmę, tądien galiojo kitas laiko matas. Artėjo svarbiausia akimirka – Lietuvos Respublikos akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo" priėmimas. Neapleido jaudulys pildant vardinio balsavimo kortelę – kruopščiai užbraukiant „prieš" ir „susilaikė", paliekant „UŽ". Šiuo trumpu dviejų raidžių žodžiu buvo užbraukta visa sovietinė praeitis ir nutiestas valstybės savarankiško gyvenimo kelias. Tą akimirką šventai tikėjau, kad visi dirbs vardan tos Lietuvos.

Ir štai iškilminga akimirka, kurios laukė Lietuva. „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė." Valstybė, už kurios tapsmą balsavo 124 deputatai. Šeši (išrinkti Vilniaus, Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose) susilaikė, trys (Stasys Kašauskas, Nikolajus Medvedevas ir Mindaugas Stakvilevičius, tuo metu dar turėję ir SSRS liaudies deputatų statusą) balsavime nedalyvavo, nes buvo komandiruoti stebėtojais į Maskvoje prasidedantį neeilinį SSRS liaudies deputatų suvažiavimą.

22 val. 44 min. paskelbus balsavimo rezultatus (skaitant balsavusiojo pavardę, kiekvienas turėjome atsistoti ir balsu patvirtinti savo parašą, esantį balsavimo kortelėje), posėdžių salėje ilgai aidėjo plojimai, virtę ovacijomis, giedojome „Tautišką giesmę", sveikinome vieni kitus su Nepriklausomybe. Nepamirštama, jaudinanti valanda. Susikibę už rankų, su džiaugsmo ašaromis akyse skandavome: „Lietuva jau laisva!", „Latvija bus laisva!", „Estija bus laisva!"

Tą vėlų vakarą priėmėme dar du svarbius konstitucinius dokumentus – trumpam atstatėme 1938 m. Lietuvos Konstitucijos tęstinumą ir iškart priėmėme Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą bei Kreipimąsi į pasaulio tautas, tikėdamiesi broliško solidarumo ir paramos. Saugau tą dieną priimtų

dokumentų projektus su ranka rašytomis pataisomis, pastabomis, įspūdžiais.

Ką atnešė rytojus? Buvo palaikymo balsų iš užsienio. Vienas iš Lenkijos „Solidarumo“ įkūrėjų, tuometinis „Gazeta wyborcza“ vyr. redaktorius Adamas Michnikas pirmajame šio dienraščio puslapyje rašė: „Džiaugsmas – pirmas aplankęs jausmas. Džiaugiamės už jus, broliai lietuviai.“ Sveikino ir „Solidarumo“ lyderis, būsimasis Lenkijos prezidentas Lechas Valensa.

Kremliaus reakcija buvo aiški – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimai neteisėti ir negaliojantys. Kovo 16 d. Aukščiausiąją Tarybą pasiekė SSRS prezidento M. Gorbačiovo telegrama, kurioje reikalaujama per dvi dienas atšaukti Lietuvos Nepriklausomos Valstybės Atkūrimo Aktą. SSRS liaudies deputatų III suvažiavimo rezoliucijoje skelbiama, kad 1990 m. kovo 11–12 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos priimti sprendimai neturi juridinės galios ir reikalaujama grįžti į teisinę padėtį, buvusią prieš kovo 10-ąją.

Vienas pirmųjų Lietuvą pasveikino Tibeto politinis ir dvasinis lyderis Dalai Lama, 1990 m. balandžio 3 d. atsiuntęs telegramą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui. Joje rašoma: „Su dideliu susidomėjimu stebėjau Lietuvoje vykstančius pasikeitimus. Labai žaviuosi jūsų tautos drąsa ir apsisprendimu. Ypač žaviuosi, kad kovodami už savo tautos teises ėjote nesmurtinio pasipriešinimo keliu. Aš visuomet tikėjau, kad prievarta neatneš ilgalaikių problemos sprendimų. Gali atrodyti, kad prievarta laikinai išsprendžia problemą, tačiau daugeliu atvejų ją tik padidina. Raginu Jus ir toliau nenukrypti nuo neprievartinio kovos kelio.“

Tik nesulaukėme palaikymo iš pasaulio didžiųjų. Po kovo 11-osios Prancūzijos Prezidentas Fransua Miteranas pareiškė: „Lietuviai viską sugadins. Jie beveik niekada nebuvo nepriklausomi. O kai buvo, gyveno diktatūroje. Apgailėtini žmonės. Suprasiu, jei Michailas Gorbačiovas bus priverstas griebtis jėgos.“ Vėliau jam teko kardinaliai keisti retoriką. Bet kol kas mūsų nebuvo pasaulio didžiųjų interesų rate.

Pirmoji Lietuvą 1990 m. gegužės 31 d. pripažino Moldavijos SSR, tebebūdama SSRS sudėtyje. Kitą dieną SSRS Aukščiausioji Taryba pareiškė, kad toks Kišiniovo sprendimas yra niekinis. Tarptautinės teisės požiūriu toks pripažinimas neprilygsta nepriklausomos valstybės pripažinimui, bet Moldova gali pagrįstai didžiuotis tokiu toliaregišku ir moraliu savo žingsniu, o mes esame dėkingi už jos drąsą ir palaikymą.

Po 1991 m. vasario 9 d. plebiscito, kuriame daugiau nei trys ketvirtadaliai balsavimo teisę turinčių rinkėjų pasakė, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika ir tuo akivaizdžiai patvirtino Kovo 11-osios aktą, Lietuvą pripažino Islandija. Prisimenu, su kokiu jauduliu mes klausėmės Islandijos užsienio reikalų ministro Jouno Baldvino Hanibalsono kalbos Aukščiausiojoje Taryboje. Tuo metu mažytė Islandija mums atstojo visą likusį pasaulį. Dėkingumo jausmas šiai šaliai neišblėso iki šiol.

Nepavykęs 1991 m. rugpjūčio 19–23 d. perversmas Maskvoje tapo atskaitos tašku mūsų valstybės tarptautinio pripažinimo istorijoje. Vien per likusias rugpjūčio dienas apie diplomatinių santykių užmezgimą paskelbė 36 valstybės. Tokiu pat tempu mūsų valstybės nepriklausomybės pripažinimas tęsėsi ir toliau.

Tai buvo vilčių išsipildymo metas. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos dar laukė kiti valstybės kūrimo darbai, bet pagrindinė, istorinė jos misija jau buvo atlikta – *de facto* egzistuojanti Lietuvos valstybė tapo pripažinta *de jure*.

Vydas Astas

Salaspilis

Sakmė,
[dail. Rimantas Tumasonis],
Vilnius: Homo liber,
2018, 40 p.

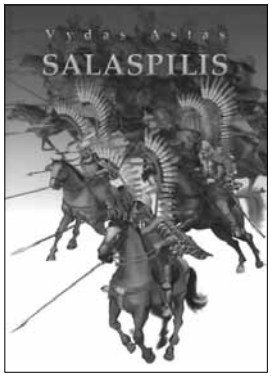

Šmaikštus, puikiai iliustruotas pasakojimas apie Salaspilio mūšį, vieną žymiausių Lietuvos istorijoje, kai lietuviai sutriuškino beveik keturis kartus gausesnius švedus. Skirta jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams.

Knygą galima įsigyti leidykloje „Homo liber“ (J. Baltrušaičio g. 11-126, Vilnius, tel. 8 5 279 3976) arba užsisakyti paštu – **žr. www.homoliber.lt.**

homo liber

Glaustis prie Motinos Lietuvos, arba vasario promemorijos. *2020 metai*

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Vytautas Albertas GOCENTAS,
Vilnius

Gyvename nuostabiame krašte – Lietuvos valstybėje, kurios vardas Kvedlinburgo analuose įrašytas jau daugiau nei prieš tūkstantį metų – jo paminėjimui šiemet sukanka 1011-ieji metai.

Juk dar po trejų metų minėsime ir Klaipėdos uosto bei jūrinės Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį. Langas į Vakarus – atvertas prieš šimtmetį, o Lietuvos archyvų lentynose nebyliai glūdi Mažosios Lietuvos savanorių (MLS) anketos. Jie tęsė nepriklausomybės kovas ir čia, nors buvo demobilizuoti į atsargą, bet namo vis dar nėjo, o stojo į šaulius ir ant rankovių užsirišę žalius raiščius su raidėmis MLS žengė į Klaipėdos kraštą. Kiek šaulių, kiek gimnazistų, kiek Dotnuvos studentų stojo kovos talkon, kad Mažosios Lietuvos lietuviininkai pajustų Motinos Lietuvos sūnų petį, karštas širdis? Matas Šalčius žurnale „Trimitas“ (1928 m. Nr. 7, p. 222–223) rašė apie penkis Lietuvos šaulių žygius, kurių ketvirtasis – 1923 m. sausio mėn., kuomet šauliai išvadavo Klaipėdos kraštą ir grąžino jį Lietuvai. Visi lietuviai – Didžiosios, Mažosios ir išeivijos – susitelkė vienam reikalui, kad būtų įvykdytas istorinio 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės Akto testamentinis priesakas – glaustis prie Motinos Lietuvos, glaustis ir tuo pačiu išlikti su savo papročiais, tradicijomis.

Tai, pasak prof. habil. dr. Arnoldo Piročkino, viena iš penkių Lietuvos istorijos svarbiausių datų – tuomet nuo 1923 m. sausio 15-osios pradėtas žygis į Europos ir pasaulio vandenis. Lietuva Europai tampa žinoma kaip ir eksportuotoja. Mažų mažiausiai iš Klaipėdos uosto „Maisto“ šaldytuvų ir sandėlių keliauja bekonai, kiti mūsų krašto ūkininkų triūso išpuoselėti gaminiai. O kur dar mediena, celiuliozė – Klaipėda ir uostas vertingai įsitraukia į Lietuvos ūkio bei pramonės rodiklių augimą, auga ir vystosi „Lietūkis“, „Linas“, Drobė“, „Pienocentras“.

Taigi, bus išleista knygų, o memorialinė knyga-albumas „Mažosios Lietuvos savanoriai, MLS: anketos, fotografijos“ – tai ir vyriausiojo archyvaro, ir susisiekimo ministro veiklos priedermės. O ką mes, visa jūrinė Lietuva, dar turime atlikti? Bibliografine retenybe yra išlikęs dokumentinių fotografijų leidinys „Klaipėdos sukilimas“. Sako, buvo išspausdintas, bet išliko tik kelių bibliofilų ir patriotų rinkiniuose. Šiuo pavadinimu buvo išleistas ir dramos kūrinys, rašoma eilėraščių, išliko atsiminimų – Mažosios Lietuvos metraštininkė Ieva Simonaitytė apie tai rašė savo knygoje, nes tomis 1923-iųjų sausio dienomis buvo Klaipėdos sukilėlių rėmėjų būryje – duonos riekes tepė sviestu, virė *kafiją* (toks klaipėdiškių kavos gėrimas) ir arbatą. Tos rankų ir širdies šilumos taip reikėjo speiguotoje sausio Klaipėdoje.

Ar šiandien dar atmename, ar norime atminti? Klausiu to ir savęs, ir Tavęs, ir Lietuvos valdžios vyrų bei moterų. Mes visi turime atsigręžti ir atminti bei pagerbti tuos drąsius jaunuolius ir vyrus, moteris. Jie laiku ir vietoje atliko pilietinę pareigą – tai pasitarnavo ir 1945, ir 1990 metais.

Visus 2023-iuosius vyks kultūros, istorijos, ūkio ir verslo renginių – nesinori užbėgti už akių ir kažką vardyti ar diktuoti. Manykime, kad 2023-iųjų metų Jūros šventė bus renginių kulminacija. Kaip ir anuomet, į vieną gretą stos ne tik Klaipėdos, bet ir valstybės vadovai, bažnyčių hierarchai. Šiandien yra buvę puikių sambūrių pagerbiant XIX a. sukilėlius, o XX a. sukilėliai to taipgi susilauks.

Visa, ką per jubiliejinius metus įvykdžius, pasiliks knygos, konferencijų pranešimai, renginių vaizdo bei garso įrašai, fotografijos. Atminties įstaigos išleis

bibliografijas, kaip tai įprasta buvo minint pirmąją lietuviškąją knygą ar kitas iškilias Lietuvos valstybės gyvenimo istorines datas.

Todėl ir gera bei garbinga gyventi Tėvynėje. Vasario mėnesį teko pasitikti saulėtoje Egipto žemėje, o tiksliau, dykumos smėlynuose, uolų kanjonuose, prie Raudonosios jūros, jos Akabos įlankos – pietinėje Sinajaus pusiasalio pusėje. Išvydome 700 tūkstančių gyventojų turintį Sinajų, kuris savo plotu panašus į Lietuvą, o istorijoje žinomas nuo ikikristinių laikų. Čia – kalnas, čia Mozė išvydo degantį krūmą, o Viešpats Dievas perdavė lentas su 10-čia įsakymų. Per Sinajų į Meką keliauja musulmonai maldininkai.

Pastebėkime, kad iš minėto Sinajaus gyventojų skaičiaus net 600 tūkstančių yra beduinai, ir jie garbingai bei oriai gyvena su likusiais egiptiečiais. Jie ir klajokliai, ir oazių gyventojai. Kupranugariai vis dar jų gyvenimo artimieji, jų tuoktuvių dovanų dalis. Bet pastebėjome, kad ir automobiliai jiems šiandien paklūsta kaip tie dykumų kupriai... Jie drąsiai vairuoja tojotas, akimirksniu pasirenka kryptį ar vieną iš keturių smėlynuose vos regimų kelių...

Beduinų dauguma yra santarvėje su likusiais Egipto gyventojais. Tai galėtų būti gerasis pavyzdys ir Vilniaus, ir Klaipėdos krašto senbuvių ir naujakurių sugyvenimui bei vieningam darbui Lietuvos labui. Žinoma, šiaurinėje Sinajaus dalyje yra ir ginklų, narkotikų kelių, vedančių į kaimynines valstybes. O ir pietinėje dalyje turistų keliones lydi ne tik vietos gidai, bet ir ginkluoti apsauginikai, keliuose budi reguliari Egipto valstybės kariuomenė. Ir Izraelyje žengiant maldos susikaupimui Raudų sienos link taip pat pasitinka ginkluoti valstybės kariai, yra metalo detektorių patikros, o į Jeruzalės kaimynystėje rymantį Betliejų patenki tik per Viešpaties Dievo ir ginkluotų palestiniečių malonę bei prasivėrus vartams aukštose tvorose tarp vienų ir kitų vietos gyventojų, kurie skiriasi tikėjimo išpažinimu, papročiais ir tradicijomis, bet veidai ir žvilgsniai tie patys – gyvenimo geismas buvo ir yra aukščiau sienų, skirtumų...

O vasaris Lietuvoje – taipgi gyvenimo geismas ir rūpesčiai dėl kasdienos džiaugsmo, rūpesčio. Pavyko perkelti savo tapybos darbų parodą iš Vilniaus liuteronų salės Vokiečių g. 20-ojo numerio į Tautinių bendrijų namų svetainę Raugyklos gatvės 25-ąjį numerį. Tai aštuonių tarptautinių tapybos plenerų, vykusių Rusnėje, darbų parodos mieliems Vilniaus gyventojams. Prieš tai, 2019 m. spalyje, ši paroda viešėjo ir Klaipėdos bei Gargždų pašonėje – Dovilų etninės kultūros centro Lietuvininkų svetainėje. Pastarajame 2019-ųjų tapytojų sambūryje Rusnėje dalyvavo Nepalo, Indijos, Ukrainos, Sakartvelo, Vokietijos, Lietuvos menininkai – ir tapytojai, ir grafikai, ir net vienas juvelyras, o visi tapė drobes. Po vieną kasmet paliekame Salos etninės kultūros ir turizmo informacijos centrui, kuriam vadovauja kraštietė menininkė Birutė Servienė. Direktorė rašo projektus, ieško rėmėjų ir įvyksta stebuklas – kasmet daugybę gyventojų ir svečių sutraukia renginys, kurį sumanytoja pavadino „Muzikuojanti Rusnė“. Atvyksta ir muzikų, ir skaitovų, ir menininkų. Vietos gyventojai ir Rusnės svetingoji seniūnė Dalia Drobnienė kasdien visą savaitę vakaroja ir džiaugiasi vis kitonišku reginiu ar renginiu. Pabaigoje – baigiamasis vakaras, plenero dalyvių darbų paroda. Buvo nutapytas ir simbolinis atvirukas, kuris liko kaboti Rusnėje ant žydų sinagogos sienos – krantinėje du bendražygiai. Tai paminklas Gandžiui ir Kalenbachui. Iš Indijos ir Žemaičių Naumiesčio, kur greta Šilutės, taip pat Rusnės. Abu susitiko Indijos nepriklausomybės aušroje, o dabar – Rusnėje.

Išvykome gavę ir seniūnės dovanų, o didžiausia dovana – galimybė tapyti nuostabią Nemuno deltos salą, jos peizažus.

Taigi, gera ir malonu gyventi Lietuvoje, Klaipėdos ar Vilniaus krašte, nes tavo parodą Doviluose atveria lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“ pirmininkė Renata Čėsnienė, Vilniuje – Lietuvos liuteronų bažnyčios vyskupas Mindaugas Sabutis, o Tautinių bendrijų namuose (TBN) aplanko Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras doc. dr. Vladas Terleckas su žmona Regina ir dukra Jūrate, tavo pasakojimo klausosi TBN direktorė Alvida Gedaminskienė, Vilniaus vokiečių bendruomenės pirmininkas Ervinas Peteraitis, bendruomenės choristai.

Tokios trumpos vasario *promemorijos*, kuomet atsibuvo ir doc. habil. dr. Ingės Lukšaitės 80-metis. Ji savo kalboje kėlė lietuviškumo ir lietuvybės klausimus Vilniuje bei Lietuvoje, o ir kiti pranešėjai antrino ir vertingai pasisakė Valdovų rūmuose vasario 27-osios vakarą. Pasibaigus pranešimams nuskambėjo trys liuteronų giesmės ir giesmė-sveikinimas, skirtas jubiliatei – koncertavo jungtinis liuteronų ir reformatų choras „Giesmė“, vadovaujamas kraštietės Astos Saldukienės, taip pat dainavo keturios liaudies dainų mokovės, vilkėdamos lininiais rūbais. Atrodė, kad ne keturios moterys, o visas būrys dainuoja.

Vakaro metu buvo surinkta beveik 1 000 eurų Reformatų skvere statomam paminklui – jis skirtas Reformacijai ir lietuviškosios raštijos pradininkams atminti bei pagerbti. Sumanytojai – Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija, rėmėjai – ir vakaro jubiliatė, perdavusi 5 000 eurų, ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė, ir Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, ir Lietuvos dailininkų sąjunga, o po šio vakaro – ir dar daugiau vilniečių.

Vasaris – vasaros vardu prisidengęs. Taip savo eilėraštyje, skirtame vasario mėnesiui, rašė Vincas Mykolaitis-Putinas. Buvo vasaryje ir bėdų, ir netekčių, ir ligų. Bet turime gyventi.

Jau saulelė atkopdama budina svietą... „Pavasario džiaugsmuose“ sakė ir sako mūsų visų lietuvių literatūrinės kūrybos pradininkas liuteronų kunigas iš Tolminkiemio bažnyčios sakyklos Kristijonas Donelaitis. ■

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Donatas ir Filomena Malinauskai – tautinio judėjimo veikėjai

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

„Dvylikos Vilniaus apaštalų kuopa“

Donato Malinausko ir jo sesers Filomenos (1859–1941) sovietinėse enciklopedijose nėra. 2016 m. pasirodžiusiame enciklopediniame žinyne „Lietuvos istorija“ jis pristatytas visuomenės veikėju, įkūrusiu slaptą „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ draugiją, „Rūtos“ ir „Ryto“ draugijų steigėju, nurodyta, kad buvo išrinktas 1905 m. gruodžio mėnesį įkurtos Lietuvių tautinių demokratų partijos iždininku.[1] Deimanto Ramanausko parašytoje biografijoje teigiama, jog Vasario 16-osios akto signatarai bajorai buvo lietuvišką bajoriją su lietuviškosios tradicijos tautinio atgimimo veikėjais jungiantis elementas, kurių dešinysis sparnas stengėsi legitimizmą derinti su tautiniu principu ir santykiuose su lenkais siekė nepaisyti istorinės tradicijos.[2] Anastazija Kairiūkštytė ir Alma Gudonytė jį pristato kaip agronomą, politiką, visuomenės veikėją, spaudos darbuotoją ir apibendrina, kad kovoje dėl lietuvybės buvo tvirtų nuostatų ir nėjo į kompromisus, dirbo jai negailėdamas ne tik savo jėgų, bet ir lėšų.[3]

Donatas Malinauskas su motina Alina Malinauskiene (Tanskyte) bei seserimis Jadvyga ir Filomena. Apie 1895 m.

Žvelgiant į „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ pasirodymą istorinėje sostinėje per kasdienybės istorijos prizmę, akivaizdu, kad jų branduolį sudarė aukštą visuomeninę ir socialinę padėtį turintys žmonės. Jie galėjo imtis filantropinės veiklos mieste skleisdami lietuvystės dvasią, nes būta kilusių iš bajorų, kuriems kaip elito atstovams būdingas didesnis moralinis ir socialinis jautrumas, finansinis savarankiškumas bei gana platus visuomeninių ryšių ir luominių saitų tinklas. Daktaras ir knygnešys Jurgis Alekna (1873–1952) dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą apie juos rašė, kad tai savarankiški, materialiai aprūpinti miklaus proto žmonės.[4] „Apaštalų“ ištakas įžiūrėjo 1891 m. Vilniaus realinės gimnazijos aplinkoje įkurtame

1 *Lietuvos istorija*: *enciklopedinis žinynas*, 2 tomas, L-Ž, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, p. 277.

2 *Lietuvos bajorai – Vasario 16-osios akto signatarai. Mykolas Biržiška, Donatas Malinauskas, Stanislovas Narutavičius*, Vilnius: „Vaga“, 2018, p. 23, 98.

3 Kairiūkštytė N., Gudonytė A., *Lietuvybės kovų verpetuose: Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, 2009, p. 170, 173. Šioje knygoje yra Filomenos biografija (p. 168–170). Dar yra faktų apie Stanislovą Šlamą Onuškyje ir seserį (p. 295–296, 339).

4 D-ras Al... „Atminimai netolimos praeities Vilniaus gyvenimo“, in: *Lietuvos žinios,* 1912 kovo 23, Nr. 36–37, p. 4.

savišvietos būrelyje, kur susispietė norintys studijuoti istoriją, politinę ekonomiją ir gamtos mokslus. Narius labiausiai traukė marksizmas ir darvinizmas. Lyderiu čia buvo Jonas Bortkevičius, gabus matematikas, istorijos žinovas, stiprus logikas. Pažindinant miesto darbininkus su socializmu, reikėjo išmokti lietuviškai, ką jis ir padarė. 1899 m. Vilniaus karinės intendantūros fabriko, gaminusio karinę aprangą devynioms gubernijoms, „inžinierių prižiūrėtojas" susituokė su Felicija Povickaite (1873–1945), kuri nuo 1900 m. buvo priimta į „Apaštalų" gretas ir užsiėmė didžiąja dalimi filantropų būrelio veiklos. 1902 m. pas V. Urbonavičių gyvenusį knygnešį Motiejų Baltūsį įskundus, tapo pagrindine varpininkų literatūros gabenimo ir platinimo organizatore.[5] Tad „Apaštalų" aplinkoje atsidūrė keleriais metais vėliau nei Filomena.

K. Grinius atsiminimuose rašė, jog pirmasis „Vilniaus puolimas" varpininkų, Juozo Bagdono, jo paties, Stasio Matulaičio, padedant A. Domaševičiui ir Alfonsui Moravskiui, pradėtas 1894 m.[6] Tais metais varpininkų komitetas (Vincas Palukaitis, J. Bagdonas, K. Grinius, S. Matulaitis) sužinojo, kad Vilniuje buriasi Lietuvos socialdemokratų partija, kuriai reikės konkuruoti su Juzefo Pilsudskio vedamais lenkų socialistais. Per kitų metų Velykas Kudirkos Naumiestyje A. Domaševičiaus ir varpininkų atstovai susitarė, kad socialdemokratai leis savo spaudinius lietuvių ir lenkų kalbomis ir nekovos prieš Vilniaus bei kitų aplenkintų Lietuvos vietovių atlietuvinimą, varpininkai gi padės versti lietuviškai jų raštus (plakatus, atsišaukimus, laikraščius), spausdinamus Tilžėje, ir atgabenti į Kauną ar Vilnių, o abiejų pusių atstovai galės dalyvauti kiekvienos iš jų metiniuose susirinkimuose. Vaclovas Biržiška pastaboje pridėjo, jog bendradarbiavimas trukęs tik vienerius metus.[7, 8] R. Miknys teigė, kad nuosaikieji varpininkai savo pozicijų tautiniame judėjime neatsisakė. Dar 1895 m. ėmė grupuotis apie nelegalią Vilniaus lietuvių kultūrinę draugiją „Dvylika apaštalų", siekusią išgauti iš caro valdžios administracijos platesnes teises kultūrinei veiklai, plėtojusią kovą su lenkais dėl lietuvių bažnyčios Vilniuje ir apskritai besirūpinusią lietuvybės gynimu, vilniečių tautinės savimonės žadinimu ir stiprinimu. Pasak jo, branduolį 1895–1904 m. sudarė kunigas Juozas Ambraziejus-Ambrazevičius, Elijošius Nonevičius, D. Malinauskas, Andrius Domaševičius (socialdemokratas), Antanas Vileišis, Valentinas Urbonavičius, Povilas Matulionis, Boleslovas Stankevičius ir kiti.[9] Daktaras Jurgis Alekna 1895 m. būrelio organizaciniu branduoliu laikė E. Nonevičių, D. Malinauską, A. Domaševičių ir M. (?) Stankevičių. Liudas Gira pradininkais vadino Kazį Liandsbergį, J. Ambraziejų, D. Malinauską, P. Matulionį, A. Domaševičių, E. Nonevičių, o Stankevičiaus nepamini.[10] Savo kalboje, pasakytoje laidojant kunigą J. Ambraziejų (1855–1915), jį pavadino lietuvybės pionieriumi Vilniuje, kuris kartu su trimis keturiais jaunais ir energingais tautiečiais išdrįso pradėti atlietuvinti istorinę sostinę. Kunigas suvalkietis neslėpė esąs lietuvis ir iš „Apaštalų" buvęs arčiausiai „sulenkintos liaudies".[11] Vilniuje jis atsidūrė 1892 m., kitais metais apsigyveno A. Domaševičius ir D. Malinauskas, nors po agronomijos studijų Čekijoje galimai pasirodė Vilniuje ir 1894 m. pavasarį. Tačiau šiuo atveju svarbiau yra jo patirtis ir jaunatviški įspūdžiai dalyvaujant jaunačekių judėjime. Žinoma, kad P. Matulionis istorinėje sostinėje pradėjo darbą 1894 m. rudenį, nors prisistatyti vietinei miškų tarnybai ir sutvarkyti savo paskyrimą buvo atvykęs tų metų balandžio 24 d.[12] 1920 m. biografijoje fiksavo, kad rudenį jau rado būsimų „Apaštalų" branduolį. Prie pradininkų dar priskirtinas E. Nonevičius. Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės 1972 m. prisiminimuose apie kunigą teigiama, kad jis kilęs iš smulkių Suvalkijos bajorų ir jo tėvai, gyvenę Panausupio kaime, Marijampolės apskrities Padovinio valsčiuje, nėję baudžiavos.[13] Šv. Rapolo bažnyčios vikaras turėjo stiprų balsą, griežė smuiku, ją pasikvietęs, supažindino su broliais Vileišiais ir V. Urbonavičiumi, pakvietė dainuoti chore, kuriam pats rašė giesmes. Marija iškėlė lietuvių kalbos kursų reikalą, pirmasis juose dėstė Jurgis Šaulys. 1900 m. pradžioje vikaras kartu su P. Matulioniu pas P. Krumanienę, Bokšto gatvėje laikiusią didelį bendrabutį gimnazistams, surengė pirmąjį arbatvakarį, kitų metų pradžioje gero J. Ambraziejaus pažįstamo, garsaus mieste siuvėjo Prano Valterio pastangomis įvyko antrasis. 1902 m. P. Krumanienė, prisibijodama nemalonumų, vietos nedavė, eilinį arbatvakarį su policijos žinia organizavo V. Urbonavičius.[14] Charakteringa detalė J. Ambraziejui suprasti yra jo 1904 m. spalio mėnesį išverstos į rusų kalbą knygos „Lietuvos bitininkas" rankraščio dedikacija vienam iš Rusijos caro šeimos didžiųjų kunigaikščių ir nuolankus pratarmės tonas.[15]

Tad apie 1894 m. vasarą ar kiek anksčiau susibūrė bajoriškos kilmės asmenų grupelė, pasiryžusi imtis

---

5 Subačius L., *Aplenkusi laiką. Felicija Bortkevičienė 1873–1945*, Vilnius: LLTI, 2010, p. 14, 37; Būtėnas J., *Gyvenusi kitiems: apybraiža apie Feliciją Bortkevičienę*, Kaunas: „Aušra", 1993, p. 18.

6 Grinius K., *Atsiminimai ir mintys*, II, Chicago: „Naujienų" spaustuvė, 1962, p. 97–98.

7 Grinius K., *Povilas Matulionis: atsiminimai*. Vaclovo Biržiškos redakcija ir pastabos. Rankinis atspaudas, Chicago: „Naujienų" spaustuvė, 1953, p. 19, 35.

8 „Į darbą su nauja energija: Vilnietis veikėjas J. Vileišis apie lietuvybės pionierius Vilniaus krašte ir naująsias darbo sąlygas", in: *XX amžius,* 1938 spalio 16, Nr. 238, p. 5.

9 Miknys R., *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos,* t. 10, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, p. 26.

10 L. G. ir K. Š., „Kaip Vilniaus lietuviai vargo, kol išgavo Šv. Mikalojaus bažnyčią", in: *Viltis*, 1912 sausio 20, Nr. 9, p. 2–3.

11 Gira L., „Pirmasis Vilniaus lietuvybės pionierius a. a. kun. Juozas Ambraziejus", in: *Viltis*, 1915 birželio 18, Nr. 135, p. 1.

12 *Lietuviškoji enciklopedija*, t. I, Kaunas: Spaudos fondas, 1933, p. 392; Deltuvas R., *Povilas Matulionis: ateities pradžia – tai mes*, Kaunas: „Liututė", 2014, p. 123, 129.

13 VUBRS, F119-448, sąsiuvinis 2, L. 2.

14 VUBRS, F119-599, P. 3, 6, 7, 8; Gira L., *Kovotojas dėl Vilniaus lietuvybės*, Vilnius: Knygų leidimo bvė „Žinynas", 1914, p. 19–22.

15 Žr.: LLTI BR, F1-60.

filantropinės lietuvystės gaivinimo veiklos. Ją ir rado rudenį į Vilnių atvykęs P. Matulionis. Istorinės sostinės atlietuvinimo siekis suvienijo įvairių pažiūrų atstovus ir suteikė varpininkams, suinteresuotiems čia plėsti savo įtaką, galimybę bendrai veikti kartu su socialdemokratais, dėsningai pasirinkus sulenkintoje miesto ir jo apylinkių terpėje pirmus žingsnius pradėti nuo siekio gauti lietuviams katalikišką bažnyčią, be kurios kaip lietuvybės centro mieste lietuvystės plėtotė neįmanoma. J. Alekna 1911 m. straipsnyje nurodė, jog užmezgė santykius su varpininkais, gaudavo iš jų „Varpą" ir „Ūkininką", tačiau platindavo ir J. Tumo leidžiamą „Tėvynės sargą". Kaip fiksavo prisiminimuose K. Grinius, 1897 m. E. Nonevičius priėmė socialdemokratinės literatūros siuntą iš Tilžės.[16] Šis prisiminimuose teigė, jog vieni „Apaštalai" buvę tautininkais, kiti – socialistais. Skleidę maldaknyges, giesmynus ir priešingus klerikalinei minčiai raštus. Jo bute rinkdavosi trečiadieniais, lankydavosi diskutuoti ir pažangieji lenkų inteligentai.[17] Pas T. Vrublevskį neošubravcai sueidavo ketvirtadieniais. Vadinasi, „Apaštalų" kontaktų su demokratiškai nusiteikusiais vietiniais lenkais būta.

Profesorius P. Matulionis Elijošiaus Nonevičiaus (1863–1931) nekrologe jį pavadino vienu pirmųjų kovotojų Vilniuje už lietuvių teises nuo 1895 m., laisvamaniu, bet fantastišku gamtos mėgėju, vienu iš Trakų apskrities smulkiųjų bajorų, turėjusiu Vytauto Didžiojo sielą ir ūpą. Lietuvos istoriją suprato per pozityvisto, istoriko ir archyvaro Antonio Prochaskos veikalus, romantiškų nemėgo. Nekentė veidmainystės ir priespaudos, tikrus kunigus broliškai mylėjo, kai kurių nekentė ir „smarkiai pravardžiavo", už ką buvo daugelio nemalonėje.[18] Pats E. Nonevičius 1920 m. autobiografijoje kukliai parašė: „Be to, turėjau laimės dalyvauti mažos grupės darbuose, kuri padėjo tautinio gyvenimo pagrindą Vilniuje ir visoje Aukštaitijoje, ir specializavausi istorijoj, tyrinėdamas Lietuvos santykius su lenkais ir rusais."[19] Biografija nestokojo dramatiškų momentų. 1868 m. mirus tėvui Aleksandrui, likusius penkis vaikus ėmėsi globoti paskutinis iš Vilniaus vienuolių trinitorių dėdė Antanas (kitur Anzelmas) Nonevičius, jį parengęs stoti į Vilniaus klasikinę gimnaziją, 1874 m. apgyvendino septyneriems metams Korsakų lėšomis išlaikomame konvikte (internate). 1887 m. pradžioje už „antivalstybinę" veiklą kartu su J. Lukoševičiumi, B. Pilsudskiu ir kitais pateko į kalėjimą, bet kaip veterinaras buvo išsiųstas į Kaukazą kovoti su galvijų maru. Grįžęs į Vilnių kalėjime atsėdėjo dar devynis mėnesius ir neteko teisės jį palikti. Kaip rašė autobiografijoje, suorganizavo „viešą miesto gyvulių skerdyklą ir mėsos rinką". 1894 m. gruodžio 24 d. Varšuvoje kaip Vilniaus lietuvių atstovas A. Mickevičiaus paminklo atidengimo iškilmėse jis kalbėjo, jog lietuviai atbunda, o lenkai neturi daryti kliūčių jų sąmoningam atgimimui.

Prie „Apaštalų" prisijungė ir daugiau lietuvybės puoselėtojų. Istorikai mano, kad jų skaičius galėjo siekti 15. Tiksliai žinoma, kad J. Bortkevičiui pasiligojus, vietoje jo atėjo žmona – pirmoji ir vienintelė moteris – F. Bortkevičienė. Tikėtina, kad vėliau prie jų pritapo bankininkas Česlovas Liandsbergis (Gabrieliaus brolio Kazimiero sūnus). Su žmona Viktorija buvę žymūs Vilniaus visuomenininkai, 1922 m. lenkų valdžios ištremti į nepriklausomą Lietuvą. Minėtinas ir Mečislovas Stankevičius (1877–1953): pagal profesiją stalius, vėliau buvęs zakristijonu Vilniaus bažnyčiose, dainavęs Šv. Mikalojaus bažnyčios chore.[20] J. Tumas apie knygnešį ir „Apaštalų kuopos" narį Valentiną Urbonavičių (1845–1929) parašė, kad J. Ambraziejus žemaitį Valerijoną (nekrologe Antanas) Urboną, virtusį Urbonavičiumi, laimėjo Vilniaus lietuvybei „su visa širdžia ir vyno fabriku".[21] Tai atsitiko per 1895 m. Kalėdas, kai J. Ambraziejus nusivedė į pirmąjį lietuvių balių mieste, kur klausėsi tarnaičių traukiamų liaudies dainų. 1863 m. sukilimo dalyvis, kurį žemaitiškai rašyti Rietave mokė Laurynas Ivinskis, buvo priverstas pakeisti pavardę. Į Vilnių, kaip teigta nekrologe, apie 1895 m. atsikėlė kaip geležinkelio tarnautojas, įsigytame žemės sklype pasistatė tris namus, kuriuose buvo didžiausias mieste draudžiamos lietuviškos literatūros sandėlis ir nuolat gyvendavo knygnešiai (M. Baltūsis, M. Stankevičius, kunigas Stanislovas Stakelė). 1902 m. jis įrengė saugią lietuviškos spaudos slėptuvę Šv. Mikalojaus bažnyčioje.[22]

1902 m. K. Grinius ir S. Matulaitis Vilniuje susitiko su P. Matulioniu, norėdami jį paraginti vėl bendradarbiauti „Varpe", bet jis nesutiko, nes jame nesiliaujama rašinėti prieš carą ir Rusijos santvarką.[23] F. Bortkevičienė nekrologe P. Matulioniui rašė, kad jo namai Vilniuje buvo centras, apie kurį sukosi lietuvių judėjimas. Vienintelis iš lietuvių visame krašte turėjo plačius ryšius, susitaręs su vietos veikėjais miško sargais paskirdavo susipratusius tautiečius, taip plėsdamas draudžiamos lietuviškos spaudos platintojų tinklą. Namie nesijautė ponybės manijos, vyravo lietuvybė ir demokratizmas. Žmonai buvo

[16] Grinius K., *Atsiminimai ir mintys*, t. I, Tubingenas: Patria, 1947, p. 263.
[17] S.-N., „Vilniaus lietuvių ratelio įsteigimo trumpa apžvalga ir viešo jo pasirodymo 30 metų sukaktuvės", in: *Lietuvos aidas*, 1928 gruodžio 29, Nr. 269, p. 2.
[18] Matulionis P., „Elijošiui Nonevičiui mirus", in: *Lietuvos žinios*, 1931 rugpjūčio 3, Nr. 173, p. 2.
[19] LCVA, F. 631, AP. 3, B. 505, L. 5.
[20] Kairiūkštytė N., Gudonytė A., *Lietuvybės kovų verpetuose. Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 267.
[21] *Lietuviškoji enciklopedija*, t. I, Kaunas: Spaudos fondas, 1933, p. 393.
[22] „A. a. Valentinas Urbonavičius", in: *Vilniaus varpas*, 1929 lapkričio 5, Nr. 4, p. 498.
[23] Grinius K., *Povilas Matulionis: atsiminimai.* Vaclovo Biržiškos redakcija ir pastabos. Rankinis atspaudas, Chicago: „Naujienų" spaustuvė, 1953, p. 5.

Seserys Jadvyga Zavadzkienė (Malinauskaitė) ir Filomena Malinauskaitė, 1910 m.

Donatas Malinauskas, 1912 m.

pareiškęs, kad trečdalį savo atlyginimo skirs lietuvystės reikalams. Pavadino idealistu demokratu, su kurio pažiūromis ir veiksmais galėjai nesutikti, bet visuomet reikėjo pripažinti esant „tikslo nuoširdumą“.[24] J. Vileišio rašytame nekrologe pabrėžta, kad slaptuose pasitarimuose ginčijantis dėl lietuvybės reikalų vilniečiams buvęs stipriausiu diskusijose autoritetu.[25] J. Tumas velionį apibūdino kaip rusų nihilistų pasekėją, gerą piešėją ir jį negrįžtamai atvertusį lietuvystėn.[26] Pats P. Matulionis teigė skaitęs „Aušrą“ ir ja gėrėjęsis.[27] Yra išleidęs eilių rinkinį ir parašęs scenos veikalą, režisavęs lietuviškus pastatymus Vilniuje. Tad buvo meniškos sielos ir vaizduotės žmogumi, vienintelis iš „Apaštalų“ gerai mokėjęs lietuviškai ir bendradarbiavęs spaudoje. 1920 m. spaudoje skelbtoje biografijoje, kuri įdėta į jo, kaip Kauno universiteto profesoriaus, bylą ir 1923 m. vasario 16 d. patvirtinta asmeniškai, rašė kad nuo 1873 m., mokydamasis Daugpilio realinėje gimnazijoje, J. Tumui parūpindavo lietuviškų knygelių, o studijuodamas Petrogrado (dab. Sankt Peterburgas) miškų institute, bendradarbiavo J. Šliūpo Amerikoje leidžiamame „Lietuviškame balse“. Perkeltas dirbti Vilniuje, „netyčia be aukštesnės vadovybės žinios“ čia atvyko 1894 m. balandžio 24 d. ir užmezgė ryšius su A. Domaševičiumi, tačiau naujoje vietoje pradėjo eiti pareigas tų metų rudenį. Kiek didžiuodamasis teigė: „Patį Juozą Pilsudskį bemaž nesulietuvino, sulietuvinęs jo draugą iš Vilniaus Konst. Gomulickį, išmokusį lietuvių kalbos.“ Vilniuje sutelkė 12 lietuvių ir įkūrė slaptą lietuvių draugiją lietuvybei mieste atgaivinti, kuri jau 1895 m. pradėjo kovoti dėl Šv. Mikalojaus bažnyčios.[28]

1898 m. pabaigoje atvykęs gyventi į Vilnių Jonas Vileišis susipažino su pirmaisiais „Apaštalais“: A. Domaševičiumi, J. Bortkevičiumi, E. Nonevičiumi, D. Malinausku, Kazimieru ir Česlovu Liandsbergiais, P. Matulioniu, daktaru Zigmantu Federavičiumi. D. Malinauskas dalyvavo varpininkų suvažiavime Vilniuje A. Domaševičiaus bute 1898 m. kartu su šeimininku, J. Alekna, Juozu Bagdonu, A. Brundza, P. Matulioniu, E. Nonevičiumi, Vladu Sirutavičiumi.[29] Tad signataras buvo bent finansinis „Varpo“ ir varpininkų leistos spaudos platinimo rėmėjas.

Vytautas Maknys „Lietuvių teatro raidos bruožuose“, išleistuose 1972 m., teigė, kad XIX a. paskutiniame dešimtmetyje įsikūręs slaptas lietuvių būrelis, pasivadinęs „Apaštalų kuopa“, nevedė nei planingos, nei plačios veiklos, tačiau reikšmingas kaip pirmasis mėginimas suburti Vilniaus lietuvių scenos mėgėjus. Jis išskiria pasinaudojus mieste buvusia tradicija sausio 6 d. vaikščioti apsirengus Trimis karaliais, kuriems vadovavo Krivių Krivaitis, lydimas jų ir palydovų, užėjus į butus, padainuodavo lietuviškų dainų, padeklamuodavo, suvaidindavo trumpų scenelių.[30]

1900 m. sausio 22 d. Vilniaus Misionierių (Šv. Dvasios) bažnyčioje apie 100 lietuvių dalyvavo dvejose V. Kudirkai aukotose mišiose. Su žmonomis atėjo broliai Vileišiai, P. Matulionis, dalyvavo D. Malinauskas ir kiti „Apaštalai“. Tokia žinutė, pasirašyta „J. Šv...šnys“ pasirodė trečiame tų metų

[24] Bortkevičienė F., „Povilą Matulionį atsiminus“, in: *Lietuvos žinios*, 1932 kovo 23, Nr. 67, p. 3.

[25] Vileišis J,. „Prof. Pov. Matulioniui mirus“, in: *Lietuvos žinios*, 1932 kovo 16, Nr. 61, p. 2.

[26] Tumas J., „A. a. Povilas Matulionis“, in: *Lietuvos aidas*, 1932 kovo 16, Nr. 61, p. 4–5.

[27] Matulionis P., „Aušrai aušt ant“, in: *Lietuva*, 1923 kovo 4, Nr. 51, p. 8–9.

[28] LCVA, F. 631, AP. 3, B. 441, L. 1-2 a. p.

[29] Miknys R., *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 10,* Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, p. 175.

[30] Maknys V., *Lietuvių teatro raidos bruožai*, t. I, Vilnius: „Mintis“, 1972, p. 113–114.

„Ūkininko“ numeryje (p. 44). Vėliau jie rūpinosi ir jo paminkliniu antkapiu.

Istorikas Kęstutis Raškauskas, remdamasis archyviniais šaltiniais, konstatuoja rusų mokytojų pranešimuose Trakų apskrityje 1899 m. užfiksuotą neformalią antivalstybinę lietuvių kunigų organizaciją, vadovaujamą Žaslių klebono Kazimiero Kybelio, tarp kurių keletą kartų paminėtas pasaulietis D. Malinauskas. Organizuotą kunigų ir pasauliečių, vėl minint D. Malinauską, veikimą, nukreiptą į religinio gyvenimo lietuvinimą, apskrityje po kelerių metų pastebėjo ir bajorai, lyderiu palaikytas kunigas Jonas Burba. 1903 m. buvo užfiksuotas aštuonių kunigų susibūrimas Čiobiškyje pas kunigą, knygnešį Stanislovą Šlamą, tiesiogiai susijusį su signataru ir jo seserimi Filomena. K. Raškauskas kelia prielaidą, jog D. Malinauskas maždaug dvidešimties kunigų litvomanų tarpusavio bendravime dalyvauja neatsitiktinai, o kaip „Apaštalų kuopos“ ar platesne prasme Vilniaus lietuvių inteligentų terpės atstovas. Trijuose archyviniuose dokumentuose minimi vis kiti kunigai, išskyrus kunigą S. Šlamą, kuris figūruoja visuose.[31]

Matyt, dėl reikalingų ryšių ir pažinčių mezgimo su aukštais rusų valdininkais visa grupė iš kuopos priklausė Rusijos ūkinio pobūdžio draugijos skyriui. D. Malinauskas tikruoju Rusijos imperatoriškosios žuvivaisos ir žvejybos draugijos Vilniaus skyriaus nariu buvo nuo jo įsteigimo 1901 m. E. Nonevičius, veterinarijos mokslų magistras, skyriaus valdybos narys, 1902 m. Vilniuje žemės ūkio ir pramonės parodoje demonstravo turtingą knygų, žemėlapių ir žūklės reikmenų rinkinį.[32] Iki 1906 m. jos sekretoriumi būdavo P. Matulionis, vėliau liko valdyboje kaip garbės narys. Nuolatiniu Revizijos komisijos ar valdybos nariu buvo daktaras Antanas Vileišis, o tikraisiais nariais broliai Jonas ir Petras. 1907 m. dvejus metus paeiliui nesumokėję nario mokesčio skyrių paliko 43 nariai, tarp kurių ir signataras, J. ir P. Vileišiai bei E. Nonevičius. Liko 28 tikrieji nariai. D. Malinauskas dalyvavo visuotiniame skyriaus susirinkime 1904 m. lapkričio 14 d. Jie visą laiką vykdavo, atėjus bent kelioms dešimtims narių, daugiausia gyvenančių Vilniuje.

Filomena Malinauskaitė

Filomena-Marija Malinauskaitė, 1923–1926 m. prašydama leisti padovanoti Bukaučiškių pradžios mokyklai Daugų valsčiuje žemės sklypą, ne sykį rašė apie atsidavimą ir pasiaukojimą lietuvystės labui. Taip 1925 m. gegužės 18 d. Žemės ūkio ministerijai dėstė, kad „aš, netekėjusi, visą savo fundušą paskyriau liaudžiai šviesti“, stengusis jai pateikti lietuviškų knygelių ir dabartyje pusę gyvenamojo namo paskyrusi mokyklai, nors dauguma Bukaučiškių dvaro pastatų per karą sudegė. 1926 m. balandžio 17 d. rašė, jog kartu su kunigu J. Ambraziejumi gabeno lietuviškus elementorius ir knygas iš užsienio ir dalijo tautiečiams, žandarų ne kartą bausta ir tardyta. O lapkričio 27 d. Žemės reformos valdybai karštai pareiškė: „Sulaukus seniai svajotos, savistovios Lietuvos valstybės, pasiryžau palikti savo tautiečiams amžiną paminklą, įkurti amatų ir ūkio mokyklą sodžiaus jaunimui. Tam tikslui notarialiai dovanojau 5 ha žemės ir mano pastangomis yra nupirktas miškas minėtai mokyklai statyti, kurios planą turiu architekto padarytą.“[33] Tokios aukojimosi tautiečiams ištakos atėjo iš XIX a. paskutinio dešimtmečio. Autobiografijoje ji rašė, kad pirmasis „tautinis darbas“ buvo suregistruoti lietuviškai kalbančius vilniečius. Atvykę dar studentai J. Vileišis ir būsimas daktaras Jurgis Alekna kalbėdavosi su patikimesniais tautiečiais apie tautinį judėjimą, jo tikslus Filomenos lėšomis samdytuose butuose. Ji apmokėdavo ir jų maitinimosi išlaidas. Tai galėjo vykti 1895–1898 m. vasaromis, ieškant galinčių pasirašyti prašymus Vilniaus vyskupui dėl Šv. Mikalojaus bažnyčios skyrimo lietuvių reikalams. Lygiagrečiai rūpintasi ir draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo bei rėmėjų tinklu, kuo varpininkai tikrai buvo suinteresuoti. J. Ambraziejus, įsitikinęs jos atsidavimu lietuvystei, pasiūlė platinti knygas ir tapti jo padėjėja.[34] 1935 m. balandžio 26 d. žinių lape pensijai gauti įrašė, kad būdama carinės armijos pulkininko dukra nuo žandarų sekimo buvusi apdrausta, todėl savo bute laikė iš Tilžės atgabentas knygas „sandėlyje“ ir jas dalijo J. Ambraziejaus pasirašytus raštelius turėjusiems knygnešiams iš Onuškio ir Daugų valsčių. Knygnešių žinyne dar nurodyti Trakų ir Alovės valsčiai ir patikslinama, jog lankydavosi ne tik knygnešiai, bet ir lietuviškos spaudos platintojai.[35] 1940 m. balandžio 7 d. prašyme premjerui dėl pensijos pažymėjo, jog buvo nubausta „už laikymą savo bute Vilniuje platinimui lietuviškų knygų slapto sandėlio“ 2 000 rublių bauda. J. Vileišis 1935 m. gegužės 28 d. liudijime rašė, kad Filomeną pažįsta nuo 1898 m. pabaigos, kai atvyko apsigyventi Vilniuje, geresnės slėptuvės kaip jos motinai priklausančiuose namuose mieste nerado ir ji platinimu užsiėmė porą metų. Pati Filomena tų metų balandžio 12 d. prašyme švietimo

[31] Raškauskas K., „Lietuvių kalbos diegimas Vilniaus vyskupijos religiniame gyvenime vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902 m.)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008 metai, t. 1, Vilnius, 2009, p. 77.

[32] *Отчет о деятельности Виленскаго отдела Императорскаго Россійского общества рыбоводства и рыболовства за 1901-1902-1903 годы. – Вильна: тип. А. Минскера, 1903 – с. 3, 5, 9, 160; Отчет о деятельности Виленскаго отдела Императорскаго Россійского общества рыбоводства и рыболовства за 1903 год. – Вильна: тип. А. Минскера, с. 5, 8; Отчет о деятельности .... за 1904 год. – Вильна: тип. А. Минскера, 1905 – с. 31; Отчет о деятельности .... за 1905 год. – Вильна: тип. А. Минскера, 1906 – с. 55; Отчет о деятельности .... за 1907 год. – Вильна: тип. А. Минскера, 1908 – с. 5, 8, 10;*

[33] LCVA, F. 1248, AP. 2, B. 97, L. 27, 30, 54, 58.

[34] LCVA, F. 1787, AP. 1, B. 91, L. 31.

[35] Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*, Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2004, p. 265.

ministrui pažymi, kad platino lietuvišką spaudą bei vadovėlius ir samdė mokytojus lietuvių kalbai mokytis. Nors kaip ir brolis mažai bekalbėjusi lietuviškai, anot Liudo Giros rugpjūčio 12 d. paliudijimo, pasekė broliu ir tapo lietuvių patriote.[36] 1915 m. spalio 26 d. įsteigtame LDNKŠ Trakų skyriuje (pirmininkas V. Mironas, vicepirmininkas A. Petrulis) Filomena išrinkta kasininke. Gruodžio 14 d. iš vyskupijos valdytojo K. Michalkevičiaus lietuvių reikalams ji gavo 3 266 rublius.[37] Filomenos įgaliotinis Zigmas Žemaitis 1939 m. kovo 10 d. Žemės reformos valdybai rašė, kad ji Bukaučiškių dvare prieš Pirmąjį pasaulinį karą įsteigė slaptą lietuvišką mokyklą, karo metais rūpinosi maisto tiekimu lietuvių prieglaudoms, 1915 m. baigė gailestingųjų seserų kursus, dvare išlaikė apie 20 senelių ir našlaičių, o 1919 m. Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamento įgaliota savo lėšomis įsteigė sveikatos punktą.[38]

Filomena po talkinimo „Apaštalams“, skirtingai nuo brolio, teliko apskrities lygio veikėja, tačiau lokalinis veiklos mastas, aukojant asmeninę laimę tautiečių labui, ir nuoširdus rūpestis jais daro ją pagarbos ir atminimo verta asmenybe.

„Apaštalų“ legalizavimasis

J. Vileišis korespondencijoje „Varpui“ rašė, kad Vilniaus lietuviai savišalpos draugiją steigti susirūpino dar 1900 m. 1902 m. gruodį vėl kreipėsi į Vilniaus gubernatorių. Reikalas užsitęsė ir steigiamasis susirinkimas įvyko tik 1904 m. kovo 14 d. Įstatus už 35 rublius išvertė Jonas Jablonskis.[39] Carinė valdžia pakeitė kai kuriuos įstatų punktus. Išrinktą draugijos valdybą turėjo patvirtinti gubernatorius, be to ji negali pradėti veikti, raštvedyba privaloma rusų kalba, renginiai lėšoms gausinti leisti tik keturi per metus.[40] Kitame numeryje pasirodė korespondencija apie steigiamąjį susirinkimą, kuriame buvo apie 50 dalyvių (20 steigėjų ir keliasdešimt svečių), į valdybą išrinkti A. Vileišis, P. Matulionis ir kiti, P. Vileišis tapo jos garbės nariu.[41] Minint draugijos gyvavimo dešimtmetį, „Vilties“ vedamajame rašyta, kad jos 1905 m. įkurta ir išlaikoma vaikų prieglauda prie Šv. Mikalojaus bažnyčios, 1906 m. – prieglauda lietuvėms tarnaitėms, 1907 m. A. Vileišio ir P. Matulionio vardu gautas leidimas dviklasei lietuvių mokyklai ir vakariniams kursams. 1908 m. pranciškonų vienuolyne gavus patalpas, jas savomis lėšomis suremontavo ir ten perkėlė dviklasę mokyklą.[42]

Juozas Ambraziejus-Ambrazevičius (1855–1915), kunigas, Vilniaus krašto lietuvių visuomenės veikėjas, chorvedys, kompozitorius. Varšuva, 1891 m. Fot. Janas Miečkovskis. Nuotr. iš kn. „Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte“, kn. 1, sud. Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 86

Kazimieras Kybelis, kunigas, Žaslių Šv. Jurgio bažnyčios klebonas, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas, švietėjas

Per steigiamąjį susirinkimą išrinktą valdybą Vilniaus gubernatorius patvirtino 1904 m. rugpjūčio 14 d. Steigėjų sąraše „Apaštalų“ nerastume, jame įtraukti carinės administracijos akyse lojalūs miestiečiai ir valstietiškos kilmės asmenys, aktyviai nesireiškę tautiniame judėjime, kuriuos tikrino policija. Iš aktyvesnių tautinio judėjimo Vilniuje dalyvių minėtinas siuvėjas Pranas Valteris, Juozapas Paketuris, vėliau kartu su Jonu Kriaučiūnu įsteigęs „Lietuvos“ knygyną. Kitų steigėjų pavardės kaip Juozo Urbo, Prano Stašio, Mykolo Steigvilos ar valstiečiu nurodyto Juozapo Rupšio daugiau nieko ir nepasako.[43] Oficialiai draugijos nariu D. Malinauskas tapo po visuotinio 1906 m. kovo 15 d. susirinkimo kartu su kitais 29 asmenimis, kiek anksčiau, 1905 m. vasario 6 d., įstojo A. Domaševičius. Tačiau būsimasis Vasario 16-osios signataras tų metų kovo 10 d. valdybos posėdyje išrinktas į komisiją, turėjusią rūpintis lietuvių kalbos įvedimu Vilniaus bažnyčiose ir kunigų seminarijoje. Gavusi 10 narių pareiškimą, balandžio 26 d. valdyba nutarė šiuo klausimu sukviesti nepaprastąjį susirinkimą. Gegužės 2 d. draugijos vardu D. Malinauskas, A. Vileišis, P. Matulionis ir V. Urbonavičius Vilniaus vyskupui įteikė promemoriją dėl lietuvių katalikų padėties mieste ir vyskupijoje.[44] Ją birželio 1 d. paskelbė „Vilniaus žiniose“. Dokumente reikalauta, kad parapijose, kur lietuvių katalikų daugiau nei pusė, būtų įvestos lietuviškos pamaldos, kur dalis mažesnė – šventadieniais su lietuvišku pamokslu, kad pradinėse mokyklose ir gimnazijose tikėjimo dalykų mokytų lietuvių kalba, ji įvestina ir kunigų seminarijoje, lietuvius skirti kunigais lietuviškose parapijose, visose Vilniaus bažnyčiose evangelijas su pamokslėliu skaityti lietuviškai, leisti ne pamaldų metu giedoti lietuviškai, gegužės mėnesį Vilniaus Kalvarijose lankantis maldininkams iš tolimesnių parapijų, pamaldas vesti ir pamokslauti derėtų lietuviškai, tai turėtų trukti ir vasaros laiku. Dar prašyta pritarti parapinės mokyklos steigimui prie Šv. Mikalojaus

[36] LCVA, F. 1787, AP. 1, B. 91, L. 7, 22, 24, 27, 155.
[37] LMABRS, F70-184, L. 4, 6, 8.
[38] VUBRS, F129-188, lapai nenumeruoti.
[39] LMABRS, F253-6, L. 1.
[40] P-tis, „Iš Vilniaus“, in: *Varpas*, 1904, Nr. 4, p. 59–60.
[41] Vng., „Vilnius“, in: *Varpas*, Nr. 5, p. 78–79.
[42] L., „Pasitarnavusi draugija“, in: *Viltis*, 1914 balandžio 27, Nr. 91, p. 1.
[43] LMABRS, F253-29, L. 13; F253-23, L. 5.
[44] LMABRS, F253-14, L. 14, 18; F253-23, L. 45–46.

bažnyčios ir suteikti jai parapijos teises (tai įvyko tik 1921 m. vyskupu būnant J. Matulaičiui) bei į miesto ligonines skirti kunigus, mokančius lietuviškai.[45] Iki 1913 m. D. Malinauskas buvo nuolatiniu Revizijos komisijos nariu, pavyzdžiui, 1908 m. vasario 15 d. į ją išrinktas kartu su A. Smetona ir Boleslovu Stankevičiumi.[46] 1907 m. sausio 1 d. draugija turėjo 62 narius, 1909 m. jų būta 57.[47] Skaičių ribojo 25 rublių dydžio stojamasis mokestis. Kasmet narys turėjo mokėti 6 rublius ir dar du skirti atsargos kapitalui. Todėl 1910 m. gruodžio 21 d. Vilniaus gubernijos draugijų registre įregistruoti pakeisti įstatai, iš kurių stojamasis mokestis pranyko. Juose steigėjais nurodyti žymiausi miesto lietuviai: A. Smetona, A. ir J. Vileišiai, J. Basanavičius, J. Tumas ir keletas kitų.[48] Draugijai populiarinti per 1913 m. kovo 10 d. vykusį visuotinį susirinkimą J. Basanavičius pasiūlė 1911 ir 1912 m. jos ataskaitas paskelbti „Lietuvos žiniose" ir „Viltyje" bei pridėjus įstatus atspausdinti 5000 egzempliorių tiražu.[49]

Draugijos biudžetą kasmet sudarydavo 1100–1200 rublių. Pirmieji vakarai buvo nuostolingi. Kad ir pardavus 150 bilietų, šokių vakaras 1904 m. spalio 7 d. davė 3 rublių nuostolį.[50] 1905 m. lapkričio 13 d. visuotiniame susirinkime lietuvių vaikų prieglaudai prie Šv. Mikalojaus bažnyčios paskirta 400 rublių, beturčių vaikams buvo rengiamos kalėdinės eglutės. Šelpti ir menininkai, antai skulptorius Juozas Zikaras 1907 m. birželio 17 d. padėkojo už atsiųstus 25 rublius.[51] Finansiškai nenusisekus šokių vakarui, 1905 m. lapkričio 21 d. policijos paprašė leidimo vaidinti „Ameriką pirtyje".[52] Spektakliai buvo daug pelningesni. 1913 m. lapkričio 24 d. Vilniaus lietuvių dviklasės mokyklos naudai vaidinant Nagornovskio tragediją „Živilė, Karijoto duktė" parduota 511 bilietų ir gauta 163 rubliai, gubernatorius Piotras Veriovkinas paaukojo 10 rublių.[53]

Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos draugijos (Vilniaus lietuvių šelpimo draugovė) bibliotekos inventorinėje knygoje įrašyta 160 įvairių leidinių, tarp jų ir 1823 m. laikraščio „Kurjer Litewski" komplektas. P. Matulionis. K. Strazdas ir D. Malinauskas Vilniaus miesto valdybai buvo pateikę prašymą jai įkurti draugijai skirtose pranciškonų vienuolyno patalpose, tačiau 1907 m. gegužės 9 d. visuotiniame narių susirinkime biblioteką nutarta perleisti Lietuvių mokslo draugijai.[54] Patalpas draugijai miesto Dūma paskyrė 1906 m. gegužės 4–5 d. posėdyje, apie tai pranešant birželio 14 d.[55]

[45] „Jo Ekscelencijai Vilniaus Vyskupui dėl atminties", in: *Vilniaus žinios,* 1905 birželio 1, Nr. 134, p. 1.
[46] LMABRS, F253-14, L. 50.
[47] LMABRS, F253-21, L. 29 a. p.; F253-17, L. 34 a. p.
[48] LMABRS, F253-29, L. 1-2 a. p., 25-26.
[49] LMABRS, F253-17, L. 41 a. p.-42.
[50] LMABRS, F253-5, L. 1-2; F253-23, L. 30.
[51] LMABRS, F253-17, L. 11 a. p.; F25-8, L. 1-4; F70-163, L. 14.
[52] LMABRS, F70-163, L. 1 a. p.
[53] LMABRS, F250-356, L. 1.
[54] LMABRS, F253-2, L. 1-37; F253-21, L. 25-30.
[55] LMABRS, F70-163, L. 8.

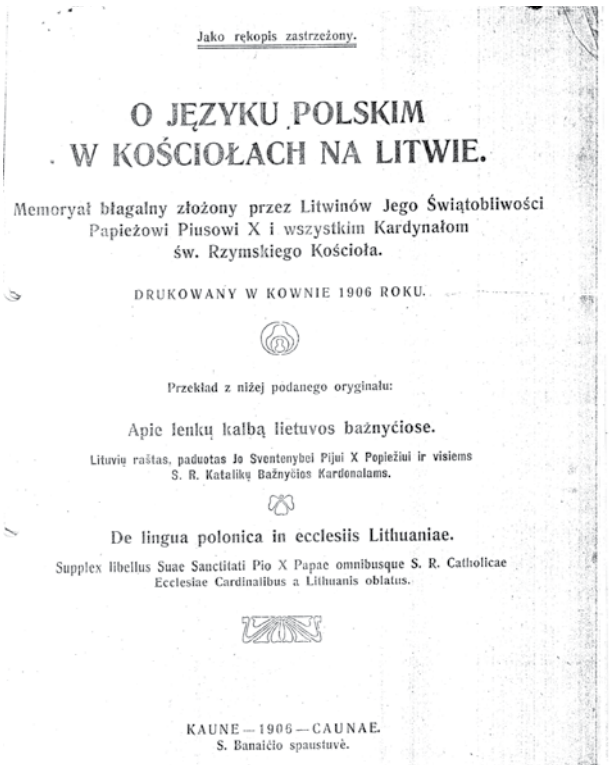
Jako rękopis zastrzeżony.

O JĘZYKU POLSKIM
W KOŚCIOŁACH NA LITWIE.

Memoryał błagalny złożony przez Litwinów Jego Świątobliwości Papieżowi Piusowi X i wszystkim Kardynałom św. Rzymskiego Kościoła.

DRUKOWANY W KOWNIE 1906 ROKU.

Przekład z niżej podanego oryginału:

Apie lenkų kalbą lietuvos bažnyčiose.

Lituvių raštas, paduotas Jo Sventenybei Pijui X Popiežiui ir visiems S. R. Katalikų Bažnyčios Kardonalams.

De lingua polonica in ecclesiis Lithuaniae.

Supplex libellus Suae Sanctitati Pio X Papae omnibusque S. R. Catholicae Ecclesiae Cardinalibus a Lithuanis oblatus.

KAUNE — 1906 — CAUNAE.
S. Banaičio spaustuvė.

Popiežiui Pijui X siųsto memorandumo dėl lenkų kalbos Lietuvos bažnyčiose faksimilė

D. Malinauskas tautinėje veikloje po 1905 m.

1905 m. sausio 31 d. Jonas Jablonskis įsteigė „Aušros" knygų leidimo bendrovę, kur Lietuvos demokratų partijos nariai (J. Vileišis, P. Višinskis, J. Jablonskis, Jonas Bortkevičius, A. Smetona, Povilas Gaidelionis) bendradarbiavo su nuosaikiaisiais liberalais, iš kurių 22 steigėjų sąraše P. Matulionis, G. Landsbergis, Jonas Kriaučiūnas, Justinas Svilas, D. Malinauskas, Pranas Klimaitis, Rapolas Paškevičius.[56]

Steigiamajame Tautiškosios lietuvių demokratų partijos (tautinių demokratų) susirinkime Vilniuje 1905 m. gruodžio 10 d. dalyvavo 16 asmenų: Jonas Basanavičius, Petras Vileišis, Pranas Klimaitis, Antanas ir Emilija Vileišiai, Donatas Malinauskas, Juozas Ambraziejus, Jurgis Dowiat (Daujotas), Jonas Kaunas, Povilas Matulionis, Jonas Kriaučiūnas, Adolfas Vėgėlė, T. Kašiuba, Kazimieras Strazdas, pasirašę susirinkimo protokolą, ir kunigas Stanislovas Stakelė bei Valentinas Urbonavičius, paminėti jo tekste. Vilniaus komitetą (įstatuose – valdybą) sudarė 10 asmenų: pirmininkas J. Basanavičius, pavaduotojai P. Vileišis ir P. Klimaitis, sekretorius J. Kaunas, iždininkas D. Malinauskas, nariai J. Kriaučiūnas, J. Daujotas, A. Vileišis, V. Urbonavičius, J. Ambraziejus. L. Gira atsiminimuose apie J. Basanavičių, paskelbtuose iškart po „Aušros" įkūrėjo mirties, rašė, kad tautinių demokratų partiją inicijavo velionis, J. Kriaučiūnas

[56] Miknys R., *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 10, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, p. 60.

(vėliau jų tarpusavio santykiai dėl neskaidrių pastarojo finansinių dalykų atšalo), J. Ambraziejus, D. Malinauskas, Petras Kriaučiūnas (veikloje nedalyvavo), Mečislovas Davainis-Silvestraitis (šis primygtinai raginamas stoti į partiją atsisakė dėl savo bajoriškos garbės sampratos).

1906 m. gegužės 24 d. J. Ambraziejaus bute susirinko D. Malinauskas, P. Klimaitis, J. Kriaučiūnas, K. Strazdas, kunigas Ignas Šopara, L. Gira. Svarstyta, kaip tiesiogiai susisiekti su Vatikanu per savus atstovus, nes Vilniaus vyskupai, naudodamiesi savo dvasiniu autoritetu ir globėjais Romoje, tebesikėsina į lietuvybę, ir organizuoti lietuvių kontrpropagandą, sudarant visuomeninį iždą raštams leisti. Išrinko laikinąjį komitetą (kontrolierius D. Malinauskas, iždininkas J. Ambraziejus, narys K. Strazdas), kuris iki liepos 1 d. turėjęs sušaukti platesnį pasitarimą. Iniciatyvos ėmėsi radikalieji tautininkai. Birželio 29 d. (liepos 12), jau dalyvaujant J. Basanavičiui, Jonui ir Felicijai Bortkevičiams, kunigui S. Stakelei, J. Kriaučiūnui, P. Kriaučiūnui, Emilijai Vileišienei, inžinieriui J. Mašiotui ir dar keletui asmenų, patvirtinti Sąjungos įstatai ir išrinkta valdyba (pirmininkas J. Basanavičius, sekretorius J. Kriaučiūnas, iždininkas J. Ambraziejus, nariai J. Bortkevičius ir J. Mašiotas).[57] Taip pat nuspręsta steigti dzūkams laikraštį „Lietuvis“. Prašymą registruoti Sąjungą Vilniaus gubernatoriui liepos 1 d. pasirašė 14 asmenų – daugiausia tautiniai demokratai, tarp jų ir D. Malinauskas, tačiau yra ir Lietuvos demokratų partijos atstovų J. Bortkevičiaus ir V. Pauliukonio parašai.[58] Dėl ryšių su valdžios sferomis neapsieita be P. Vileišio dalyvavimo ir parašo. Įstatų derinimas truko ilgiau nei metus, kol 1907 m. rugpjūčio 16 d. juos patvirtino carinės Rusijos vidaus reikalų ministras, įterpdamas keletą nemalonių punktų. Sąjunga galinti spausdinti visuomenei knygas tik gavusi valdžios pritarimą; susižinoti su Vatikanu ir kitomis institucijomis galima tik per Vidaus reikalų ministeriją; ji esanti šios ministerijos žinioje ir turinti pateikti metines veiklos bei finansines apyskaitas; jeigu veikimas būtų pripažintas nesuderinamu su valdžios tikslais ar gresiančiu visuomenės ramybei ir saugumui, ministras turįs teisę jos veiklą sustabdyti. Sumanytojui J. Basanavičiui užtrukęs įstatų tvirtinimas ir faktiškai įteisinta valdžios kontrolė negalėjo patikti. Tačiau radikalams pakeitimai nekliuvo ir spalio 25 d. susirinkime jie suformavo valdybą be jo. Aiškindamas „Vilenskij vestnik“ („Vilniaus šauklys“) laikraštyje apie Sąjungą, D. Malinauskas su nerimu rašė apie jos nepopuliarumą visuomenėje. Vyskupas Edvardas fon Ropas (*Edward von Ropp*) pradžioje lietuviams rodė palankumą, bet vėliau politinių tikslų dėlei atsitraukė ir pradėjo lietuvius kunigus iškeldinti į nelietuviškas parapijas, abejojo ir vyskupijos valdytojo K. Michalkevičiaus laikysena, nedaug lietuviams atnešiančia gera. Radikalių tautininkų vedama Sąjunga nuėjo kreivais keliais, jis pats pasirūpino, kad tik ją ištraukus iš „negeidžiamų rankų“, priešakyje būtų „geriausieji vyrai“, kad apsisaugojus nuo uzurpatorių.[59] Tad ranka rankon veikė su daktaru J. Basanavičiumi. 1911 m. rugpjūčio 24 d. laiške redakcijoms paneigė gandus lenkų spaudoje apie lietuvių siekį panaikinti Vilniaus vyskupiją.[60]

Alfonsas Petrulis, kunigas, visuomenės veikėjas, politikas, Vasario 16-osios akto signataras

Įregistravus įstatus, 1907 m. spalio 25 d. susirinkime valdybos pirmininku buvo išrinktas J. Kriaučiūnas. Sekretoriumi ir iždininke išrinkti L. Gira ir E. Vileišienė pareigų atsisakė. Antrą kartą balsuojant, išrinktas J. Ambraziejus ir D. Malinauskas, o valdybos nariais – kauniečiai Tomas Žilinskas ir Saliamonas Banaitis. J. Basanavičius nedalyvavo. Tačiau po metų radikaliųjų tautininkų įtaka susilpnėjo, gruodžio 14 d. pirmininku išrinkus D. Malinauską, sekretoriumi Juozą Bagdoną ir iždininku J. Basanavičių. Senoji valdyba iki 1909 m. sausio 12 d. turėjo pateikti veiklos ataskaitą, buvo priimtas ir nutarimas atsisakyti J. Ambraziejaus „Šviesos“.[61] 1911 m. D. Malinauskas išrinktas Sąjungos sekretoriumi ir tais metais jos vardu parengė keliasdešimt paklausimų bei raštų.[62]

D. Malinauskas kartu su V. Mironu ir A. Smetona 1906 m. gruodį paskelbė kreipimąsi į visuomenę „Šelpkime talentus“, kur lietuviai paraginti remti jaunus studijuojančius muzikus (Miką ir Kiprą Petrauskus, Eleonorą Gališauskaitę, būsimą dainininkę), kad Vilniuje vėliau įsikurtų nuolatinė dainininkų trupė, priminus čekų kompozitorių A. Smetaną ir jo operą „Parduota nuotaka“, labai padėjusią atgimimo pakilimui dailėje, grožinėje literatūroje ir muzikoje.[63]

1907 m. pavasarį J. Tumas, A. Smetona, P. Matulionis ir D. Malinauskas įsteigė švietimo draugiją „Vilniaus aušra“, užsibrėžusią plėsti tautinę kultūrinę veiklą lietuvių kalba Vilniuje ir jo apylinkėse, steigiant mokyklas ir knygynėlius, bet kitų metų rudenį tautinių liberalų pastangoms kelią užkirto carinė valdžia ir ją uždarė.[64]

---

[57] Sąjungos lietuvių kalbai pagrąžinti į Rymo katalikų bažnyčias Lietuvoje susirinkimų protokolai, LMABRS, F255- 1167, L. 1–3.

[58] *Ibid*., F255-1165, l. 1 (Egzempliorių, nederintą su Rusijos vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamentu, pasirašė tautiniai demokratai ir J. bei F. Bortkevičiai, žr. F255-1167.

[59] Malinauskas D., „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“, in: *Viltis*, 1908 gruodžio 21, Nr. 148, p. 1–2.

[60] Malinauskas D., „Laiškas į redakciją“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 36, p. 575–576.

[61] K. S. L., „Ar jiems rūpi Lietuvos ateitis?“, in: *Šviesa*, 1908 liepa–rugpjūtis, Nr. 13–16, p. 112–113; Basanavičius J., „Pataisymas“, in: *Viltis*, 1908 lapkričio 5, Nr. 128, p. 2–3; Basanavičius J., *Girdėjo skambinant – nežino kurioje bažnyčioje*, *ibid*., 1909 sausio 9, Nr. 3, p. 2; K. S. L. D., „Basanavičiaus išmetinėjimams „Viltyje“ atsakymas“, in: *Šviesa*, 1908 rugsėjis–spalis, Nr. 17–20, p. 140; LMABRS, F255-1167, L. 5–7; LLTI BR, F1-68, L. 1.

[62] LMABRS, F255-1172, L. 4; D. Malinausko sudarytų raštų juodraščius žr. F255-1173.

[63] Malinauskas D., Mironas V., Smetona A., „Šelpkime talentus“, in: *Vilniaus žinios*, 1906 gruodžio 11, Nr. 276, p. 1–2.

[64] Deltuvas R., *Povilas Matulionis: ateities pradžia – tai mes*, Kaunas: Lututė, 2014, p. 226.

1908 m. gruodžio 24 d. M. Kuktos spaustuvė atspausdino atsišaukimą „Visų Tautiečių-katalikų atydai“, kur pranešta, kad 16–17 d. susirinkę 18 pirkėjų (jų įnašų suma 14 200 rublių) apžiūrėjo Verkių rūmus būsimiems Tautos namams (sumanymas priklausė J. Ambraziejui, kuris vietoje Tautos namų norėjo įkurti centrą lietuvių ūkininkams šviesti). Galutinis pirkimo terminas po dviejų mėnesių. Sąraše nurodytos pavardės ir pinigų sumos. D. Malinauskas ir M. Kukta davė po 100 rublių, Aleksandras Jurašaitis – 5000, Kazimieras Jurašaitis – 300, Kazimieras Graužinis – 2 000. Kreipimesi į kunigus priminti žmonių kaltinimai abejingumu tautai ir tėvynei, raginama prisidėti, kol nevėlu, o ne gadinti ir kliudyti. Paskutiniame 1909 m. vasario 20 d. atsišaukime „Visų gero noro tautiečių atydai!“ pirkėjų sąraše pateiktos 96 pavardės. Kunigai apšaukti tik apie save mąstančiais, o „numylėtos Tėvynės milžiniškas darbas, pašvęstas mūsų vargdienių brolių ir seserų sodiečių naudai ir jųjų apšvietimui“ bus įvykdytas ir be jų paramos. Vasario 17 d. nutarta Verkius tik užpirkti.

D. Malinauskas aktyviai dalyvavo steigiant lietuvių švietimo draugiją „Rytas“. 1913 m. sausio 31 d. įmokėjo 5 rublių nario mokestį, tačiau 1916 m. gegužės 2 d., pakeitus įstatus, tarp narių jo nėra. Liko J. Basanavičius. Pažymėtina, kad 1913 m. vasario 2 d. K. Michalkevičius paaukojo 100 rublių ir tapo jos garbės nariu.[65]

Plečiant „Vilijos“ bendrovės veiklą, J. Basanavičius susirūpino kitataučių, turinčių savo rankose prekybą žemės ūkio padargais ir mašinomis, vyravimu Kauno gubernijos miestuose. Pardavimų padargais, sėkla ir trąšomis apyvarta joje siekė arti milijono rublių, tris ketvirtadalius tų prekių išpirkdavo lietuviai. Todėl yra gyvas reikalas tame krašte steigti kooperatinius lietuviškus sandėlius („sankrovas“). „Vilijos“ valdyba išrūpino iš Peterburgo leidimą kurti „Lietuvių ūkininkų bendrovę“, kurios pajus sudarytų 100 rublių, galimas sumokėti dalimis. Steigėjai J. Basanavičius, Donatas Malinauskas ir Adolfas Vėgėlė spaudoje pranešė, kad 1914 m. gegužės 23 d. Vilniuje „Rūtos“ draugijos salėje įvyks steigiamasis susirinkimas.[66] Suėjus 20 narių, jos valdybos pirmininku išrinko D. Malinauską. Valdybon pateko ir „Vilijos“ fabriko vedėjas J. Smilgevičius.[67]

1913 m. spalio 2 d. A. Smetona iš Vilniaus parašė A. Voldemarui apie būsimą grynai tautinės pakraipos žurnalą. „Pavadinova mudu su Kubilium tą žurnalą „Vairu“. Tokį vardą davėme jam ne be jokios priežasties. Ant tuo tarpu lietuvių inteligentijos kaip ir nėra, ji klaidžioja po pasaulio jūrą, svetimais laivais plaukydama, svetimomis ideologijomis vaduodamos, savo pažiūrą į lietuvių visuomenę ir į politiką remdama ant svetimųjų idėjų skeveldrų. Mūsų žurnalo tikslas suburti vienon kuopon visa, ką lietuviai šiuo metu turi geresnio ir sveikesnio, sutelkti vienon draugėn rimtąsias mūsų inteligentų pajėgas. Tada turėsime laivą lietuvių jūroje ir jį ves „Vairas“. D. Malinauskas nurodytas tarp 20 asmenų, pasižadėjusių paremti leidinį 100 rublių įnašu.[68]

1918 m. sausio 20 d. P. Klimas dienoraštyje užfiksavo, kad Lietuvos Taryboje Centro kuopą sudaro A. Smetona, Jokūbas Šernas, Kazimieras Šaulys, V. Mironas, A. Petrulis, J. Basanavičius, D. Malinauskas, J. Šaulys ir jis pats.[69] J. Basanavičius autobiografijoje sausio 14 d. įrašo žinią apie „Lietuvos aido“ redakcijoje įvykusį dešimties Lietuvos Tarybos narių pasitarimą Centro kuopai „sutvarkyti“.[70] Tai sumanė A. Smetona, siekiant išsaugoti Lietuvos Tarybos vienybę ir nenutraukti derybų su vokiečiais. Tartasi su krikščionimis demokratais dėl būsimų „ministerijų“ pasiskirstymo. Vasario 16 d. J. Šauliui ir J. Basanavičiui atsisakius pirmininkauti, šie parėmė A. Smetonos kandidatūrą.

1918 m. birželio 5 d. D. Malinauskas dalyvavo steigiamajame Lietuvos ūkininkų draugijos susirinkime. Jos tikslas – gerinti ir plėtoti žemės ūkį, vienyti ūkininkus ir ginti jų reikalus. Kaip agronomas išrinktas į draugijos valdybą.[71]

Lietuvai tapus nepriklausoma, D. Malinauskas nedalyvavo įvairių organizacijų Onuškio skyrių veikloje: Lietuvių tautininkų sąjungos skyriuje, įsteigtame 1928 m. rugsėjo 2 d., Vilniaus vadavimo sąjungos skyriuje, įkurtame 1925 m. gruodžio 16 d., Lietuvių verslininkų (Lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų) sąjungos skyriuje, įsteigtame 1934 m. vasario 1 d., tarp 26 narių 1935 m. sausio mėnesį yra du bendrapavardžiai Pranas ir Vaclovas.[72] Jis tradiciškai mėgo Vilnių ir laikinąją sostinę Kauną, kur jautėsi galinčiu padaryti daugiau negu atokioje provincijoje. O istorinė sostinė jam tikrai rūpėjo. *1926* m. balandžio 26 d. Kauno universiteto rūmuose įvyko steigiamasis Vilniaus vadavimo sąjungos susirinkimas. Organizatoriai pakvietė 167 iškiliausius krašto veikėjus. Sąraše, pavyzdžiui, yra ir J. Smilgevičius, kuris neatėjo, taip pademonstruodamas savo nuostatą nedalyvauti jokiose politinės pakraipos organizacijose. O signataras D. Malinauskas kartu su Juozu Tumu, Vladu Putvinskiu, Antanu Žmuidzinavičiumi ir dar 58 asmenimis ne tik atvyko, bet ir *pareiškė norą tapti jos nariu.*[73]

Pateikėme tik keletą ryškesnių D. Malinausko gyvenimo faktų, kurie pateko į akiratį, o tokių būta kelis kartus daugiau. Tad apibendrinant Vasario 16-osios signataro dalyvavimą tautinėje veikloje iki 1918 m., kiek tai užfiksuota šiame tekste, akivaizdu, kad jis vienas aktyviausių lietuvybės pionierių Vilniuje XIX a. pabaigoje, negailėjęs ir XX a. lietuviškai veiklai savų lėšų, atkaklus ir principingas tautiškumo gynėjas ir puoselėtojas, veiklus bei iniciatyvus tautinės veiklos dalyvis.

Nuotr. iš Tado Stommos ir Viktoro Jenciaus-Butauto asmeninių archyvų

[65] LMABRS, F67-283/2, L. 1 a. p.-3 a. p.; F67-283/4, L. 1 a. p., 14 a. p.

[66] „Vilniaus kronika. „Lietuvių ūkininkų bendrovės“ įsteigiamasis susirinkimas“, in: *Viltis,* 1914 gegužės 13, Nr. 104, p. 3.

[67] „Įsteigiamasis „Lietuvių ūkininkų bendrovės“ susirinkimas“, in: *Viltis*, 1914 gegužės 25, Nr. 114, p. 2.

[68] LMABRS, F172-232, L. 2-3.

[69] Klimas P., *Dienoraštis, 1915.XII.1–1919.1.19*, Chicago, 1988, p. 218.

[70] *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922*, Vilnius: LMD, 1936, p. 151.

[71] „Žinios iš Lietuvos“, in: *Ūkininkas*, 1918 liepos 27, Nr. 1, p. 13; „Ūktverys. Lietuvių ūkininkų draugija“, ibid., 1918 rugsėjo 30, Nr. 3, p. 1–2.

[72] *LCVA, F. 409, AP. 2, B. 185, L. 1; B. 206, L. 1; B. 176, L. 4, 6, 20, 44*

[73] LCVA, F. 565, AP. 2, B. 192, L. 125, 132 a. p., 169, 170.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Iš Šv. Jono bažnyčios Klaipėdoje istorijos (II)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Trumpai apibūdinus tos seniausios krikščioniškos šventovės pirmųjų trijų šimtų metų istoriją, primintina, kad miesto parapinė bažnyčia privalėjo veikti visados, teikdama miestiečiams dvasinius patarnavimus. Antpuolių laikais suniokojus ar sunaikinus Šv. Jono bažnyčios pastatą, tekdavo naudotis Memelburgo pilies koplyčia ar kokiais laikinais prieglobsčiais.

1525 m. įkūrus pasaulietinę Prūsijos kunigaikštystę (hercogystę), ten valstybine konfesija pripažinus liuteronybę, nuo 1540 m. žinoti ten besidarbavę dvasininkai, tapę naujos pakraipos išpažinėjais. Gal racionaliau įvertinus Klaipėdos (tuomet labai nedidelės gyvenvietės) padėtį, 1564 m. buvo sujungtos miesto ir pilies kunigo pareigybės – negausiai įgulai ir būreliui miestiečių turėjo pakakti vieno bendro dvasininko.

XVI a. pabaigoje naująjį Šv. Jono bažnyčios pastatą įkurdinus dabartinio Klaipėdos senamiesčio šiaurrytiniame pakraštyje, istorijos vyksmas nesustojo. Jau XVII a. užgriuvo vadinamasis *švedmetis*, užsitęsusi Švedijos invazija į Baltijos kraštus, neretai paliesdavusi ir uostamiestį.

Būta ir teigiamų dalykų. Dar XVI a. pabaigoje kuklus pajūrio miestas gavo teises rengti kasmetinį *jomarką*, plėtoti prekybą ir laivybą, žūklauti didesniuose plotuose ir pan. Gausėjo miestiečių, plėtėsi pati gyvenvietė, kurioje įkurdinta nauja rotušė ir daug kitko.

Švedijos karaliui Gustavui Adolfui pradėjus kovas su Lenkija (Abiejų Tautų Respublika – ATR), nedidelė ir nestipri Prūsijos valstybė atsidūrė keblioje padėtyje. Dar 1525 m. Prūsijos valdovas prisiekė ištikimybę Lenkijos karalystei, savo valdas pripažindamas stipresnės kaimynės lenu. Tad protestantiškajai Švedijai pradėjus kariauti su katalikiškąja ATR, protestantiškoji Prūsija tapo savotišku įkaitu ir nepageidauto karo auka.

Dar 1621 m. uostamiestį pasiekė švedai, užtrukę ten visą dešimtmetį ir stiprinę tenykštę pilies įgulą. Tuomet, sumanius pertvarkyti Klaipėdos įtvirtinimus, nugriauta Šv. Mikalojaus bažnyčia, mokykla,

Senoji Klaipėda apie 1600 m. Veikiau piešėjo vaizduotei priskirtiname piešinyje esama ir realių momentų. Dešinėje rodyta sienomis ir pylimais apjuosta Memelburgo tvirtovė, viduryje – nedideli miesto nameliai su virš jų iškylančiu rotušės bokšteliu. Kairėje – abi tuometinės miesto bažnyčios, stovėjusios viena greta kitos. ILIUSTR. IŠ KURSCHAT H. A., „DAS BUCH VOM MEMELLAND", OLDENBURG, 1990, P. 261

dvasininkų namai ir daug kas kita. Iš tų statybinių medžiagų krauti naujieji pylimai bei visokie gynybiniai įrenginiai.

Nors 1629 m. Švedija su ATR susitarė dėl taikos, tačiau šiame pajūryje (ir Klaipėdos apylinkėse) švedų kariuomenė liko dar šešeriems metams. Pagal anuometinius papročius kariškiai plėšikavo, niokojo vietos gyventojų turtą, kai kas įsikurdavo užimtame krašte. Būta epidemijų, gaisrų ir kitokių nelaimių. Skaičiuoti įvairiausi nuostoliai, retai kada sulaukiant kompensacijų. Be viso kito teko mokėti kontribucijas Švedijai. Reikšminga data tapo 1660 m., kai išsilaisvinta iš leninės priklausomybės ATR.

1657 m. – jau ramesniais laikais, iš Prūsijos valdovo susilaukta laisvos prekybos privilegijos, padėjusios atsigauti uostamiesčiui ir jo gyventojams. Ankstesniais švedų okupacijos laikais kiekvienam miestiečiui tekdavo išlaikyti po 10–15 švedų kareivių, kas daugelį klaipėdiškių visai nuskurdino. Po tų negandų buvo priskaičiuoti tik 123 būstai, nustekentą Klaipėdą sunku buvo laikyti rimtesniu miestu. Mažai kas galėjo atitekti miesto bažnyčiai, ne kartą sulaukusiai godžių grobikų.

Vis nesibaigiant nelaimingajam XVII šimtmečiui, 1678 m. lapkričio 19 d. iš Kuršo užplūdę švedai gal padegė Klaipėdos priemiesčius. Įsisiautėjęs vėjas netruko ugnį paskleisti didesniuose plotuose, kol iš uostamiesčio teliko vien pelenai. Tą kartą Šv. Jono bažnyčiai pasisekė – būtent to miesto pakraščio su klebonija ir dar kelių miestiečių pastatais tas didysis gaisras nepasiekė.

Medinis miestas netruko atsikurti – 1692 m. ten jau stovėjo 165 gyvenamieji namai su 1000 gyventojų. 1681 m. pradėta statyti bažnyčia evangelikams reformatams, 1686 m. priešais ją pradėjo kilti Laukininkų (ar žemininkų) bažnyčios mūrai. Jai priklausė apylinkių gyventojai – daugiausiai lietuvininkai bei kuršininkai, tad ši bažnyčia šimtmečius gyvavo kaip lietuvybės centras, kur pamaldos laikytos lietuvių kalba. Beje, ši nauja šventovė gavo Šv. Jokūbo bažnyčios vardą, nors iki tol net keturis šimtmečius (1258–1627) apylinkių gyventojus aptarnavo Šv. Mikalojaus bažnyčia, galutinai sunaikinta švedų okupacijos metais.

Primintina, kad baigiantis XVIII a. Klaipėdoje tebegyveno tik vienas tūkstantis gyventojų – tiek pat kaip ir 1630 m. Per tas okupacijas, gaisrus ir kitas nelaimes uostamiestis nepajėgė žymiau išsiplėsti. Bet kokius pasiekimus lydėdavo dažnos netektys, galop palietusios ir Šv. Jono bažnyčią.

Galima pasidžiaugti, kad XVII amžius paliko daugiau (nors kartais ir prieštaringų) žinių apie pagrindinę miesto šventovę.

Gal XVIII a. viduryje sudarinėtame Klaipėdos *distrikto* žemėlapyje gan schemiškas uostamiesčio vaizdas buvo papuoštas dviejų kaimyninių bažnyčių (Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus) piešinėliu, kurį galėtume

Ištrauka iš pirmojo paveikslo – Šv. Jono bažnyčia (kairėje) ir Šv. Mikalojaus bažnyčia (dešinėje). Veikiausiai piešėjas prikūrė labai aukštus abiejų šventovių bokštus, didingą jų išvaizdą. XVII a. pradžioje ten galėjo stovėti kuklesni bažnyčių pastatai. Iliustr. iš Kurschat H. A., „Das Buch vom Memelland", Oldenburg, 1990, p. 251

laikyti ir braižytojo fantazijos vaisiumi. Žinoma, kad šimtmečiais senųjų žemėlapių piešėjai juos padailindavo įvairiais piešinėliais, nelabai sietais su tikrove. Gyvenviečių pastatai, bažnyčios ir visa kita dažniau buvo vaizduojami pagal vieno ar kito braižytojo susikurtus stereotipus: namai piešti kaip panašaus dydžio trobelės su dvišlaičiais stogais ir pora langų, bažnyčioms pripiešdavo bokštą, dvaro rūmams ar piliai – dar ką nors. Tikroviškesni vaizdai būdavo reti.

Vis tik aptariamame piešinyje būta ir tikroviškų bruožų (gal braižytojui ilgiau pabuvus Klaipėdoje ir įsidėmėjus miesto bažnyčios būdingus elementus). Antai, ten rodytos dvi gretimos šventovės (ta kaimynystė buvo minėta ir kitur). Vaizduota paupyje stovėjusi gan menka Šv. Mikalojaus bažnytėlė. Tai galėjo būti kokia laikina šventovė, statyta švedams nugriovus anksčiau ten stovėjusią bažnyčią. Galima spėti, kad okupantams 1628–1629 m. griaunant esą mažiau reikšmingus statinius, Klaipėdos miestiečiams gal pavyko apginti savąją šventovę, kaip paskutinę uostamiestyje (pilies koplyčia turėjo likti švedų įgulai).

Tame piešinyje Šv. Jono bažnyčia vaizduota kaip gana didelis fachverkinių konstrukcijų statinys. Virš jos galinio įėjimo pietvakariniame fasade kilo neaukštas ir gana kresnas bokštas. Dar vienas bokštelis vaizduotas virš bažnyčios transepto (nelyg Paryžiaus Dievo Motinos katedroje). Tas bokštelis galėjo būti ir braižytojo pramanas, bandymas padailinti kukloką pastatą.

Tuometinio piešinio abejotiną tikroviškumą rodo ir tame žemėlapyje veikiau sufantazuotas Priekulės bažnyčios piešinys. Toje nedidelėje gyvenvietėje braižytojas nupiešė labai jau erdvią bažnyčią su aukštu bokštu. Ten taip pat piešta fachverkinė bažnyčia, kiek panaši bokšto smailė ir kt.

Liko ir daugiau tuometinės Šv. Jono bažnyčios atvaizdų, kurie dar labiau glumina tyrėjus. Ne visi tie piešiniai dabar tiksliau datuojami, kai kurie iš jų vėliau būdavo perpiešiami, vienaip ar kitaip pakeičiant smulkesnes detales ir kt. Matyt, būta ir daug piešėjų savivalės, įpratimo laikytis standartinių šablonų:

bažnyčią reikia pavaizduoti taip, o gyvenamąjį namą štai taip.

XVII a. priskiriamuose piešiniuose galėtume surasti kai kurių bendrų bruožų, kurie gal atspindi tikrąjį tuometinės Šv. Jono bažnyčios pavidalą. Visur vaizduojama dviejų bažnyčių kaimynystė – jos stovėjusios visai netoli viena nuo kitos, abi buvo vienbokštės (tokios statytos pagal protestantizmo nuostatas). Gretimų bažnyčių bokštai buvę vakariniame tų statinių gale – statyti miesto ir pajūrio pusėje.

Kai kuriuose piešiniuose vaizduoti labai jau galingi tų bažnyčių bokštai, vainikuoti itin aukštomis smailėmis. Neįtikima, kad taip tuomet buvo iš tiesų. Kukliai gyvenusioje Klaipėdoje, kur nebuvo gausu gyventojų, vargu, ar buvo įmanoma skirti didelius išteklius kažkokių prašmatnių bokštų statybai. Veikiausiai to meto piešėjai tokių milžiniškų bokštų buvo prisižiūrėję Liubeke ar kituose turtinguose Baltijos pajūrio miestuose, panašius vaizdavo ir savo kūriniuose, pernelyg nesidomėdami tikrąja Klaipėdos bažnyčių išvaizda.

Baigiantis nelaimingajam XVII a., Šv. Jono bažnyčiai iškilo nauja grėsmė. Dabar galima pasišaipyti, kad svarbusis sakralinis statinys tuomet tapo mokslo pažangos, fortifikacijos teorijos ir geometrijos aksiomų auka.

Atsigaunanti po daugelio skaudžių pralaimėjimų Prūsijos valstybė tada ėmėsi tvirtinti savo tolimiausią šiaurinį pakraštį, suvokdama, kad tenykštis Klaipėdos uostas tebėra strategiškai svarbus.

Kovų šimtmečiais sparčiai tobulėjant karybos metodams, tuometiniai išminčiai suvokė, kad senovinių pilių mūrinės sienos jau nebeišgelbės nuo priešininko artilerijos ugnies. Anais laikais visą krikščioniškąją Europą šiurpino pasakojimai apie Konstantinopolio žlugimą. Tūkstantį metų gyvavusios Rytų Romos imperijos sostinės legendines sienas galop įveikė turkų artilerijos galingasis pabūklas, nuolaužomis vertęs stipriausią mūrinį ir neapsakomo storumo sienas. Europinės karybos specialistai galop suprato, kad joks mūras nepajėgs sulaikyti neapsakomos artilerijos sviedinių pramušamosios galios. Anuomet klestėjusiuose Nyderlanduose buvo sumanytos vadinamosios *olandiškosios tvirtovės*, kurias turėjo ginti ne stačios mūro sienos, o nuožulnūs žemių pylimai. Į tokius minkštus pylimus atlėkę artilerijos sviediniai tiesiog susmegdavo, nepajėgdami nei jų išdraskyti, nei pramušti. Išbandžius tokį atradimą, prasidėjo europinės lenktynės – pilys ir miestai apjuosinėti iš žemių supiltais pylimais, turėjusiais tapti artilerijos sviedinių gaudyklėmis. Taip buvo sumanyta įtvirtinti ir visą Klaipėdos miestą, iš rytų pusės apjuosiant pylimų pusžiedžiu (iš vakarų miestą gynė marių vandenys).

Anų laikų karybos specialistai išrado ne vien nuožulnius žemių pylimus, bet ir vadinamąsias bastionines pilis, kuriose pylimus papildė iškyšuliai su juose pastatytais artilerijos pabūklais, galėjusiais šaudyti į apžvelgiamus plotus. Uolieji karo mokslų teoretikai kūrė beveik magiškus užkeikimus, esą, garantavusius naujųjų pilių neįveikiamumą. Tam buvo pasitelkti tikslieji mokslai: nurodinėta, kokios formos ir dydžio turintis būti toks daugiakampis bastionas, kokie tiksliai turintys būti jo sienų ir briaunų posūkiai. Madingieji karo inžinieriai tada dievagodavosi, kad ta ar kita bastiono vieta turi būti pakreipta itin tiksliai – tiek ir tiek laipsnių kampu, tik tada tvirtovė atlaikys priešo artilerijos ugnį ir pati jį sėkmingai apšaudys. Deja, vėlesnė liūdna Klaipėdos (kaip ir kitų tvirtovių) patirtis parodė, kad stebuklingų receptų nebūta, o karo baigtį nebūtinai nulemdavo tiksliosios geometrijos žinovų gražūs piešiniai.

XVII a. pabaigoje Klaipėda pradėta apjuosinėti daugiakampių bastionų pusžiedžiu nuo pietų galo, dar ir neturint visiškai patikimų vietovės planų. Pasakota, kad rūpestingai nužymint vis naujus geometriškai tikslius bastionus ir artėjant prie Danės upės, suprasta, kad statomoji įtvirtinimų juosta galop įsirems tiesiai į miestiečių bažnyčią. Atrodytų, kad tai tebuvo menkniekis – įtvirtinimus buvo galima pakreipti ir kiek kita kryptimi, saugiai apjuosiant Šv. Jono bažnyčią ir jos aplinką. Deja, pagal anuometines fortifikacines dogmas įtvirtinimų geometrija privalėjo būti absoliučiai geometriškai tiksli – esą, kiekviena vienintelio laipsnio paklaida galėjo sužlugdyti visą tvirtovę. Nuspręsta, kad paprasčiau bus nugriauti miesto šventovę ir visa kita, tuos plotus atiduodant karybos reikalams.

Taip daugelį persikraustymų per šimtmečius patyrusi Šv. Jono bažnyčia vėl liko be savojo pastato. Naujajam pastatui skirtas sklypas atsirado netoliese – vos už kelių šimtų metrų, dabartinėje Turgaus gatvėje. Ten 1696 m. gegužės 16 d. buvo padėtas pirmasis akmuo, tačiau vargingai gyvenusiame mieste svarbiausios šventovės statybos užtruko net devynerius metus. Tiesa, viduramžių katedros būdavo statomos daugelį šimtmečių, tačiau naujoji gana kukli Klaipėdos šventovė savo išvaizda ir dydžiu joms neprilygo.

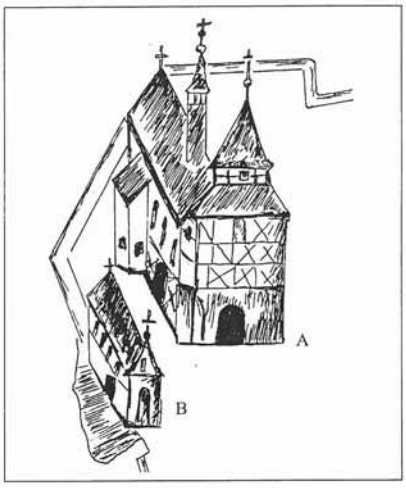

Šv. Jono Evangelisto (A) ir Šv. Mikalojaus Bažnyčios XVII a. viduryje. Perpiešta iš tų laikų Klaipėdos piešinio – plano. Gali būti, kad piešinio kairėje vaizduojama laikinoji lietuvių bažnyčia, pastatyta švedų nugriautos Šv. Mikalojaus bažnyčios vietoje. Šv. Jono bažnyčia vaizduota kaip fachverkinis statinys su vienu kresnu bokštu vakarų gale ir mažesniu lieknu bokšteliu virš stogo. Abi bažnyčios stovėjusios greta Danės upės pakrantėje. ILIUSTR. IŠ ŽULKUS V., „VIDURAMŽIŲ KLAIPĖDA“, VILNIUS, 2002, P. 68

Kol kas prisiminkime, kad nugriovus Šv. Jono ir greta jos stovėjusią Šv. Mikalojaus lietuviškąją bažnyčią, ten liko tų nemažų pastatų pamatai, šventoriaus kapinės su šimtų miestiečių palaidojimais, klebonijos ir mokyklos sodybos – visas senosios Klaipėdos sakralinis centras. Vėlesnių sumaiščių laikais ta vieta buvo primiršta, sovietinės okupacijos dešimtmečiais ties Danės pakrante statyti visokie ūkiniai bei kitokie pastatėliai, ten tebuvo prastas užkampis.

Deja, liūdniausių dienų tas atmintinas plotas susilaukė jau nepriklausomos Lietuvos laikais. Atsikračius sovietinės okupacijos pančių, regis, buvo galima prisiminti Mažąją Lietuvą, buvusią Klaipėdą ir jos senuosius gyventojus, rūpintis istorinės atminties ir teisingumo atkūrimu. Danės kairiajame krante galėjo atsirasti simbolinis nedidelis miesto istorijos plotelis su ten pažymėtomis buvusių dviejų bažnyčių vietomis (pavyzdžiui, tokį memorialą mes įrengėme sovietmečiu nugriautajai Priekulės bažnyčiai atminti), pagarbiai saugoma senųjų miesto kapinių vieta, primenant ten buvusią parapinę mokyklą, kleboniją ir kt. Tokia tvarkinga vieta galėjo tapti šiandieninės Klaipėdos puošmena, jos ilgaamžės istorijos reikšmingu ženklu. Ten galėjo būti primenama lietuviška raštija ir kiti Mažosios Lietuvos praeities momentai.

Deja, kai kuriems šiandieninės Klaipėdos veikėjams ir vadovams rūpėjo kas kita. Vietoje keblių ir nenaudingų kultūrinių dalykų buvo sumanytas pelningas versliukas – Danės upės pakrantėje ant senųjų klaipėdiškių palaidojimų bei senųjų bažnyčių liekanų parūpo pastatyti greitą uždarbį žadančius naujuosius statinius. Dosniai dalijantis būsimu pelnu su savivaldybės tarnautojais ilgai neužtrukta – senosios kapinės išraustos (tiesa, teisintasi, kad mirusiųjų palaikai nevežti tiesiai į sąvartyną, o krauti į maišus), naikintų šventovių vietoje iškilo naujieji, esą, modernūs ir patrauklūs, o svarbiausia pelningi statiniai. Kai kas nuoširdžiai teisinosi – ten gi buvo palaidoti prieš kelis šimtmečius gyvenę „fašistai“, o ne kokie elementarios pagarbos nusipelnę žmonės. Kai kas patylom šaipėsi – gaila, kad ten nebuvo žydų kapinaičių, tad Lietuva nebuvo tampoma per visas pasaulines organizacijas dėl savo barbariškų veiksmų, nepagarbos istorijos ir kultūros paveldui.

Liūdniausia, kad dėl tokio Klaipėdos senamiesčio svarbaus elemento sunaikinimo neprotestavo nei vadinamieji paminklosaugininkai, nei tenykščio universiteto tariami specialistai, nei miesto vyriausiasis architektas ar kiti savivaldybės darbuotojai. Viso to stengėsi nepastebėti vietinė ar šalies žiniasklaida, Kultūros paveldo departamentas, Kultūros ministerija ir visi kiti, kam turėjo rūpėti šalies kultūra ir jos paveldas.

Vėl tenka priminti, kad ten praeityje stovėjo Šv. Mikalojaus bažnyčia, kurioje būdavo laikomos lietuviškos pamaldos Klaipėdos apylinkių lietuvininkams, kur tarnavo lietuvių kalbą mokėję ir lietuviškajai kultūrai nusipelnę dvasininkai, kurie ten ir buvo laidojami. Priklausant Europos Sąjungai, lyg ir nederėtų niekinti ir kokių „svetimtaučių“ – kai kam manant, kad nelietuvių kapai neturėtų būti saugomi ir gerbiami.

Antai, Kuršių nerijoje galų gale buvo nugriauti netinkamai pastatyti pelningi trobesiai, kad ir ilgai dėl to kovojus atitinkamoms institucijoms. Deja, Klaipėdos senamiesčio vertybių naikinimas niekam gal nerūpi – neteko girdėti apie kokias baudžiamąsias bylas, korumpuotų valdininkų bei kitų teisminį persekiojimą. Uostamiesčio savivaldybė nesiruošia atgailauti už padarytus nusikaltimus, nepagarbą kultūros paveldui bei istorijai. Net negalvojama elgtis taip, kaip derėtų civilizuotoje valstybėje – nacionalizuoti tuos naujuosius statinius ir žemės sklypą Danės upės pakrantėje, nugriauti nevykusius naujadarus, o tą plotą sutvarkyti kaip istorinės atminties ir uostamiesčio lietuviškosios kultūros simbolinę vietą.

Klaipėdoje užsiimant kai kam pelningais versliukais, gal ką galėtų pakeisti valstybinių institucijų įsikišimas (kaip kad Kuršių nerijos atveju). Deja, ir tų institucijų vadovai bei pareigūnai nerodo jokio principingumo ar reiklumo, bijodami paliesti įtakingų grupių interesus, toje gėdingoje istorijoje įklimpusius veikėjus. Taip vienas skandalingiausių nutikimų neilgoje Lietuvos Respublikos paveldosaugos istorijoje ir toliau gramzdinamas užmarštin.

Literatūra

Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*, Vilnius, 1999.

Szameitat M., „Erstmalig veröffentlich: Memels älteste Stadtpläne“, in: *Memeler Dampfboot*, 1952, Nr. 14.

Kurschat H. A., *Das Buch vom Memelland*, 2 Aufl., Oldenburg, 1990.

Žulkus V., *Viduramžių Klaipėda*: miestas ir pilis, Vilnius, 2002.

■

Daktaras Felicijonas Gedvilas

Virgilijus LUKOŠIUS,
Vilnius

Kilęs jis iš senos ir garsios žemaičių Gedvilų giminės. Giminė šiuo metu plačiai išsibarsčiusi ne tik gimtojoje Žemaitijoje ar kitur Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Žemiau dėstoma daktaro F. Gedvilo ir jo šeimos istorija puikiai atspindi abu pavardės sudėtinius žodžius – gedėti ir tikėti. Šis žemaitis Lietuvoje beveik negirdėtas ir nežinomas, bet jo vardas yra įrašytas Lenkijos[1] ir Rusijos[2] biografiniuose žinynuose bei enciklopedijose. Įdomu, kad, kai amerikietis finansininkas Davidas Gvilas (*David Gvillo*) ėmė ieškoti savo šaknų, iš Amerikos archyvų tik sužinojo, jog jo proprosenelis Liudgaras Gvilas (*Ludger Gvillo*) atvyko iš Rusijos-Lenkijos[*] (Radzėjuvas, *Radziejów*), o jo motina buvo Fransiskė Debrisko (*Fransiske Debrisco*). Tik tiek...

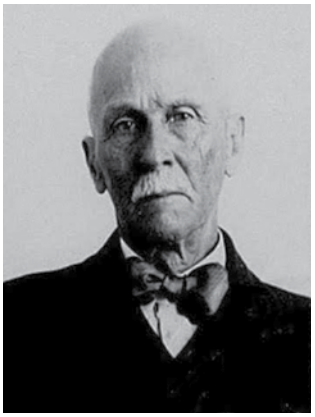

Liudgaro Gvilo (Ludger Gvillo) paso nuotrauka[14]. Metai prieš mirtį vykstant į Kubą

Daktaras, karo gydytojas, vertėjas Felicijonas Gedvilas (*Felicjan Giedwillo*) gimė 1806 m. Varnių parapijoje, Polipkalnyje prie Beržės (dabar Šilalės rajonas prie pat ribos su Kelmės rajonu)[3]. Jis gimė, kaip tuo metu įprasta, didelėje šeimoje ir buvo jauniausias sūnus. Tėvas, taip pat vardu Felicijonas (1750–1824), buvo Žemaitijos kunigaikštystės (tuomet Abiejų Tautų Respublikos sudėtyje) matininkas. Iš viso jis turėjo 13 vaikų, iš jų 8 – su pirmąja žmona Kotryna Dirmavičiūte, o šiai 1803 m. mirus, po to dar susituokė su Petronele Vitartaite. Iš viso buvo 5 sūnūs ir 8 dukros, o pilnametystės sulaukė 4 sūnūs.

Jaunėlis sūnus buvo išleistas į mokslus, į netoliese Kražiuose veikusią Vilniaus universitetui pavaldžią pasaulietinę gimnaziją, geriausią mokslo įstaigą tuo metu Žemaitijoje. Juk dar anksčiau tai buvo „žemaičių Atėnais“ vadinta garsioji Kražių kolegija. 1823 m. birželio mėnesį per mokslo metų baigimo iškilmes, kai Felicijonas buvo V klasėje, tuometis mokyklos direktorius Ignotas Daujotas paskelbė, kad jis, kaip gerai besimokantis, apdovanojamas specialiu tai progai nukaldintu medaliu ir yra įrašomas į gimnazijos Aukso knygą[4].

Baigęs Kražių gimnaziją, vėliau nuo 1826 m. studijavo mediciną Vilniaus universitete ir įgijo I klasės gydytojo diplomą. Kurį laiką, pasak Rusijos imperijos biografinių žinynų, iki Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m., dirbo dėstytoju. Vėliau taip pat neatsitraukė nuo mokslinės veiklos, lenkų kalba rašė arba vertė medicininius straipsnius[5]. Specializuotuose gydytojų žurnaluose rašė apie kanapių panaudojimą medicinoje[6], apie uždegiminę karštinę,

[1] S. Kośmiński, *Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej*, Warszawa, 1883, p. 159; *Polski Indeks Biograficzny*, wydanie drugie, opracowany przez G. Baumgartner, t. 1, A-Dl, K. G. Saur Munchen, 2004, p. 438. Prieiga per internetą: <http://www.historiamedycynywilenskiej.pl/slownik, F.Giedwillo>.

[2] С. А Венгеров, *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых*: в 6 т., СПб., 1889–1904; Русский биографический словарь в 25-ти т. Изд. под наблюдением председателяИмператорского Русского Исторического Общества А. А. Половцева. Санкт-Петербург: Тип. И.Н. Скороходова, 1896–1918.Prieiga per internetą: <http://enc.biblioclub.ru/Termin/1539712_Gedvilo>.

[*] Tarp kitko, Ilinojaus valstijos mirčių kataloge taip ir parašyta: gimimo vieta – *Poland Russia*.

[3] LVIA, F.669, ap. 1, b. 311, 1806, p. 103.

[4] M. Brensztejn, „Filomata w Krożach (Jan Sobolewski) 1821–1823“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*,t. 1, Z dziejów dawnego Uniwersytetu, Nakladem Universitetu Stefan Batorego, Wilno, 1929, p. 352.

[5] P. Bołtryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty powiadania narkotykow w Polsce, Rozprawa doktorska*, Bialystok, 2014, p. 314.

[6] L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce: od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych*, t. III, Poznań, 1854, p. 652; t. IV, p. 114.

pateikė informacijos iš anglų ir amerikiečių mokslinių žurnalų apie morfijaus naudojimą operuojant išvaržas. Iš anglų kalbos išvertė profesoriaus iš Kalkutos W. B. O'Shaughnessy studiją apie kanapių naudojimą medicinoje gydant stabligę bei kitą jų tonizuojantį poveikį, taip pat iš anglų kalbos išvertė J. Voterso (*J. Waters*) straipsnį apie dantų nervų skausmą, iš prancūzų kalbos – straipsnį apie alavinio žiedo prevencinį naudojimą medicinoje[7]. Tarp kitko, iš bibliografijos šaltinių matyti, kad jis domėjosi ir platesniais ar lengvesniais dalykais, taip, pavyzdžiui, 1839 m. Varšuvoje išspausdino ir visto (kortų žaidimo) taisykles[8], o ir jo pavardė buvo įvairių leidinių išankstinių prenumeratorių sąrašuose, kaip J. I. Kraševskio „Vitolio rauda" (*J. I. Kraszewski* „Witolorauda"[9]) ar pan.

Baigus universitetą, jis buvo įpareigotas dirbti Rusijos imperijos valstybės tarnyboje, tad valdžios nurodymu dirbo tuo metu carinės Rusijos valdomos Lenkijos Karalystės įvairiuose miestuose. Tad 1834 m. buvo paskirtas Kalvarijos kalėjimo gydytoju tuometėje Augustavo gubernijoje. Po metų paskirtas Mlavos, vieno seniausių Mazovijos vaivadijos miestų, regiono vyriausybinės dvasininkų vidaus reikalų ir visuomenės švietimo reikalų komisijos gydytojo pavaduotoju[10] ir juo išdirbo apie 5 metus[11], taip pat per tais metais ten siautusią choleros epidemiją. 1840 m. paties prašymu perkeltas kaip miesto gydytojas į Palenkės Januvą, ten likvidavus etatą, tapo miesto gydytoju Blonėje, o 1842 m. – Radome. 1843 m. jis tapo Kališo apskrities (poviato) vyriausiojo gydytojo pavaduotoju[12].

1844 m. tapo karališkojo miesto Radzejuvo, esančio Kujavijos Pamario vaivadijoje, gydytoju. Būdamas 39-erių kitais metais ten pat Radzejuve vedė 23 metų Francišką Dambrovską (*Franciszka Dąbrowska*) ir pora susilaukė sūnaus Liudgaro (*Ludgier*). Tačiau, deja, netrukus jaunoji žmona mirė, tad gydytojas su sūnumi išsikėlė tolyn į Opatuvą, vieną iš seniausių Lenkijos miestų Sandomiežo žemėje, arba Šventojo Kryžiaus vaivadijoje, kur dirbo pavieto daktaru. 1851 m. pradžioje pradėjo dirbti dažų ir farmacinių medžiagų ekspertu Praškos muitinėje prie sienos su vokiečiais[13].

Dėl neaiškių priežasčių jau tų pačių metų pabaigoje su sūnumi jis per Liverpulį išplaukė į Jungtines Amerikos Valstijas, į Niujorką. Per keletą metų atsidūrė Fosterburge netoli Sent Luiso, Ilinojaus valstijoje, toje pačioje valstijoje kaip ir Čikaga. 1855 m. palikęs jau dešimtmetį Liudgarą rūpintis vietinei šeimai, išėjo ieškotis darbo, tačiau nebesugrįžo ir visi jau galvojo, kad jis miręs. Nežinia po kiek laiko vėl dėl neaiškių priežasčių jis grįžo į Europą, o sūnus Liudgaras taip ir liko Amerikoje. Jau 1859 m. Felicijonas Gedvilas Lenkijos Karalystėje tapo ten dislokuoto Rusijos imperijos Velikolucko pėstininkų pulko štabo gydytoju, bet po 5 metų dėl ligos buvo atleistas iš tarnybos, o dar po 5 metų, t. y. 1869 m., mirė, taip daugiau gyvenime ir nebepamatęs savo vienintelio sūnaus. Kokia paslaptis susijusi su jo kelionėmis į Ameriką ir atgal iš jos, kol kas nežinoma. Gal kokiose nors archyvų spintose ji glūdi ir mes ją kada nors sužinosime.

O kaip Liudgaras? Jis užaugo toje šeimoje, tapo JAV piliečiu *Ludger Gvillo*, dalyvavo JAV pilietiniame kare, ieškojo daugiau nuotykių, o vėliau tapo fermeriu Fosterburge. Daug metų buvo ne tik geras ir garsus fermeris vietinėse žemėse, bet ir investavo į vaismedžius Floridoje, domėjosi galimybėmis Kuboje. Vedė Meri Jang (*Mary Suphronia Young*), kurios protėviai atvyko į Ameriką iš Anglijos 1630 m. Su ja susilaukė 5 sūnų ir 3 dukterų, išgyveno 3 sūnūs ir 2 dukros, tad vėliau buvo dar daugybė anūkų, proanūkų, o dabar jau ir 5 ar 6 eilės palikuonių. Mirė jis 1918 m. po vienos iš kelionių į Kubą užsikrėtęs maliarija, o žmona Meri gyveno dar ilgai ir, eidama 90-uosius metus, mirė 1941 m.

■

[7] *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, t. 11, poszyt II, Warszawa, 1844, p. 253; t. 10, poszyt II, Warszawa, 1843, p. 259; *ibid.* p. 260; *ibid.* p. 256; t. 17, poszyt I, Warszawa, 1847, p. 127.

[8] F. Giedwillo, *Prawidla gry wista*, Warszawa, druk. Gazety porannej, 1839, p. 28.

[9] J. I. Kraszewski, *Witolorauda*, Wilno, 1840, p. 254.

[10] A. Kulecka, *Urzednicy Krolestwa Polskiego (1815–1915).* Materialy do biogramow, Uniwersytet Warszawski, eBook, 2017, įrašas 3799.

[11] S. Liski, J. Siedlecka, *Medycy i medycyna w Biežuniu BIEŻUNIU 1793–1945*, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Biezunskie Zeszyty Historyczne r. 1998–1999, t.14–15, p. 26.

[12] P. Szarejko, *Slownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 4, Warszawa, Tow. Lekarskie Warszawskie, 1991, p. 161.

[13] J. B. Gliński, „Spis lekarzy", in: *OPATÓW* (*kwartalnik*, samorządowe pismo społeczno-kulturalne), 2015, Nr. 1 (13), p. 21.

[14] Prieiga per internetą: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9X7-F6Q1?i=715&cc=2185145&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQVJP-8S5C>.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Viktoro Stommos šeima išgelbėjo Vilkaviškio daktaro Bero Šapiro sūnų, o gal ir visą jų šeimą

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS,
Rokiškis

1941 m. prasidėjus karui, į savo namus, Alvito dvarą, sugrįžo 1918 m. signataro Donato Malinausko dukra Marija Malinauskaitė-Stommienė su vyru Viktoru ir penkerių metų sūnumi Tadu[1]. Iš Lietuvos pasitraukus bolševikams, likti Vokietijoje nebeliko prasmės. Pagaliau viltasi, kad savame krašte ir vokiečių šovinizmas nebus toks baisus. Alvito dvaras buvo užimtas vokiečių: gyvenamajame name įsikūrė vokiečių kariai, o viename iš dvaro ūkinių pastatų buvo įkurta rusų karo belaisvių stovykla. M. Malinauskaitė-Stommienė savo tėvų Alvito dvare neberado, nes jie 1941 m. birželio 14 d. buvo išvežti į Altajaus kraštą. Apie tėvų buvimo vietą ją 1942 m. liepos 6 d. informavo Vokietijos Raudonasis Kryžius. Nurodė, kad jos tėvai ir tetos (Filomena bei Jadvyga) gyvena kartu Altajaus krašte, Altajaus rajone, Altajaus „rai les chos“. Sovietų propaganda nepasikeitusi ir šiandien, todėl nestebina tuomet pateikta informacija, kad abi D. Malinausko seserys gyvena kartu Altajaus krašte, nors Jadvyga mirė kažkur kelyje į tremtį, o Filomena mirė 1941 m. pabaigoje Altajuje.

Okupacijos metu Alvito dvaro gyvenamojo namo vienoje pusėje gyveno vokiečiai, kitoje Stommų šeima. Tadas Stomma prisimena, kad jis ir kiek vyresnis jo giminaitis Ričardas (*Rysiek*)[2] bei panašaus amžiaus gydytojo Bero Šapiro (*Shapiro*) sūnus Žora (*Zoria*) tėvų nurodymu nešdavo valgį rusų karo belaisviams, įkalintiems ūkiniame pastate.

T. Stomma pamena, kad belaisviai mirdavo dažnai ir laidodavo juos dvaro teritorijoje, galimai keliose vietose. Vietiniai gyventojai pasakoja, kad sovietmečiu, vykdant statybas, buvo rasta išmėtytų žmonių kaulų. Kuro rezervuarai buvo įkasti kaip tik toje vietoje, kur gyventojai nurodo buvus belaisvių kapavietę. Kita kapavietė galėjo būti netoliese. Vietiniai Alvito gyventojai pasakoja, kad karo belaisvių stovykloje, be rusų karo belaisvių, buvo ir kitų tautybių asmenų, tarp jų ir lenkų.

Daktaras Beras Šapiro

Daktaras Beras Šapiro gimė 1891 m., medicinos studijas baigė Tartu (*Dorpart*) 1916 m.[3] T. Stomma prisimena, kad 1943 m. daktaras B. Šapiro, iki karo gyvenęs Vilkaviškyje Eimučio g. name Nr. 7, atvedė pas Stommas į Alvito dvarą savo sūnų Žorą, o pats su žmona grįžo į Vilkaviškį. Žydams buvo įsakyta susirinkti miesto aikštėje. Iš ten visus sunkvežimiais išvežė už miesto ir sušaudė. Daktaras B. Šapiro nepaprastai pasitikėjo D. Malinausko dukra ir jos vyru, savo vaiko likimą patikėdami jiems. Vilkaviškio rajono holokausto aukų sąraše daktaro B. Šapiro ir jo žmonos nėra.

T. Stomma prisimena girdėjęs tėvus kalbant, kad senelis D. Malinauskas pripažino tik vieną gydytoją – B. Šapiro.

Ar moteris, pavarde Šapirienė, padėjusi tremtiniams 1941 m. birželio 14 d., buvo daktaro Šapiro žmona, galima tik spėti, nes Vilkaviškyje gyveno ir kiti Šapiro.

[1] Tadas Stomma (g. 1936).

[2] Ričardas Edvardas Vartmanas (*Wartman*) (g. 1932–?).

[3] In: *Medicina*, 1922, Nr. 9–10, priedas, p. 10.

Daktaro sūnus Žora dvare gyveno iki pat sovietų okupacijos 1944 m. Vokiečiams jis buvo pristatomas kaip giminaitis. T. Stomma prisimena, kaip jis, Ričardas ir Žora su Alvito kunigu A. Povilaičiu lošdavo kortomis. Visas Alvitas globojo mylimo daktaro sūnų. D. Malinausko duktė Marija Stommienė visą gyvenimą pasakojo apie alvitiečių geraširdiškumą. Juk visi žinojo, kad Žora yra daktaro Šapiro sūnus, bet vokiečiams neįdavė. Karo pabaigoje Žorą pasiėmė giminės iš Baltarusijos. Jau gyvenant JAV, T. Stommos tėvas Viktoras yra sakęs, kad Žora išgyveno okupaciją.

Laiškai iš Altajaus ir siuntiniai iš Palestinos turėtų padėti įminti Šapiro šeimos likimo paslaptį

1947–1948 m. laiškuose, Zofijos Malinauskienės rašytuose dukrai Marijai ir vaikaičiui Tadui iš Altajaus, randame užuominų apie daktaro B. Šapiro šeimos likimą. 1947 m. rugpjūčio 25 d. laiške dukrai Zofija rašo: „Kaip jau rašiau, gavau siuntinį iš Palestinos. Jame radau labai gražius vaikiškus batelius. Prašiau Šlagierio[4], kad parduotų.“[5] Laiške 1948 m. birželio 10 d. rašoma: „Šapirova mirė nuo širdies smūgio. Jos sūnus sunkiai dirba ir mokosi.“[6] 1948 m. liepos 1 d. Z. Malinauskienė vėl pakartoja ankstesnių laiškų teiginius, nes nėra tikra, kad dukra juos gavo, rašo: „Sulaukiau siuntinio iš Palestinos. Jame buvo vaikiški bateliai Nr. 13. Labai gražūs. Atidaviau Šlagieriui, kad parduotų Altajui. Kad jie būtų nors kiek didesni, būtų galima nemažus pinigus gauti. Griaužia mane sąžinė, kad viskas brangiai kainavo, o juk Viktoras turi dirbti. Rašau apie tai antrą kartą, nes nežinau, ar gavote mano laišką. Rašiau, kad gavau nuo Junovičovos[7] 100 rublių. Taip pat sulaukiau staigmenos nuo Buivydo[8]. Žinau, kad jam sunku, o atsiuntė man 250 rublių. Nuolat jis man padeda, bet manau, kad tai paskutinis kartas, nes pasikeitė situacija. Rašiau tau, kad Šapirova mirė nuo širdies smūgio, o jos sūnus sunkiai dirba ir mokosi. Oi, kaip gaila, kad dingo Taduko nuotraukos. Negaliu sau įsivaizduoti, kaip jis dabar atrodo.“[9] 1948 m. liepos 26 d. laiške vaikaičiui rašo: „Kelis kartus rašiau, kad gavau siuntinį su vaikiškais bateliais iš Palestinos, bet muito nereikėjo mokėti. Gali būti, kad sumokėjo jį tėvelis. Žinau, kad iš užsienio atkeliaujančius siuntinius reikia mokėti nemažą muitą. Tikriausiai pas Tave jau atostogos.“[10] Tremtinių ir jų artimųjų susirašinėjimuose buvo daug paslaptingų, tik jiems tarpusavyje suprantamų minčių, tačiau siuntiniai iš Palestinos, Šapirienės ir jos sūnaus paminėjimas patvirtina Viktoro Stommos teiginius, kad Žora Šapiro su tėvais laimingai pasiekė Palestiną. ■

[4] Vaclovas Šliageris (1881–1963), turėjo sūnų Vladą, kuris mirė tremtyje 1946 m.

[5] Zofijos Malinauskienės 1947 m. rugpjūčio 25d. laiškas iš Altajaus dukrai. Iš Tado Stommos archyvo.

[6] Zofijos Malinauskienės 1948 m. birželio 10 d. laiškas iš Altajaus dukrai. Iš Tado Stommos archyvo.

[7] Gydytojo Igno Junovičiaus žmona, gyveno Virbalyje, Vilniaus g. 71.

[8] Vladislovas Buivydas – buvęs Gubiškių valdytojas.

[9] Zofijos Malinauskienės 1948 m. liepos 1 d. laiškas iš Altajaus dukrai. Iš Tado Stommos archyvo.

[10] Zofijos Malinauskienės 1948 m. liepos 26 d. laiškas iš Altajaus vaikaičiui. Iš Tado Stommos archyvo.

Lietuva mini Žalgirio mūšio 610-ąsias metines

Prieš 610 metų birželio 3-iąją iš Trakų į lemiamą kovą prieš Kryžiuočių ordiną pajudėjo keturiasdešimt pulkų iš aštuoniolikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių. Jiems vadovavo Lietuvos kunigaikštis Vytautas Didysis. Gegužės 28 d. šia proga vyko išskirtinis renginys, skirtas pagerbti Lietuvos karžygių atminimui. 8 val. ryto iš Utenos r., Sirutėnų k., Jono Šimonėlio skulptūrų parko į Griunvaldo lauką Lenkijoje išlydėtas Žalgirio mūšio 610-osioms metinėms paminėti skirtas paminklinis akmuo, o birželio 1 d. Žalgirio mūšio lauke vyko simbolinis šio akmens padėjimas.

Vienoje paminklinio akmens pusėje iškaltas Vytis ir užrašas lietuvių ir lenkų kalbomis: „Nuo lietuvių tautos už bendrą pergalę.“ Kitoje pusėje – užrašas lietuvių ir lenkų kalbomis: „Paminklo sukūrimo iniciatoriai ir organizatoriai: Lietuvos bajorų karališkoji sąjunga, Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovė ir Lietuvos kariuomenės rezervo karių asociacija. Partneriai: Lietuvos ambasada Lenkijoje ir Lietuvos kariuomenė.“

Paminklinis akmuo Žalgirio mūšio vietoje pastatytas Lietuvos žmonių suaukotomis lėšomis, jį sukūrė liaudies menininkas Valentinas Šimonėlis, o apie 14 tonų sveriantį akmenį šiam tikslui dovanojo kupiškėnas Alfredas Aidukas.

Parengta pagal <https://www.urm.lt ir https://punskas.pl> informaciją
Nuotr. iš <https://welovelithuania.com/zalgirio-musio-610-sioms-metinems-skirtas-paminklinis-akmuo-pastatytas-griunvalde/>

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Tylusis rezistencijos didvyris Juozas Rudokas (1907–1945)

Dr. Arūnas BUBNYS,
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro
Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius, Vilnius

Antrojo pasaulinio karo ir okupacijų laikotarpis iškėlė daug drąsių ir kilnių asmenybių, pasiruošusių aukotis dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Nemažos dalies didvyrių atminimas įamžintas dabartinėje Lietuvoje, tačiau dar daug yra tokių, kurių vardai užmiršti arba žinomi tik labai mažai visuomenės daliai. Vienas tokių užmirštų herojų yra Juozas Rudokas.

J. Rudokas gimė 1907 m. prie Kauno, gausioje šeimoje. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui abu Juozo tėvai su vaikais pasitraukė į Rusiją, apsistojo Maskvoje. Čia mažasis Juozukas pradėjo lankyti pradžios mokyklą. 1918 m. Rudokų šeima grįžo į Lietuvą. J. Rudokas pradžios mokyklą baigė Kaune, Šančiuose. Vėliau Kaune jis baigė specialią Pašto mokyklą ir paskirtas dirbti į Vabalninką, Biržų apskr. 1928 m. jis grįžo į Kauną ir dirbo Pašto valdyboje. Nuo 1928 m. birželio 1 d. iki 1930 m. sausio 16 d. J. Rudokas tarnavo Lietuvos kariuomenėje, Ryšių batalione[1].

1940 m. birželio 15 d. prasidėjusią sovietinę Lietuvos okupaciją ir Nepriklausomybės netektį J. Rudokas labai išgyveno, tapo santūrus ir uždaras. Netrukus jis įsijungė į antisovietinę rezistenciją, įstojo į 1940 m. gruodžio 26 d. Kaune įkurtą Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą (toliau – LLKS). 1941 m. balandį J. Rudokas, Pilypo Žukausko-Naručio iniciatyva, kaip geras ryšių specialistas, įtraukiamas į Centrinio Kauno Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) štabo sudėtį. Artėjant Vokietijos ir SSRS karui J. Rudokas, kaip čia dirbantis, paskiriamas atsakingu už Centrinio pašto Laisvės alėjoje ir Telefono-telegrafo Ožeškienės gatvėje perėmimą iš sovietų į sukilėlių rankas. J. Rudokas informavo P. Žukauską-Narutį, kad dauguma čia dirbančių žmonių yra patikimi ir jais galima pasitikėti. Jis buvo nusiteikęs labai optimistiškai ir užtikrino:

[...], *kad kaip ir paštas, taip ir visa eilė įstaigų, viešojo susisiekimo, transporto, fabrikų tarnautojai ir darbininkai, savo komsomolcus ir politrukus sutvarkys be jokio vargo, jei tik prasidės karas ir bus duotas ženklas.*[2]

J. Rudokui talkino Petras Vanagaitis, Petras Jurkštas ir Balys Baleišis. Su P. Žukausku-Naručiu jis sutarė slaptažodį – *Anupras 2222*[3].

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus vokiečių ir sovietų karui J. Rudokas dalyvavo pirmajame Centrinio LAF štabo posėdyje, infekcinėje ligoninėje, Žaliakalnyje. Jis

LIETUVOS RESPUBLIKA
SUSISIEKIMO MINISTERIJA
PAŠTO VALDYBA
ADMINISTRACIJOS SKYRIUS

Kaunas, 1935 m. Kovo mėn. d.

Liudijimas Nr. 2068.

Šio savininkas atvaizdu žymimas Rudokas Juozas
gimęs 1907 m.
yra Susisiekimo Ministerijos Pašto Valdybos ~ valdininkas ~

Visų valdžios ir savivaldybės įstaigų, pildant tarnybos pareigas reikalui esant, prašoma teikti Rudokui visokeriopos pagalbos.

Direktorius

Referentas

Juozo Rudoko asmens liudijimo faksimilė

[1] J. Jankauskas, *1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai*, V., 2010, p. 164.

[2] P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, JAV: Oak Lawn, 1994, p. 241, 278.

[3] J. Jankauskas, *1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai*, p. 165.

tapo pagrindiniu sukilimo Kauno centre vykdytoju. Jo žinioje buvo Centrinis paštas, Telefonas-telegrafas, o per P. Vanagaitį – Radiofonas. Po posėdžio nuvykęs į Centrinį paštą J. Rudokas informavo štabą:

Pašte sumišimas. Jis ruošiasi, žvalgąs perimti paštą į savo rankas, o po to seks radiofonas. Šiaip gana neaišku, išskyrus paniką politrukų tarpe, [...]. Telkia grupes miesto įstaigose.[4]

Tos pačios dienos pavakare J. Rudokas informuoja Centrinį Kauno LAF štabą:

Paštas, telefonas-telegrafas užimtas, LAF žinioje. Užvaldėme Sovietų kariuomenės telefono-telegrafo centrinę: nutraukėme Maskvos ryšį su armijomis Suvalkijoje, Žemaitijoje ir Aukštaitijoje. Prieš išjungdami telefoną-telegrafą rusiškai pranešėme Sovietų karo komendantui Kaune ir R. Armijos štabui, kad „vokiečių desantas Kaune" – užima Pašto-telefono-telegrafo rūmus...[5]

Netrukus J. Rudokas informavo štabą, kad jo vadovaujama sukilėlių grupė užėmė Kauno radiofoną Daukanto gatvėje ir šis dabar jau yra LAF rankose.

Nacistams vykdant grubią ir tiesmukišką priespaudos politiką 1941 m. vėlyvą rudenį pradėjo kurtis slaptos lietuvių pasipriešinimo organizacijos: Lietuvių frontas (toliau – LF), LLKS, Lietuvos laisvės armija (LLA) ir kitos. Svarbiausias tautinių pasipriešinimo organizacijų tikslas buvo atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Lietuvių antinacinės rezistencijos vadai orientavosi į JAV ir Didžiąją Britaniją, tikėdamiesi, kad po Antrojo pasaulinio karo bus įgyvendinti Atlanto chartijos principai – visos karo metu agresorių užgrobtos šalys atgaus valstybingumą. Lietuvių rezistencijos vadovybė svarbiausiais savo priešais laikė bolševikinę Sovietų Sąjungą ir nacistinę Vokietiją. Antinacinės rezistencijos organizacijos laikėsi neginkluoto pasipriešinimo taktikos. Rezistencijos vadai suprato, kad maža lietuvių tauta negalės ilgai ir atvirai (ginklu) priešintis žiauriam okupaciniam režimui, masiškai naikinusiam, kalinusiam ir deportavusiam civilius gyventojus. Partizaniniai veiksmai Vokietijos kariuomenės užnugaryje būtų buvę pasmerkti pralaimėjimui ir sukeltų masines represijas. Be to, lietuvių rezistencija negalėjo tikėtis jokios realios paramos iš su Vokietija kariaujančių valstybių. Neginkluotas pasipriešinimas naciams vyko įvairiomis formomis: Lietuvos jaunimas nestojo į vokiečių organizuojamus karinius ir policinius dalinius, gyventojai vengė vykti dirbti į Vokietiją, ūkininkai nevykdė žemės ūkio prievolių, buvo vykdoma aktyvi rašytinė ir žodinė antinacinė propaganda, stengiamasi išsaugoti lietuvių kultūros ir švietimo įstaigas, demaskuojami ir bauginami nacių kolaborantai. Svarbiausias antinacinės rezistencijos ginklas buvo slapta spauda. Ji demaskavo nacių politiką Lietuvoje ir ugdė pasipriešinimo dvasią, orientavo Lietuvos gyventojus į neginkluotą pilietinį pasipriešinimą, okupantų vykdomų akcijų sabotažą ir boikotą. Nacių okupacijos metu buvo leidžiama daugiau nei 20 slaptų laikraštėlių, svarbiausi laikraščiai („Į Laisvę", „Laisvės kovotojas", „Nepriklausoma Lietuva") buvo išleidžiami kelių tūkstančių, o kartais net keliolikos tūkstančių tiražu ir dar papildomai dauginami provincijoje. Lietuvių pogrindžio spauda padėjo sužlugdyti nacių rengtas karines mobilizacijas, lietuvių SS legiono kūrimą, masinį Lietuvos gyventojų išvežimą prievartiniams darbams Vokietijoje. Dėl masinio boikoto naciams nepavyko sudaryti didesnių lietuviškų karinių ir policinių dalinių bei junginių (pulkų ir divizijų) ir pasiųsti jų kovoti su Vokietijos priešais Rytų ir Vakarų frontuose. Antinacinės propagandos ir agitacijos veikiami iš lietuvių policijos batalionų nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. balandžio dezertyravo beveik trys tūkstančiai žmonių. Naciams nepavyko 1944 m. pavasarį suorganizuotos Lietuvos vietinės rinktinės paversti SS daliniais ir išsiųsti kariauti iš Lietuvos. 1944 m. gegužės viduryje, vokiečiams likviduojant Vietinę rinktinę, dauguma jos karių su ginklais ir amunicija pasitraukė į miškus ir pasislėpė. Pogrindžio spauda pabrėždavo, kad okupacinės administracijos skelbiamos mobilizacijos yra neteisėtos, prieštarauja Lietuvos įstatymams ir tarptautinei teisei. Vokiečių okupantams 1943–1944 m. nepavyko išvežti darbams į Vokietiją numatytų 100 tūkst. Lietuvos žmonių.

Vokiečių okupacijos pradžioje LLKS atsiskyrus nuo LAF, J. Rudokas liko LLKS. 1942 m. balandį sudarius LLKS vyriausiąją vadovybę J. Rudokas tapo jos nariu – buvo atsakingas už radijo ryšius, aktyviai platino pogrindžio spaudą. Didelis LLKS, taip pat ir J. Rudoko, nuopelnas buvo radijo siųstuvo, kurį jis pasiūlė pavadinti Laisvos Lietuvos radiju, įrengimas ir

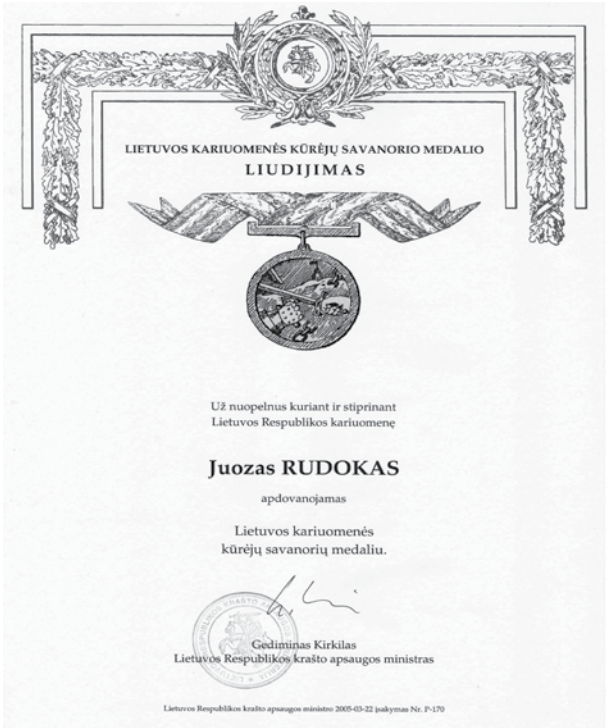
LIETUVOS KARIUOMENĖS KŪRĖJŲ SAVANORIO MEDALIO
LIUDIJIMAS

Už nuopelnus kuriant ir stiprinant
Lietuvos Respublikos kariuomenę

Juozas RUDOKAS

apdovanojamas

Lietuvos kariuomenės
kūrėjų savanorių medaliu.

Gediminas Kirkilas
Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras

Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2005-03-22 įsakymas Nr. P-170

Apdovanojimo Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu liudijimo faksimilė

[4] P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, p. 296.

[5] *Ibid.,* p. 315.

radijo ryšio su Švedija užmezgimas[6]. Pogrindinio radijo pasirodymas labai sudomino gestapą ir SD (saugumo tarnyba). Gestapas tam tikromis dienomis ir valandomis ėmė blokuoti daugumai Kauno miesto rajonų elektros srovės tiekimą. Pogrindininkams kilo reikalas turėti nuosavą elektros stotelę. Tam tikslui iš Kauno geležinkelio stoties buvo pagrobtas atsarginis galingas elektros motoras. Štai kaip šią operaciją vėliau prisiminė vienas iš LLKS įkūrėjų pogrindininkas Algirdas Vokietaitis:

Operacijoje dalyvavo aštuoni laisvės kovotojai, iš kurių du buvo tikri policininkai, o kiti aprengti policininkų uniformomis. Operacijai vadovavo tas pats Juozas Rudokas (kartu buvo paimta dar 500 litrų benzino). Apsirūpinus nuosavu elektros šaltiniu, siųstuvo funkcionavimas buvo garantuotas.[7]

1943 m. J. Rudokas pasitraukė iš pašto žinybos ir perėjo dirbti į buvusią AB „Maistas“ revizoriumi. Per paštininkus ir „Maisto“ bendrovės *šoferius* jis pristatydavo slaptą spaudą į tolimiausias Lietuvos vietas. 1944 m. gegužės 2 d. Kaune J. Rudokas buvo suimtas. Vėliau, 1982 m., J. Rudoko bendražygis Karolis Drunga (Jurgis Juozas Valiulis) taip prisiminė šį įvykį:

Suėmė jį lietuvių saugumo policijos Kauno apygardos viršininkas Jurgis Malskis, pasivijęs J. Rudoką bėgantį į viešąją savivaldybės išvietę Miesto sodo kampe prie Laisvės alėjos. Malskis atsivarė J. Rudoką į mano butą Ugniagesių g. 7, kur buvo dar pora gestapininkų. Belaukiant automobilio J. Rudokui į Gestapą nuvežti, J. Malskis irgi prisidėjo prie kratos darymo.[8]

Kauno gestape J. Rudokas buvo žiauriai kankinamas. To liudininku buvo taip pat gestapo suimtas Rudoko bendražygis Povilas Žičkus:

[...] *Celėje jau buvo gerokai tamsu, prasivėrė durys ir Heltkė liepė sekti jį. Vedė požemio koridorium. Išgirdau kieno tai inkščiantį dejavimą. Vieno kambario durys buvo praviros, jame ant stalo gulėjo pririštas Juozas Rudokas, o vienas geštapininkas elektriniu prosu prosijo jo užpakalį. Rudokas nešaukė, tik baisiai inkštė ir jo kūnas trukčiojo. Gal jis buvo be sąmonės? Gal mane pagąsdinimui pravedė pro šį kambarį?* [...][9].

1944 m. birželio 8 d. J. Rudokas kartu su kitais 25-iais lietuvių antinacinės rezistencijos dalyviais iš Kauno gestapo buvo išvežtas į Vokietiją. Kelionės metu Rudokas norėjo užpulti juos saugojusį gestapininką Heltkę, bet P. Žičkus Rudoką atkalbėjo nuo šio savižudiško žingsnio:

[...] *Pagaliau Heltkė pasako, kad galim pakelti galvas, tik negalim kalbėti ir dairytis į šalis. Važiuojam lygiu plentu. Rudokas sėdi šalia manęs, arčiau geštapininko. Matau, kad jis bando akimis susigaudyti padėtyje. Labai tyliai jis pašnibžda man, kad griebsiąs už geštapininko*

Juozui Rudokui ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungai atminti skirto medalio aversas ir reversas

automato ir visus juos iššaudysiąs. Heltkė matomai pastebėjo ir suriko, kad nebūtų jokių šnibždesių. Rudokas nutyla. Monotoniškai burzgia autobuso motoras ir ima snaudulys. Matau, kad ir mūsų apsauga snaudžia. Rudokas vėl šnibžda: dabar! Įgnybu jam į ranką ir šnibždu, kad nedarytų nieko, nes jų automatai užtaisyti, jokiu būdu nespėsi. Jis mus pirmiau iššaudys. Rudokas nurimsta.[10]

Per Alenšteino, Landsbergo prie Vartos (dabar – Gožuvas, Lenkija), Berlyno Tėgelio kalėjimus J. Rudokas atsidūrė Bairoito kalėjime, Bavarijoje. 1945 m. balandžio 14 d. amerikiečių kariuomenė užėmė Bairoitą ir išlaisvino iš kalėjimo J. Rudoką ir jo likimo draugus. Tačiau po išlaisvinimo J. Rudokas, nukankintas ir išsekintas nacių kalėjimuose, netrukus mirė[11]. Palaidojimo vieta nežinoma.

1999 m. spalio 7 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro nutarimu J. Rudokas pripažintas kariu savanoriu. 2001 m. gegužės 15 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu J. Rudokas po mirties buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordino Riterio kryžiumi.

Nepaprastai gražiai J. Rudoko asmenybę 1946 m. įvertino buvęs jo bendražygis Bronys Raila:

[...] *Bet tokių, kaip Juozo Rudoko, per ketvertą metų aukojusio visą save laisvės kovai, dirbusio pogrindyje be skambaus garso ir garsinimosi, narsiai, protingai pilnu savo dvasios, valios ir širdies įnašu iki paskutinio atodūsio, - jo mūsų tauta, galbūt, niekad tinkamai neįstengs įvertinti. Jis jai liks tik „nežinomasis“ karys.*

Bet tie, kurie ilgą laiką, tarp nuolatinių pavojų, su juo kartu dirbo ir kentėjo, - kol gyvi jaus įkvepiančią jo dvasią.

Jei Juozo Rudoko nemirtinga siela iš anapus gali pažvelgti į Tėvynę, ji matys, kiek daug ten liko narsių vyrų ir moterų, gyvenančių ta pačia laisvės idėja, einančių jo takais, vykdančių nepasibaigusios kovos testamentą. Pasiaukojančių tam, kuo jis tikėjo iki paskutinio atodūsio.

Tai yra vaisius ir atpildas už jo narsumą, pasiaukojimą ir kančias. Ir aušros viltis. [...][12]

■

[6] A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, V., 1991, p. 43, 50–51.

[7] *Laisvės kovų archyvas*, K., 1995, t. 13, p. 250.

[8] *Ibid.*, 1996, t. 18, p. 229.

[9] *Laisvės besiekiant*, Čikaga, 1983, p. 28.

[10] *Ibid.*, p. 30.

[11] A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, V., 1998, p. 254–255.

[12] B. Raila, *Versmės ir verpetai*, Boston, 1970, p. 79–80.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kunigo J. Zdebskio žūties vietoje pastatytas naujas kryžius

Jovita NIŪNIAVAITĖ-LESIENĖ,
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausioji specialistė, Vilnius

Lietuvoje kryžius yra vienas labiausiai paplitusių tikėjimo simbolių. Kryžiai statyti dar iki Lietuvos krikšto, jie yra senosios kultūros paveldas. Susipynus Romos katalikybės ir baltų tikėjimui susiformavo atskira tautodailės rūšis – kryždirbystė, kuri į UNESCO Žmonijos nematerialaus ir žodinio paveldo šedevrų sąrašą įrašyta 2001 m., taip pat ji įtraukta į Lietuvos tradicinių amatų klasifikatorių. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kryždirbystės meistrai pastatė šimtus naujų kryžių.

Skaudi netektis

1986 m. vasario 5 d. apie 14 val. kelyje Eišiškės–Varėna susidūrė automašina GAZ-53 (pienvežis) ir automobilis VAZ-2106, priklausantis Lazdijų r. Rudaminos Švč. Trejybės bažnyčios klebonui Juozui Zdebskiui, kuris eismo įvykio metu žuvo.

Kun. J. Zdebskis į KGB operatyvinę įskaitą įrašytas po 6-erių kunigavimo metų. Dėl kunigo pareigų atlikimo – mokinių katekizavimo – kunigas Juozas 1964 m. Marijampolės r. prokuratūros buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir 1964 m. lapkričio 26 d. Marijampolės r. Liaudies teismas jį nuteisė laisvės atėmimu vieneriems metams, kunigas buvo suimtas teismo salėje. Iki Aukščiausiojo teismo nuosprendžio jis sėdėjo Lukiškių kalėjime, o iki 1965 m. birželio 4 d. buvo kalinamas Vilniaus Rasų gatvėje esančioje kolonijoje. Siekdami sužlugdyti jo veiklą, KGB ir sovietinės valdžios tarnautojai naudojo įvairias įspėjamąsias, profilaktines, administracines ir baudžiamojo proceso priemones. Už SSRS MT pirmininkui parašytą pareiškimą dėl kunigų trūkumo – Kauno kunigų seminarijoje leidžiant mokytis itin mažam klierikų skaičiui – 1969 m. vasarį jam vieneriems metams buvo atimtas kunigo registracijos pažymėjimas ir jis neteko teisės oficialiai atlikti kunigo pareigų. Būdamas Prienų bažnyčios vikaru J. Zdebskis 1971 m. Pirmajai Komunijai paruošė kelis šimtus vaikų, todėl rugpjūčio 26 d. buvo iškviestas pas Prienų m. tardytoją ir vėl suimtas, kaltinamas dėl vaikų katekizavimo, gyventojų lankymo ir kito pastoracinio darbo. Teismas įvyko 1971 m. lapkričio 11 d. Kaune. Kunigas Juozas iki 1972 m. sausio 3 d. kalėjo Vilniaus Lukiškių kalėjime, vėliau buvo perkeltas į Pravieniškių bendrojo režimo vyrų pataisos darbų koloniją, kurioje išbuvo iki kalinimo pabaigos, t. y. iki 1972 m. rugpjūčio 25 d. Kun. J. Zdebskis 1973 m. vasarą buvo paskirtas Lazdijų r. Šlavantų bažnyčios klebonu ir čia išbuvo 12 metų. Kunigas Juozas, vos tik pradėjęs dirbti Šlavantų parapijoje, 1973 m. rudenį iš uolesnių parapijos jaunuolių subūrė Eucharistijos bičiulių būrelį. 1978 m. J. Zdebskis kartu su kunigais A. Svarinsku, S. Tamkevičiumi, V. Vėlavičiumi ir J. Kaunecku įkūrė Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetą (TTGKK). Kaip TTGKK narys jis aktyviai dalyvavo ruošiant ir platinant tiek SSRS, tiek užsienyje daugiau kaip keturiasdešimt antisovietinių dokumentų. Lazdijų r. Rudaminos bažnyčios klebonu tapo 1985 m. ir čia darbavosi iki tragiškos žūties. Jis rūpinosi jaunuolių religiniu ir patriotiniu ugdymu, organizavo Eucharistijos bičiulių judėjimo dalyvių išvykas, stovyklas, žygius į Šiluvą, Kryžių kalną, rengė Vasario 16-osios bei kitų nepriklausomos Lietuvos svarbesnių datų minėjimus. Jo

pastangomis buvo suorganizuota pogrindinė kunigų seminarija jaunuoliams, kuriems sovietinė valdžia neleido mokytis oficialiai veikiančioje. Kun. J. Zdebskis prisidėjo prie pogrindžio leidinių „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ (LKBK) ir „Aušros“, maldaknygių bei kitos religinės literatūros leidimo, platinimo, perdavimo į užsienį. Jis su kitais bendraminčiais ieškojo slaptaviečių minėtos literatūros gaminimui bei laikymui, ieškojo rašomųjų mašinėlių, dauginimo priemonių ir kt. Dažniausiai jis važinėdavo naktimis, nes KGB pareigūnų ir KGB agentų buvo nuolat sekamas. Kun. J. Zdebskis rėmė Eucharistijos bičiulių ir Blaivybės sąjūdžius. Kunigą Juozą jaudino katalikų padėtis ir kitose Sovietų Sąjungos vietose. Kaip misionierius jis 1969–1985 m. lankė sovietinėse respublikose gyvenančius katalikus, politinius kalinius, tremtinius, sovietinėje armijoje esančius jaunuolius, dalyvavo politinių kalinių teismuose, susitikdavo su Rusijos disidentais ir žmogaus teisių gynėjais, buvo aktyvus pogrindinės religinės spaudos leidybos organizatorius, rėmėjas, platintojas. LSSR KGB jam suteikė slapyvardį Akiplėša (rus. *Naglec*).

Laidojant kunigą J. Zdebskį neplazdėjo lietuviška trispalvė, neskambėjo Lietuvos himnas, tik gausiai susirinkę velionio artimieji ir bičiuliai garsiai meldėsi bei giedojo. Drąsesnieji deklamavo eilėraščius, kalbėjo apie kunigo nuveiktus darbus, patirtas kančias. Dauguma tyliai aptarinėjo įvykusią tragediją, manydami, kad tai KGB sumanyta ir įvykdyta žmogžudystė. J. Zdebskio kapas buvo nuklotas gėlėmis ir vainikais, degančios žvakės simbolizavo meilę, pažadą eiti kunigo nurodytu keliu, sekti jo pavyzdžiu.

Kas pastatė kryžių?

Draudimo laikotarpiais lietuviai slapta statydavo kryžius. Taip ir žuvusiam kunigui meilę bei pagarbą parodė nežinomi asmenys jo žūties vietoje pastatę medinį kryžių. Jie labai rizikavo, nes KGB pareigūnai budriai sekė J. Zdebskio draugus bei veiklesnius tikinčiuosius. Manoma, kad kryžius turėjo būti daromas ir montuojamas kažkur netoliese, galbūt net šalia tos vietos, kur buvo pastatytas. Aplankėme ir bendravome su J. Zdebskio bičiuliais bei bendraminčiais, tačiau niekas iš jų negalėjo įvardyti kryžiaus statytojų, nepapasakojo ir kryžiaus atsiradimo aplinkybių. Aišku, kad įgyvendinant šį sumanymą turėjo veikti patikimų, vienas kitą pažįstančių, nagingų žmonių grupė. Gal perskaitę šį straipsnį atsilieps kryžiaus statytojai ir papasakos, kada ir kaip gimė bei buvo įgyvendintas šis kilnus sumanymas.

Ruošiant vietą naujam kryžiui ir ardant senojo kryžiaus cementinį pagrindą buvo rastos dvi ritinio formos metalinės kapsulės (aukštis 26 cm, pagrindo skersmuo 8 cm), kurios stovėjo kryžiaus abiejose pusėse, lyg jį paremdamos, lyg prilaikydamos. Iš karto

Kun. Juozo Zdebskio žūties vietoje pastatyti kryžiai. Jono Kareniausko nuotr.

apėmė nuostaba ir įsitikinimas, kad tose kapsulėse po cemento sluoksniu rasime sovietmetyje rašytus slaptus dokumentus (kryžiaus statytojų, kunigą Juozą persekiojusių ir nužudžiusių asmenų, avariją mačiusių liudininkų pavardes ir pan.), deja, čia nieko panašaus nebuvo.

Naujo kryžiaus pastatymas

Tragedijos vieta buvo dažnai lankoma pro šalį važiuojančių keliauninkų. Išvykos metu liaudiško giedojimo grupės „Karunka“ dalyviai Giedrė ir Jonas Kareniauskai pastebėjo, kad daugiau kaip prieš trisdešimt metų statytas kryžius supuvęs ir nulūžęs, vietiniai bandė jį sutvirtinti ir pastatyti, tačiau kryžius vos vos laikėsi. Jono ir Giedrės iniciatyva, pritarus „Karunkos“ giedotojams, imta organizuoti naujo kryžiaus padarymą ir pastatymą. „Karunkos“ giedotojas skautininkas Ričardas Simonaitis į šią veiklą įtraukė kryždirbį, padariusį ir sumontavusį devynis kryžius, Benadetą Martinkėną. Karunkietis Gintautas Strockis kreipėsi į miškininką Algirdą Gustą, kuris parūpino 10-ies metrų ilgio ąžuolą. Daugiausiai į kryžiaus statymo veiklą įsitraukė ir dažniausiai talkose dalyvavo: Algimantas Jukavičius, Jonas Kareniauskas, Benadetas Martinkėnas, Rimantas Pranckevičius ir Ričardas Simonaitis.

Kryžiaus pastatymo darbams reikėjo lėšų, esame dėkingi visiems aukotojams: liaudiško giedojimo grupei „Karunka“, liaudies dainų klubui „Raskila“, Steponui Džiugui, kardinolui Sigitui Tamkevičiui, kunigui Antanui Gražuliui, Šlienavos altaristai Vytautui Juozui Vaičiūnui, Monikai Gražulytei-Baciuškienei ir kitiems. Šių metų gegužės 16 d. vyko naujojo kryžiaus pašventinimas.

Mįslinga avarija

LSSR KGB pareigūnai persekiojo kun. Juozą Zdebskį – jis keletą kartų buvo KGB sulaikytas, jo namuose būdavo atliekamos oficialios ir slaptos kratos, klausomasi telefoninių pokalbių, konfiskuojami laiškai, vykdomos provokacijos, sudaromos avarinės situacijos. Prieš 34-erius metus (1986 m. vasario 5 d.) kelyje Eišiškės–Varėna susidūrus automašinai GAZ-53 (pienvežiui) ir automobiliui VAZ-2106 kunigas Juozas Zdebskis žuvo. Tyrimą pradėjo Šalčininkų r. VK Vidaus reikalų sk. tardymo poskyris (posk.) ir vasario 6 d. šio posk. tardytojas S. G. apklausė liudytoju pienvežio GAZ-53, Nr. 8492 LLU, vairuotoją F. K., kuris teigė, kad visą kelią važiavo vidutiniškai 50 km/val. greičiu, likus 50 m iki posūkio, pamatė, jog jam priešais važiuoja lengvoji mašina, kurios greitis, jam pasirodė, buvo 80 km/val. Jam nuspaudus stabdžio pedalą, įvyko susidūrimas, jo stabdžio pedalas nukrito, jis pasuko savo pienvežį dešiniau, po to mašina pati sustojo. Po avarijos jis pribėgo prie automobilio „Žiguli“ ir kartu su maršrutinio autobuso, važiuojančio iš Valkininkų į Eišiškes, vairuotoju ištraukė iš lengvojo automobilio vairuotoją ir pasodino jį į autobusą, po to ištraukė iš automobilio keleivį, sėdėjusį užpakalyje kairėje pusėje ir jį taip pat palydėjo į autobusą. Kiti du keleiviai buvo mirę. Autobusas nuvažiavo, o jis liko laukti milicijos darbuotojų (LYA, f. K-30, ap. 1, b. 887). Vasario 11 d. tas pats tardytojas S. G. apklausė liudytoju Šalčininkų autobusų parko (ATP) vairuotoją M. M., kuris kitaip papasakojo apie įvykusią nelaimę: vasario 5 d. jis važiavo maršrutu Šalčininkai–Valkininkai ir atgal. Iš Valkininkų išvyko 12 val. 50 min. ir Eišiškėse turėjo būti apie 14 val. 15 min. Apie 14 val. privažiavo prie Varėna–Eišiškės–Valkininkai sankryžos ir prieš sankryžą pamatė, kad viduryje kelio stovi pienvežis. Neprivažiavęs apie 30 m iki pienvežio jis sustojo ir nuėjo sužinoti, kodėl pienvežis stovi viduryje kelio ir kodėl iš radiatoriaus eina garas. Kai jis išlipo iš autobuso, tai pienvežio vairuotojas išlipo iš kabinos ir stovėjo prie durelių. Pienvežio priekyje dešinėje buvo įlenkimas. Kai M. M. priėjo prie pienvežio, pamatė, kad už jo apie 50 m atstumu dešinėje kelio pusėje (važiuojant nuo Eišiškių į Varėnos pusę) prie pat kelkraščio stovi „Žiguli“. M. M. paklausė pienvežio vairuotojo, ar „Žiguli“ yra žmonių, jam vairuotojas atsakė, kad turbūt yra. Pienvežio vairuotojas papasakojo, kad jis susidūrė su tuo lengvuoju automobiliu. „Žiguli“ stovėjo prieš pat posūkį į Varėną. M. M. ir pienvežio vairuotojas nubėgo prie „Žiguli“ ir pamatė, kad ten buvo trys žmonės – vairuotojas ir už jo sėdintis keleivis buvo gyvi, jie žiūrėjo. Abu vairuotojai nustūmė variklio kapotą ir šoninį stiklą ir pamatė, kad du gyvi, o šalia vairuotojo sėdintis vyras buvo miręs. Tuo metu atvažiavo kitos mašinos ir pasakė, kad jis miręs. Tada M. M. atvarė autobusą prie „Žiguli“, kartu su pienvežio vairuotoju ir kitais vairuotojais įkėlė nukentėjusiuosius į autobusą ir nuvežė juos į Eišiškių ligoninę, po to jis nuvažiavo į Eišiškių ATP ir pranešė milicijai. Vakare sužinojo, kad „Žiguli“ buvo dar ketvirtas žmogus – mergina, bet ar gyva ji buvo, ar žuvo, jis nežino. Kada nešė nukentėjusiuosius į autobusą, M. M. teigė, kad merginos nematė (Lesys Antanas, *The knight of church*, Vilnius, 2014).

Kryždirbys Benadetas Martinkėnas. Jono Kareniausko nuotr.

Tyrimą perėmė Varėnos r. prokuratūra ir prokuroras jaun. justicijos patarėjas A. Paulauskas, 1986 m. kovo 25 d. atlikęs parengtinį tardymą baudžiamojoje byloje, nustatė: „Šioje byloje liudytoju apklausus F. K., jis teigė [...], kad maždaug 6,5 km nuo Eišiškių, netoli kelio Varėna–Eišiškės susikirtimo su keliu Eišiškės–Valkininkai zonos, jis pastebėjo atvažiuojančią nuo Varėnos m. automašiną „Žiguli“. Automobilio vairuotojas suko į dešinę pusę link Eišiškių, tačiau [...] išvažiavo į priešingos krypties judėjimo juostą ir susidūrė su jo vairuojama mašina. Smūgis teko į priekinį buferį. Po smūgio jo mašina judėdama į priekį [...] apsuko „Žigulius“ 180 laipsnių kampu ir jis, negalėdamas iš karto sustoti, nuvažiavo apie 40 m ir sustojo. [...]. Iš įvykio vietoje rastų pėdsakų galima padaryti kategorišką išvadą, kad automobilis VAZ-2106 po pirminio kontakto buvo stumiamas atgal ir apsuktas. Iš automobilių apžiūros ir techninės būklės patikrinimo protokolų, automobilio GAZ-53 sugadinimų matyti, kad šis automobilis savo priekio vidine ir dešiniąja dalimi smūgiu kontaktavo su automobiliu VAZ-2106 ir pastarasis buvo „palindęs“ po automobilio GAZ-53 priekiu“ (LYA, f. K-6, ap. 2, b. 212, l. 80–83).

Šiandien sunku kategoriškai teigti, kad šią avariją organizavo KGB pareigūnai, bet įtartina, kodėl bylos tyrimas atliktas aplaidžiai, skubotai, neprofesionaliai, būtent:

1. Skiriasi proceso dalyvių parodymai. Keleivis, važiavęs kunigo J. Zdebskio mašinoje ir likęs gyvas, R. Ž. teigė, kad avarijos metu iškrito pro mašinos langą, neteko sąmonės ir atsigavo greitosios pagalbos automobilyje, kuris jį ir vairuotoją A. S. nuvežė į ligoninę. Šie R. Ž. teiginiai prieštarauja pienvežio vairuotojo F. K. ir Šalčininkų ATP vairuotojo M. M. tardytojui S. G. duotiems parodymams.

2. Neapklausti liudininkai. Šalia eismo įvykio vietos gyvenanti E. Keršytė ir pienvežio vairuotojo bendradarbis F. Molis pasakojo, kad kelias, kur įvyko avarija, buvo nuvalytas ir jo kraštuose buvo susidariusios aukštos suledijusio sustumto sniego dangos. E. Keršytė teigė, kad įvykus avarijai ji nuėjo į įvykio vietą ir pamatė kryžkelėje stovinčius vienas priešais kitą pienvežį ir lengvąjį automobilį, žmonės kalbėjo, kad po avarijos mašinos buvo pervarytos. Patyrusių vairuotojų manymu, susidūrus automobiliui VAZ-2106 su pienvežiu GAZ-53 dešinės pusės priekine dalimi, automobiliai turėjo likti susidūrimo metu buvusioje padėtyje, arba GAZ-53 turėjo nuo smūgio nuslysti į šalikelėje buvusį suledijusį sniegą ir negalėjo apie 40 m pavažiuoti į priekį. Liudininkai tvirtino, kad jie 1986 m. vasario 5 d. buvo nuvykę į eismo įvykio vietą ir matė pienvežį GAZ-53 ir automobilį VAZ-2106, stovinčius vienas priešais kitą. Pienvežis GAZ-53 dešiniuoju priekinės dalies kampu buvo atsitrenkęs ir įsirėmęs į kun. J. Zdebskio automobilio VAZ-2106 priekį.

3. Nesutampa 1986 m. vasario 5 d. įvykusios avarijos laikas. Pienvežio vairuotojas F. K. teigė, kad jis vasario 5 d. iš karto po 14 val. išvažiavo iš Eišiškių į Kalesninkų tarybinį ūkį. Šalčininkų ATP vairuotojas M. M. tardymo metu pasakojo, kad jis vasario 5 d. važiavo maršrutu Šalčininkai–Valkininkai ir atgal, iš Valkininkų išvyko 12 val. 50 min. ir Eišiškėse turėjo būti apie 14 val. 15 min. Apie 14 val. privažiavo prie sankryžos Varėna–Eišiškės–Valkininkai (remiantis parodymais, pienvežis ir maršrutinis autobusas turėjo prasilenkti Eišiškių m.).

Šalčininkų ligoninės archyve išlikusioje lengvąjį automobilį vairavusio A. S. med. kortelėje Nr. 505 nurodyta, kad 1986 m. vasario 5 d. 16 val., praėjus 3 val. po traumos patyrimo, Eišiškių greitosios pagalbos automobiliu ligonis atvežtas į Šalčininkų ligoninę (remiantis šiuo įrašu, avarija turėjo įvykti apie 13 val.).

4. 1986 vasario 5 d. įvykusios avarijos aprašymas neatitinka tikrovės. Techniniai automobilių ir kelio matavimų duomenys leidžia daryti kitokias

Prie senojo kryžiaus rastos kapsulės. Jono Kareniausko nuotr.

išvadas, būtent: kelio važiuojamosios dalies plotis tarp sustumtų ir apledėjusių sniego pusnių priešinguose kelkraščiuose avarijos vietoje 1986 m. vasario 5 d. sudarė 6,80 m; mašinų VAZ-2016 ir GAZ-53 apytiksliai techniniai duomenys: automobilio VAZ-2106 ilgis 4,166 m, plotis 1,611 m (kitais duomenimis, 1,700 m); pienvežio GAZ-53 ilgis 6,395 m (kitais duomenimis 6,485 m), plotis 2,28 m (kitais duomenimis, 2,500 m); pienvežis važiavo maždaug 1 m–0,5 m atstumu nuo dešiniojo kelkraščio; sudėjus automobilių VAZ-2106 ilgį (4,166 m), pienvežio GAZ-53 plotį (2,280 m) ir pienvežio GAZ-53 atstumą nuo kelkraščio (1–0,5 m), gaunami rezultatai: 7,446 m arba 6,946 m (jie abiem atvejais yra didesni už važiuojamosios kelio dalies plotį – 6,80 m); sudėjus automobilio VAZ-2106 plotį (1,611 m), pienvežio GAZ-53 ilgį (6,395 m) ir pienvežio GAZ-53 atstumą nuo kelkraščio (1–0,5 m), gaunami rezultatai – 9,006 m arba 8,506 m (jie abiem atvejais yra didesni už važiuojamosios kelio dalies plotį – 6,80 m). Susidūrus automobiliams GAZ-53 ir VAZ-2106, automobiliui VAZ-2106 apsisukti 180 laipsnių kampu 6,80 m pločio kelio važiuojamoje dalyje neįmanoma. Šiuolaikinėmis kompiuterinėmis programomis galima imituoti avarijos aplinkybes, nesunkiai atlikti įvykio aplinkybių tyrimą, patikrinti liudininkų parodymus ir tyrėjų surinktą medžiagą.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

„Senojo pasaulio“ ardymas miškų žinyboje 1939–1953 m.

Algirdas BRUKAS,
Kaunas

Pradžia Nr. 11 (865)

1945 01 01–1953 12 31
Sovietinė miškų tarnyba ant karo griuvėsių

Antrojo pasaulinio karo frontui pradėjus grįžti į vakarus, Lietuvos SSR vyriausybė Maskvoje 1944 m. pradžioje atnaujino dar prieš karą įkurto Miško pramonės liaudies komisariato veiklą. Komisaro pavaduotojui Antanui Kvedarui su vietiniu *konsultantu* buvo pavesta planuoti šios ūkio šakos atkūrimą ir formuoti miškų ūkio vadovaujantį aparatą. Komisaro pareigos tuomet dar buvo laisvos ir jas Aleksandras Ponomariovas užėmė kiek vėliau, kai vokiečiai jau buvo išstumti iš didesnės Lietuvos dalies. A. Kvedaras Vyriausiosios miškų ūkio valdybos viršininku iš karto pasirinko prieškarinį bendražygį Algirdą Matulionį, o Medžio apdirbimo pramonės valdybos viršininku – Joną Sabaitį, surusėjusį lietuvį, prieš karą dirbusį įvairius vadovaujamus miškininko darbus Rusijoje ir Baltarusijoje (Įsakymas Nr. 6, 1944 05 10). Tačiau netrukus J. Sabaitis buvo perkeltas kitoms svarbioms miško tiekimo tresto valdytojo pareigoms, o Medžio apdirbimo pramonės valdyba perduota kitam surusėjusiam, nemokančiam net lietuviškai kalbėti, lietuviui Povilui Kūriui. Prieš karą Miškų departamente dirbusiam žydui Abraomui Kadišui atiteko svarbios Finansų ir planavimo skyriaus viršininko pareigos. Rusijoje dirbusių surusėjusių lietuvių iš viso pavyko surasti 5 specialistus. Lietuvoje buvo pasilikusi grupė buvusios Generalinės direkcijos kaip ir neutralias pozicijas užėmusių specialistų bei tarnautojų, kurie tikėjosi nepakliūti į represijas ir išlikti tarnyboje. Iš

Kiekvieno eigulio žinioje buvusiuose primityviuose daigynėliuose išaugintais sodmenimis darbščios Lietuvos kaimo moterys per vieną dešimtmetį (1948–1957) pasodino tokį miško plotą, kuris viršijo didžiausio Lietuvos miškų masyvo – Dainavos girios – plotą

jų daliai tai pavyko – liko tėvynėje ir, nors eidami kuklesnes pareigas, sėkmingai dirbo miškų žinyboje: Marijonas Daujotas, Vincas Taujenis, Justas Gudonis, Petras Naruševičius, Viktoras Račkauskas, Antanas Laužadis, Vincas Stinskas, Anatolijus Kosuchinas, Jonas Medelis, Jurgis Tovstenka, Juozas Banionis, ir keletas kitų.

Sovietinei kariuomenei užėmus Kauną, 1944 m. rugpjūčio pradžioje Miško pramonės liaudies komisariato vadovai su nedidele svita grįžo į miestą ir ėmė intensyviai komplektuoti komisariato bei valdybų kadrus, formuoti kitas valdymo struktūras. Iš Generalinės miškų direkcijos 23 darbuotojai buvo pasitraukę į Vakarus, 11 išėję iš darbo ir nežinia kur dingę. Be mūsų jau minėtų pasilikusių specialistų, dar lūkuriavo keli techniniai darbuotojai ir išdrįso prisistatyti naujai valdžiai keliolika iš periferijos į Kauną pasitraukusių miškininkų.

Generalinė direkcija nebuvo atkurta ir nuėjo į istoriją. Jos išlikę kadrai, kaip ir kitur dirbusieji, buvo naujai priimami į Miško pramonės liaudies komisariato Vyriausiąją miškų valdybą, į buvusias urėdijas ir pradėtas steigti kitas institucijas. Be buvusiųjų darbuotojų, pasirodė ir pirmieji demobilizuoti kariškiai bei vienas kitas jaunas specialistas iš kitų respublikų (merginos ir karo tarnybai netinkami vaikinai). Priėmimas į darbą buvusiems Lietuvos ūkio kadrams negarantavo ramesnės ateities, nes kartu su ūkinės valdžios kūrimu pradėjo veikti ir „liaudies priešų“ medžiotojai. Pavyzdžiui, surizikavęs Lietuvoje pasilikti buvęs I eilės referentas Kazys Giedrys, nors buvo paskirtas svarbaus Techninio skyriaus viršininku, 1946 m. „iškeliavo“ į tremtį, kur ir mirė 1950 m. Vis tik centrinį aparatą sulipdyti buvo lengviau nei urėdijose.

Pradžioje buvo skiriami nauji urėdai vietoje emigravusių į Vakarus ar pasislėpusių senųjų. A. Matulionis dar neatvykęs į Kauną jau pradėjo rūpintis SSRS kariuomenės užimtose teritorijose atsidūrusiomis urėdijomis. Pavyzdžiui, Vilnius buvo užimtas 1944 m. liepos 13 d., o Vilniaus urėdu Balys Lučinskas – buvęs Maišiagalos girininkas – paskirtas liepos 24 d. (Vyriausiosios miškų valdybos viršininko A. Matulionio įsakymas Nr. 1). Iki metų galo šiokius ar tokius savo vadus jau turėjo visos 62 urėdijos. (Vokiečių rankose tebuvo Klaipėda ir Kuršių nerija). Pagrindiniai sunkumai buvo su kitu personalu.

Vokiečiams pasitraukus buvo 63 urėdijos su 447 girininkijomis. Tiesa, 5 urėdijos (Astravos, Ašmenos, Kiemeliškių, Lentupio, Svyrių) liko už respublikos ribų, bet prisidėjo Klaipėdos krašto miškai, kuriuos anksčiau tvarkė vokiečiai ir kurie artėjant frontui visi pasitraukė. Tad specialistų poreikis liko maždaug tas pats. Be 447 girininkų, tuometinėse urėdijose dar dirbo 130 girininkų be girininkijų. (Dažniausiai pastarieji buvo neseniai baigę mokslus, įskaitant specialius kursus, ir neturintys praktinės vadovavimo konkrečioms girininkijoms patirties, dirbantys urėdijų centriniame aparate, specialistai). Tad iš viso sistemoje po karo turėjo būti likę 577 girininkų statusą turintys darbuotojai. Dauguma jų – jauni žmonės, kuriems šalia kitų grėsmių buvo ir paėmimas į kariuomenę, ir dalyvavimas kare, iš kurio grįžti buvo menka tikimybė. Paskutiniais 1944 m. mėnesiais suskaičiavus girininkus pasirodė, kad apie 70 buvo pasitraukę į Vakarus ir apie 220 dingę nežinia kur arba savavališkai pasitraukę iš darbo, arba oficialiai išėję savo noru pirmais pokario mėnesiais, ar paimti į armiją, ar repatrijavę į Lenkiją. Tad iš 577 girininkų darbe tebuvo pasilikę mažiau kaip pusė (apie 270–280).

Naujais vadovais tapo žemesnio išsilavinimo, bet politiškai patikimiau atrodę žemesnių kategorijų miškų žinybos darbuotojai, netgi praktikai. Jiems turėjo padėti į žemesnes pareigas perkelti „smetoniniai“ vadovai ir senieji aukštesnės kvalifikacijos specialistai, jeigu jie pasirengę atsisveikinti su savo buržuazine praeitimi ir, kaip reikalavo partija, *tarnaus darbo žmonėms*... Urėdais vis tik daugiausia skyrė buvusius girininkus. Girininkų ir specialistų skyrimas buvo visiškai centralizuotas. Bet dėl to jų nepadaugėjo... Daugelio girininkijų vadovais paskirti buvę žvalgai ir labiau išprusę eiguliai. Pirmieji specialistų „kepimo“ trumpalaikiai kursai suorganizuoti jau 1944 m. pabaigoje.

Nežiūrint visų šių organizacinių priemonių, miškų ūkio gamyboje specialistų katastrofiškai trūko. Atsiunčiami ar patys atvykstantys pagalbininkai iš *broliškų respublikų* dirbti provincijoje dėl gręsiančių pavojų nenorėjo. Būtinai reikėjo mažinti miškų ūkio specialistų poreikį.

Todėl 1945 m. viduryje atlikta pirmoji pokarinė reorganizacija, apėmusi visos miškų administracijos pertvarkymą. Vyriausiojoje miškų ūkio valdyboje buvo įkurti trys (Kauno, Šiaulių ir Vilniaus) miško eksploatacijos ir miškų ūkio trestai, kuriems priskirti iš buvusių urėdijų suformuoti daug stambesni miško pramonės ūkiai – 41 vnt. O girininkijos itin sustambintos. Jų įsteigta tik 180. Kai kurios girininkijos pasiekė vidutinį tarpukario urėdijų dydį. Kauno tresto vadovu buvo paskirtas A. Matulionis, o kitų dviejų – atvykėliai. Visuose trestuose pavaduotojų pareigas, taip pat svarbesnių skyrių vadovų pareigas gavo rusakalbiai.

Aukščiausiojoje miškų valdžioje buvo įtvirtinti kitataučiai. Tai įrodo tuometinio LSSR vyriausybės vadovo Mečislovo Gedvilo 1945 m. gruodžio 18 d. įsaku Nr. 731 patvirtinta LSSR Miško pramonės liaudies komisariato kolegijos, sudarytos iš 5 narių, sudėtis: *Ponomariovas, Jermakovas, Kvedaras, Ručkinas ir Tarasovas*. Taigi kolegijoje tik vienas narys buvo lietuvis.

Visa Miško pramonės liaudies komisariato struktūra po 1945 m. reformos atrodė taip: 3 miško eksploatacijos ir miškų ūkio trestai (Vilniaus, Kauno ir Šiaulių) su jiems priklausiusiais miško pramonės ir trimis miškų ūkiais, 3 pramoniniai medžio apdirbimo trestai (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) su jiems priklaususiomis lentpjūvėmis ir medienos perdirbimo fabrikais, Tranzito plukdymo kontora, Miškotvarkos kontora, LSSR Miško pramonės liaudies komisariato įgaliotinis Maskvoje, Vilniaus miškų technikumas.

1946 m. viduryje Miško pramonės liaudies komisariatas buvo pertvarkytas į Miško pramonės ministeriją ir perkeltas iš Kauno į Vilnių. Žemesnėse valdymo grandyse (trestuose, miško pramonės ūkiuose) tuomet pertvarkymų nebuvo. Tačiau visas šios reformos sulipdytas monstras su miestuose prisiglaudusių atsiustų svetimtaučių „kariauna“ aukščiausioje valdymo ir vadovų grandyje turėjo aiškiai išreikštą ne miškų ūkio, o miško pramonės kryptį, kurioje miškininkavimas turėjo būti pakeistas vien į žaliavos tiekimą. Lietuvos miškams grėsė visiškas nualinimas. Apie detalesnes šios grėsmingos sistemos kūrimo peripetijas ir jos kūrėjų pozicijas nepavyko aptikti. Tai nutylėta sovietiniuose miškų ūkio istorijai skirtuose leidiniuose bei negausiuose memuaruose arba tiesiog kartojami propagandiniai teiginiai, kad buvo siekiama sudaryti geresnes sąlygas miškų ūkiams mechanizuoti.

Ukrainiečių pokario kovotojo Nilo Chasevičiaus piešiniai, simbolizuojantys Ukrainos savarankiškumą ir „demokratišką“ kompartijos vadovavimą, puikiai tinka ir Lietuvai

Dar viena reforma ir Algirdo Matulionio iškilimas

Tiesiog neįtikėtina ir sunkiai paaiškinama, kad sukurtas monstras išgyveno vos porą metų. 1947 m. spalio 1 d. jis buvo išardytas ir išskaidytas į dvi atskiras ministerijas, kurių viena kuravo miškų ūkį, kita – miško pramonę. Pirmą kartą Lietuvoje įsteigta (su laikina buveine Kaune) sąjunginės – respublikinės priklausomybės Miškų ūkio ministerija, ministru paskirtas A. Matulionis, o A. Kvedaras – jo pavaduotoju. Miškų ūkio ministerijoje trestų nebeliko. Šiai ministerijai atiteko 1 285 800 ha miškų, suskirstytų į 23 miškų ūkius, o šie į 180 girininkijų. Tad administracinių vienetų skaičius, lyginant su 1944 m., o kartu urėdijų ir girininkijų vadovų poreikis sumažintas beveik tris kartus. Taip prisitaikyta prie kadrų praradimų. Bet sukurta valdymo struktūra ir atskira Miškų ūkio ministerija leido tikėtis miškininkavimo atgaivinimo. Miško pramonės ministerijoje buvę miško pramonės ūkiai girininkijų jau neturėjo, o užsiėmė tik pagrindiniais kirtimais ir pamažu buvo naikinami arba perduodami Miškų ūkio ministerijai (paskutiniai 7 perduoti 1957 m. birželio 1 d.). Nuo tada Lietuvos miškų ūkyje galutinai įtvirtintas kompleksinio ūkininkavimo principas.

Negana to, iš karto po 1947 m. reformos ministras A. Matulionis nuosekliai ėmė smulkinti girininkijas ir miškų ūkiais pervadintas urėdijas. Todėl 1958 m. jau funkcionavo 42 ūkiai ir 284 girininkijos. Taip pat nuo 1947 m. ministras gan kryptingai rūpinosi nacionalinių kadrų ugdymu ir kėlimu į aukštesnes pareigas. Jo vadovaujama sistema iš esmės tapo lietuviška net aukščiausioje vadovų grandyje. Tiesa, keletas „importuotų“ vadovų liko dirbti iki pensijos, bet tai buvo tikrai neblogi specialistai (ukrainiečiai – N. A. Averjanenko, N. S. Kučenko, A. I. Tarasov ir rusas N. A. Ščiučkin), sugebėję integruotis į lietuvišką bendruomenę. Remiantis elementaria logika matyti, kad teigiamas posūkis Lietuvos miškų ūkyje po 1947 m. reformos buvo padarytas A. Matulionio sumanymu ir pastangomis. Tačiau jam reikėjo ir aukščiausios partinės vadovybės pritarimo. Pats A. Matulionis pareiškimą stoti į komunistų partiją parašė tik 1949 m. – jau porą metų pabuvęs ministru. Tai buvo išimtinis dalykas. Galbūt A. Matulionio sėkmę lėmė asmeninė pažintis su Lietuvos komunistų vadu Antanu Sniečkumi ar jo broliu prokomunistinė reputacija ir darbas saugumo struktūrose. Gal pats A. Sniečkus turėjo kažkokių sentimentų miškų žinybai. Juk jo tikras brolis Juozas buvo miškininkas, prieš pasitraukdamas į Vakarus, ilgai vadovavo Baisogalos ir Jūrės urėdijoms. O gal dėl pomėgio medžioklei A. Sniečkus pritarė Lietuvos miškų ūkiui palankiems A. Matulionio planams ir todėl paskyrė jį ministru? Juolab kad miško pramonės reikalai buvo iš esmės

tvarkomi centralizuotai Maskvoje, o didžioji dalis miškų ūkio ir su juo susijusių medžioklės klausimų buvo palikti respublikos kompetencijoje. O visa, kas siejosi su nomenklatūrinėmis medžioklėmis, respublikos partinė vadovybė tvirtai laikė savo rankose visą sovietmetį. Objektyvų atsakymą į šiuos ir panašius klausimus dabar jau sunku rasti ir vargu ar jis bus vienareikšmis.

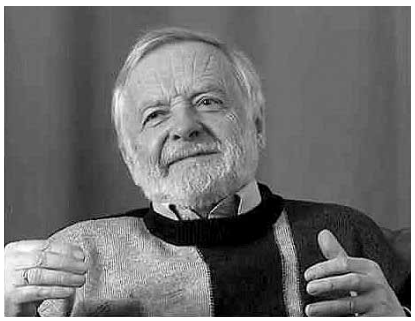

Vaidotas Antanaitis (1928–2018) – politinių kalinių vaikas, vengdamas represijų, išvyko į Rusiją ir ten baigė mokslus. Grįžęs į Lietuvą, parengė dešimtis Lietuvos miškams atsidavusių specialistų, aktyviai dalyvavo Sąjūdyje ir tapo pirmuoju atkurtos Lietuvos miškų ūkio ministru

Kaip ten bebūtų, A. Matulionis ir sunkiausiais metais, kai medienos paklausa buvo milžiniška, rasdavo būdų, kaip tausoti savus miškų resursus, kurie tikrai jau buvo išsekę ir nualinti. Neoficialiose kalbose pokariu Lietuvos miškotvarkos kontoros vyriausiasis inžinierius Mykolas Jankauskas tvirtino, kad 1947 m. teikiant Maskvai pirmuosius Lietuvos miško fondo apskaitos duomenis, jie buvo taip „pakoreguoti“, kad užtikrino gerokai mažesnę penkmetinę pagrindinių kirtimų normą, o tai leido suplanuoti didesnius įvežamos medienos kiekius į mūsų respubliką. Kitas itin ryškus pozityvios veiklos pavyzdys – 1948 m. perimtas valdyti didžiulis Kliušinagorsko miško pramonės ūkis Karelijoje, iš kur iki 1960 m. visa pagaminta miško medžiaga buvo gabenama į Lietuvą. Tarp kitko, tada Karelijoje prie miško kirtimo ir plukdymo darbų prisiglaudė ne vienas miškų darbuotojas, kuriam tėvynėje grėsė represijos. Vykdant tokią tausojančią politiką pasiekta, kad nuo 1950 m. buvo nutraukti bet kokie savų miškų perkirtimai ir bendras metinis miškų naudojimas sumažėjo iki 2 mil. ktm. Šalia tausojančio naudojimo nuo 1948 m. buvo pradėti didžiausi per Lietuvos miškų ūkio istoriją iškirstų miškų atkūrimo ir naujų įveisimo darbai, trukę visą dešimtmetį. Per tą dešimtmetį iš viso buvo pasodinta 173 890 ha miškų arba vidutiniškai per metus sodinta maždaug po 17,4 tūkst. ha. Kad įsivaizduotume išskirtinę to dešimtmečio reikšmę, galima nurodyti, kad tai didesnis miškų plotas už didžiausią Lietuvoje Druskininkų–Varėnos miškų masyvą (Dainavos girią). Šio darbo rezultatais jau pradėjo naudotis dabartinė miškininkų ir miškų savininkų karta. Tai istorijos paradoksas: laikotarpio, kai Lietuvos miškininkai patyrė daugiausia kančių ir praradimų, vėlyvesnėje dalyje, prasidėjusioje maždaug nuo 1948 m., buvo nuveikti didžiausi darbai miškų tausojimo, jų atkūrimo ir miškingumo didinimo srityse.

Apie pokarinius „socializmo statybos“ pagalbininkus ir savo noru į Rusiją išvykusius miškininkus

Dauguma prisiminimų apie „socializmo statybos“ specialistus iš „brolišku respublikų“ likę gana tamsūs. Pateiksime keletą pavyzdžių. Vilniaus miškų urėdijoje ir vėliau miško pramonės ūkyje, direktorių Balį Lučinską 1945 m. pervedus į kitą tarnybą, prasidėjo rusakalbių vadovavimo laikotarpis, kai per penkerius metus pasikeitė penki direktoriai, iš kurių nė vienas nesugebėjo deramai atlikti pareigų. Bet juos dar gražiau aplenkė Jašiūnų girininkas – demobilizuotas kariškis Voronkovas, pagrobęs visų girininkijos darbuotojų ir miško sodintojų atlyginimus, suvaidino paskendusį Neryje ir pabėgo į Rusiją. Bet kiek vėliau susipykę jo dvi žmonos „paskenduolį“ demaskavo ir jam buvo iškelta baudžiamoji byla. Toks Antonenka, tapęs Pagėgių miško pramonės ūkio direktoriumi, dėl pomėgio žūklei ir stikliukui paliko ūkį likimo valiai per pavojingiausią gaisrų metą. Pasiėmęs į kompaniją ir vyriausiąjį miškininką Liucijoną Matusevičių, šventą darbo dieną patraukė pramogauti į Kuršmares ir taip sugebėjo įeiti į Lietuvos miškų ūkio istoriją kaip didžiausio miško gaisro taikos metais „autorius“. 1947 m. Karšuvos girios Kaskalniuose įsiplieskęs gaisras apėmė daugiau 2000 ha miškų plotą, o direktorius ir vyriausiasis miškininkas žvalūs ir išsiblaivę ėmė jį gesinti tik kitą dieną... Buvo bandyta kelti bylą už sabotažą. Neradome duomenų apie jos eigą, bet Antonenka tolimesnę savo veiklą *keliant Lietuvos miškų ūkį į aukštesnį lygį* tuo ir baigė, o Liucijonas Matusevičius dar keletą metų ėjo žemesnes pareigas. Įvairių kriminalų, susijusių su imigrantais, buvo daug, bet pasitaikė ir viena šviesi išimtis.

Siekiant kuo greičiau atkurti miškotvarkos darbus, A. Ponomariovas 1944 m. lapkričio 15 d. nutarė įsteigti Lietuvos miškotvarkos kontorą ir jos vadovu paskyrė nepasitraukusį Šiaulių urėdą Mykolą Jankauską. Organizuoti įstaigą pokaryje plikoje vietoje buvo gana sunku. Tada kai kuriems klausimams spręsti gerokai daugiau galimybių turėjo rusų tautybės demobilizuoti kariškiai. Vienas toks demobilizuotas Josifas Kuzminas, prieš karą netgi trumpai dirbęs miškotvarkininku, pradėjo dirbti komisariate skyriaus viršininku. Tad vadovybė bendru susitarimu pasiūlė miškotvarkos viršininko pareigas užleisti J. Kuzminui, o M. Jankauskui eiti jo pavaduotoju. Toks „perstatymas“ padarytas nuo 1945 m. vasario 26 d. J. Kuzminas kartu su M. Jankausku iš tiesų gan sumaniai organizavo Lietuvos miškotvarką. Tačiau nuo 1948 m. rugsėjo J. Kuzminui buvo pasiūlyta kurti didžiulį miškotvarkos trestą Sibire Novosibirsko mieste. Jis, suprantama, sutiko. Tuo metu Lietuvos miškotvarkoje buvo pradėję dirbti ne tik keletas buvusių tarpukario specialistų, bet ir keliasdešimt jaunų, kursus baigusių žmonių, atvykusių iš įvairių Lietuvos vietų.

Dalis jų galėjo kelti vienokio ar kitokio pobūdžio įtarimų sovietinėms saugumo struktūroms dėl sąsajų su rezistencinėmis kovomis. Kaip vyko derybos su J. Kuzminu, detalių nepavyko sužinoti, bet man teko girdėti kelis autentiškus pasakojimus ir iš seno miškotvarkininko Prano Girčio gauti jo sudarytą sąrašą, kuriame buvo 35 lietuviai, išvykę pagal susitarimą su J. Kuzminu dirbti į Novosibirsko miškotvarkos trestą 1948–1949 m. Pirmą didesnę grupę 1948 m. sudarė miškotvarkos kontoros darbuotojai, bet vėliau, įskaitant ir 1949 m., važiavo į Novosibirską ne tik miškotvarkininkai, bet ir įvairių Lietuvos miškų ūkių darbuotojai. J. Kuzminas savo pažadus tesėjo: įdarbino visus maždaug pagal turėtą kvalifikaciją, aprūpino bendrabučiais, o padariusieji didesnę tarnybinę karjerą ir ilgiau išdirbę, gavo netgi butus. Tiesa, teko girdėti ir pasakojimų, kad kai kurie lietuviai Kuzminui vėliau kažkiek atsilygino prirašinėdami neatliktų darbų. Bet minėtas P. Girčys tvirtino, kad to nedarė, tačiau garantuoti dėl kitų negalėjo. Suprantama, darbas ilgalaikėse komandiruotėse Sibiro taigoje buvo sunkus, slėgė ir tėvynės ilgesys, betgi visa tai buvo nepalyginti lengviau pakelti nei grėsusias represijas. Prasidėjus „atšilimui“ absoliuti dauguma išvykusiųjų grįžo į tėvynę.

Be šio labai specifiško išvykimo į Novosibirską, savo noru vengdami Lietuvoje grėsusių persekiojimų, pokaryje į Rusiją studijuoti miškų mokslų išvyko 9 asmenys. Iš jų reiktų pažymėti Vaidotą Antanaitį, kuris, kai 1954 m. iš lagerio paleido jo tėvus (politinius kalinius), grįžo į Lietuvą ir panaudodamas įgytą mokslinį potencialą tapo XX a. vienu žymiausių ne tik Lietuvos, bet ir visos SSRS miškotvarkos specialistų, o po Nepriklausomybės atkūrimo – pirmuoju Lietuvos miškų ūkio ministru. Kitas iš šios grupės Jonas Daniulis įnešė svarų indėlį į Rusijos miškotvarką vystydamas teorinius ir diegdamas praktinius distancinius (aero bei kosminius) miškų inventorizacijos bei tyrinėjimų metodus. Jam 1990 m. suteiktas Rusijos Federacijos nusipelniusio miškininko garbės vardas. J. Daniulis grįžęs į Lietuvą po Nepriklausomybės atkūrimo dar gana ilgą laiką savo žinias perdavė Lietuvos specialistams, dirbdamas Lietuvos žemės ūkio universitete.

Vargu ar A. Matulionis turėjo kokių nors grynai nacionalistinių nusiteikimų dėl rusakalbių specialistų priėmimo į žinybą. Greičiau jis vengė su kompartijos rekomendacija ateinančių žmonių dėl skaudžios praktinės patirties, kai po karo į Lietuvą plūstelėjo nemaža lengvo gyvenimo ieškotojų, „pervargusių“ stikliuko garbintojų, apsivogusių ar susikompromitavusių kituose darbuose. Visai kitoks požiūris į miškus, sovietinės valdžios metais įdiegta profesinio atsakingumo stoka buvo gana būdingi to meto rusų specialistų bruožai, iš esmės besiskiriantys nuo senųjų cariniais laikais mokslus baigusių specialistų žinių bei požiūrių.

Iš viso per pirmąją sovietinę bei vokiečių okupacijas ir antrosios sovietinės okupacijos pokario laikotarpį Lietuvos miškų ūkyje dirbo apie 170 atvykusių specialistų. Vardinius sąrašus pavyko sudaryti tik pokario metais miškų ūkio institucijose dirbusiųjų. Jų susidarė 74. Miško pramonės sektoriuje atvykėlių buvo nepalyginti daugiau. Savo noru į Rusiją išvykę ir kurį laiką ten gyveno 52 asmenys. Be jau aprašytų 35 išvykėlių į Novosibirsko miškotvarkos trestą ir 9 studentų, dar 5 pasitraukė kaip sovietinės valdžios kolaborantai ir 3 dėl asmeninių priežasčių. Iš šių 52 asmenų net 50 vėliau sugrįžo į Lietuvą.

Betgi skaudžiausios netektys ir įvairaus pobūdžio represijos bei prievarta laukė tų, kurie, praėjus frontui, nepabėgo iš tarnybos ir ruošėsi toliau dirbti neišduodami tėvynės ir pagal galimybes priešindamiesi okupantams. Apie tai pasakosime ir visą laikotarpį apibendrinsime kitoje dalyje.

Šaltiniai

Brukas Algirdas, *Ir jiems ošė girios*, Kaunas, 2019. 7 lentelė, p. 242–244.

Girios aidas: Lietuvių miškininkų išeivių vardynas, Čikaga, 1989.

Karčiauskas Samuelis, *Archyviniai dokumentų kopijų rinkiniai daktarinei disertacijai*, [rankraštis], 1963–1976.

Lietuvos miškininkai: Biografinis žinynas. A-L, M-Ž, d. I, II, sud. Gediminas Isokas, Vilnius, 1997.

Miškininkų netektys: Sąrašas pagal urėdijų pateiktus duomenis, [rankraštis], sud. Stasys Bartaševičius.

Svarbesnė literatūra

Antanaitis Vaidotas, *Gyvenimo liudijimai,* Kaunas, 2009.

Aukštaitis Julius, Vilnijos giriose, Vilnius, 2007.

Brazaitis Juozas, „Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15.

Brukas Algirdas, *Ir jiems ošė girios*, Kaunas, 2019.

Bubnys Arūnas, *Vokiečių okupuota Lietuva,* Vilnius, 1998.

Greblikas Petras, *Girių takais*, Vilnius, 1976.

Juodagalvis J., „Partinis vadovavimas Lietuvos TSRS mokslo ir mokymo įstaigoms 1944–1965 m.“, *in:* Lietuvos miškų ūkio MTI darbai, t. XVII, 1977, p. 128.

Kauno aukštesnioji miškų mokykla – eksperimentinė urėdija 1927–1997, Kaunas, 1997.

Lietuvių enciklopedija, 15 tomas, Lietuva, 1990.

Lietuvos miškų metraštis: XX amžius, vyr. red. Leonardas Kairiūkštis, Vilnius, 2003.

Miškininkas Algirdas Matulionis, Klaipėda, 2011.

Miškų fakultetas, Kaunas, 2000.

Profesorius Mykolas Jankauskas (sud. E. Bartkevičius, R. Mankus, V. Mikšys), Kaunas, 2005.

Rečiūnas Petras (sud.), *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir dabartis,* Vilnius, 2004.

Vaitiekūnas Stasys, *Lietuvos gyventojai,* Vilnius, 2006.

■

Tęsinys kitame numeryje

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

XVIII a. Jieznas bažnytiniuose metrikuose

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

Istoriniuose šaltiniuose teigiama, jog Jiezno vardas pirmą kartą paminėtas 1492 m. gruodžio 4 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegijoje. Sunku patikėti, tačiau kadaise šiame nedideliame miestelyje stovėjo vieni didžiausių Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) rūmų. Rūmus statė ir puoselėjo Antanas Mykolas Pacas, LDK didysis raštininkas, LDK kariuomenės pulkininkas. 1745 m. vedęs didikų giminės moterį Teresę Barborą Radvilaitę ir su ja apsigyvenęs Jiezne, pavertė šį miestelį traukos centru.

Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo bažnyčios metrikai yra išlikę nuo XVIII a. pradžios, krikštynos registruotos nuo 1711 m., santuokos – nuo 1709 m. Kaip matyti, apylinkėse tuo metu veikė Punios bažnyčia, aprėpusi nemažą dalį parapijų, vėliau priklausiusių 1786 m. atidarytai Nemajūnų bažnyčiai, taip pat filijinei Butrimonių bažnyčiai, Birštono bažnyčiai. Birštono bažnyčia taip pat ilgą laiką veikė kaip filija. Gana ankstyvi metrikai aptinkami ir Stakliškių bažnyčioje – registruoti ir išlikę nuo 1699 m. Kaip matyti, Jiezno bažnyčia nuo jų neatsilieka.

Koplyčia Jiezno (Prienų r.) kapinėse. Irmos Randakevičienės nuotr.

Iš ankstyvųjų metrikų žinoma, jog nuo seno Jiezne gyveno tos pačios giminės, kurios per šimtmečius išsilaikė ir iki šių dienų, tačiau miestelyje taip pat buvo gausu atvykėlių.

Iš senųjų giminių paminėtinos – gausi Tamošiūnų giminė, randama šaltiniuose jau nuo XVIII a. pradžios, gyvenusi karališkajame Nibrių kaime, išsidėsčiusiame palei Nemuną. Nibriuose taip pat gyveno Brakštai, Burbuliai, Kasčionys. Sondakuose gyveno Kondratai, Mazuroniai (abi šios giminės gausiai išplito apie XVIII a. vidurį ir pabaigą), Pelekonyse (lot. *vila Pelikany*) – Grigonys, Bernatonys, Bajorai, Linceniškėse – Gusai (Gustai), Ligeikos, Žideikonyse – Bubliai, pačiame Jiezno miestelyje – Vaičiūnai, Mindziūros, Dičkai, Stepankevičiai, Beržinskai. Tai vienos ryškiausiai ankstyvuosiuose Jiezno metrikuose matomų pavardžių. Nemaža dalis giminių Jiezne atsirado XVIII a. viduryje–XIX a. pradžioje, kaip pvz., Ginkai, Knišai, Volodkevičiai, Klimai, Kaluževičiai, Kačanai, Volodko, Daraškevičiai.

Jiezno parapijoje esančiuose dvaruose tuo metu gyveno bajorų Lingevičių, Margevičių, Piacevskių, Sobolevskių, Cybulskių, Jacunskių giminės. Karengos čia pasirodė apie 1730 m., Teresė ir Antanas Pacai – po savo vestuvių, apie XVIII a. vidurį, nors didikų Pacų šeimos atstovė Barbora Pacienė 1716 m. jau krikštijo Jiezno dvaro ekonomo bajoro Konrado Repnerio sūnų Simoną Judą.

Kuliešos, Geištorai į Verbyliškes, Bartuševičiai į Nemajūnus, Rybickiai, Jodkovskiai, Moravskiai, Šikeriai, Daunorai atvyko taip pat vėliau. Paminėtina, jog bajorai Bartuševičiai pradžioje buvo apsistoję Jiezne, tik apie 1837–1838 m. įsigijo Panemunio dvarą. XVIII a. Panemunio dvare gyveno gausi bajorų Mackevičių giminė.

Jiezno parapijai tuo metu priklausė pats miestelis, Budkiemis, Pelekonių, Sondakų, Kisieliškių, Nibrių, Linceniškių, Kosčionių (*Koscany*), Jundėliškių, Sabovos, Slobodkos, Verbėliškių, Dvareliškių kaimai, taip pat Bobrovičiai, Sakovičiai, Slobodka, Domeikava, Sabova, Sudvėliškės, Viluncai, Grikapėdis, Niskodvorcai, Sudvališkis, Lankekiemis (*Lankekieme*), *Plytniki*, Paverkniai, Kovala (Kalviai), Dukurnonys, Anglinikai, Stefaniškės, *de Wolodki*, nuo 1739 m. minimos Medeniškės, Kukiškės nuo 1750 m. ir t. t. Benčiakiemis atsiranda apie XVIII a. vidurį (pirmą kartą paminėtas 1754 m.). Vėliau atsiradę kaimai buvo arba tuo metu rečiau gyvenami, arba vadinami kitais vardais.

Pirmasis pakrikštytas Jiezno parapijos kūdikis – 1711 m. rugsėjo 1 d. mergaitė vardu Marijana, duktė bajoro Kazimiero Bobrovičiaus ir Eelenos Kučinskaitės-Bobrovičienės. Krikšto tėvais tapo bajoras Stanislovas Bylinskis ir bajorė Vlochovičiova, abu taip pat Bobrovičių gyventojai.

Kaip matyti iš metrikus registravusio metraštininko ar paties kunigo parašymo, nuo 1711 m. Krikšto sakramentus suteikdavo tuometinis Jiezno bažnyčios kuratorius klebonas Stanislovas Piacevskis, Jiezno bažnyčios parapijos tinklalapyje nurodoma, jog darbą jis pradėjo nuo 1710 m. Ko gero, jis galėjo būti apylinkėse gyvenusių bajorų Piacevskių giminaitis. Metrikai rašyti senąja kanceliarine lotynų kalba. Santuokų metrikuose, kuriuos imta registruoti nuo 1709 m., kunigas dar neįrašytas. M. Piacevskis klebonavo iki 1731 m., vėliau, matyt, dirbo bažnyčioje kaip altaristas. Yra išlikęs vyskupo Felikso Tovianskio 1746 m. per vizitaciją padarytas įrašas, kuriame vyskupas duoda velnių kunigui Piacevskiui dėl to, kad tas į metrikų knygą neįtraukė palaidotųjų kaimo kapinaitėse.

Istoriko Vytauto Guso sukurtas Jiezno Pacų rūmų maketas. Irmos Randakevičienės nuotr.

Pacų muziejaus Jiezne įkūrėjas istorikas Vytautas Gusas. Irmos Randakevičienės nuotr.

1712 m. balandžio 15 d. Sabovoje pakrikštyta bajoro Mykolo Piacevskio ir Marijanos Ginkovnos (Finkovnos) duktė Katerina. Krikštijo giminaičiai Kazimieras Piacevskis ir Ona Piacevska. Matyti, jog bajorai Piacevskiai tuo metu gyveno Sabovoje. *Nobiles* Lingevičiai, Beneckiai buvo įsikūrę Sakovičiuose, Margevičiai vietovėje, vadintoje Niskodvorcais. 1712 m. lapkričio 21 d. čia pakrikštytas bajoro Antonijaus Margevičiaus sūnus Pranciškus Martynas. Bajorų vaikams suteikdavo dvigubus, trigubus vardus.

Paminėtina, jog tuo metu buvo paplitę lotyniški, bibliniai arba tarptautiniai vardai: Eva, Mariana, Magdalena, Joannes, Anna, Martini, Andreus, Josephus, Mathea, Matheus, Ignatius, Barbara, Jacobum, Michalem, Laurentius, Lucium, Baltramiejus. Teko aptikti tokius pačius vardus ir lenkų, ir netgi rumunų, vengrų to laikotarpio metrikuose. Vadinasi, jie buvo nuvilniję per visą ATR ir už jos ribų. Pvz., 1712 m. kovo 13 d. Jiezne pakrikštyta Pauliaus Mindziūros ir Agotos Mackevičiūtės duktė Magdalena. Jos krikšto tėvais tapo bajoras Juozapas Lingevičius ir bajorė Marijana Jacunska-Lingevičienė. Apskritai tuo laikotarpiu Juozapas ir Stanislovas Lingevičiai tapo nemažos dalies Jiezno kūdikių krikštatėviais. Juozapas Lingevičius kai kur yra nurodytas kaip Jiezno piliečių ir vargšų globėjas (pvz., 1721 m. Petro Ošminaskio ir Katerinos Stupaikovnos vestuvėse).

1712 m. spalio mėnesį pakrikštytas Mykolas, sūnus Kristoperio Grigonio ir Elizabetos Garničios. 1712 m. lapkričio 20 d. Sondakuose pakrikštyta Andriaus Mazuronio ir Katerinos Piampičios duktė

Barbora. Krikštijo Gasperas Mielkūnas ir Magdalena Mazuronouna. 1713 m. liepos 10 d. Jiezno miestelyje pakrikštytas Jokūbas Vaičiūnas, Vaičiūno Stepono ir Katerinos Lukianounos sūnus. 1715 m. vasario 17 d. Pelekonyse pakrikštyta Magdalena, Baltramiejaus Bernatonio ir Cecilijos Juneliunovnos duktė. Krikštijo kilmingieji Antonijus Lazevskis ir Ona Piacevska.

Pacų giminės herbas „Gozdawa“

Metrikuose gausu lietuviškų pavardžių su senosiomis priesagomis: Piampičia, Štamičia, Pumpuličia, Garničia, Kondraitičia, Stasiuničia, Lukiničia, Paplukaijčia, Laličia, Satadounyčia, Guzičia, Vilkičia, Kieturaličia. Jos rašomos iki pat XIX a. pradžios, t. y. Rusijos imperijos okupacijos laikotarpio. Taip pat aptinkamos ilgąsias balses galūnėse turinčios pavardės, pvz., Kumpaytys, Tylindys. Yra gražių pavardžių, kaip Kukutis, Piatnica ir pan. Pvz., 1749 m. Jurgis Kukis ir Steponas Piatnica dalyvavo Martyno Piatnicos vestuvėse Budkiemyje. 1750 m. pakrikštytas Leono Pinčiuko sūnus Jurgis.

Pavardžių grožį parodo kad ir 1713 m. rugsėjo 24 d. mergaitės Elizabetos krikšto metrikas, kurios tėvas:

Kazimieras Kondratas iš Sondakų, mama Ona Mazuličia, o krikšto tėvai: Jonas Pasakaytys ir Marijana Pasakičia, gyvenę Sondakų kaime.

Arba 1722 m. gruodžio 25 d. Jiezne pakrikštytas kūdikis vardu Tomas, kurio tėvas:

Adomas Matukonis, motina Liucija Kieroličia, krikšto tėvai: Tomas Pupukulis ir Liucija Striekuličia.

Pasitaikydavo ir tam laikotarpiui nebūdingų vardų. Štai, 1720 m. Kisieliškėse pakrikštytas vaikas vardu Egidijus. Buvo ir Kristinų. Duodavo vaikui ir labai gražų Jono Nepomuko vardą, kaip, pvz., 1783 m. Jankauskų šeimoje.

Jiezno parapijoje gyveno ir svetimšalių, atkeliavusių iš carinės Rusijos (ne viena šeima, nors Lietuva dar tebebuvo ATR sudėtyje, o ne okupuota carinės imperijos), pvz., pagal valstybės pavadinimą pavardę gavo Rusinas ir jo šeima (paminėtina, jog tuo laikotarpiu pavardės vis dar formavosi). Bažnytiniuose metrikuose iki pat XIX a. buvo žymima, ar žmogus vietinis, ar atvykėlis (lot. *advenar*).

Buvo ir tokių atvejų, kai žmogus šaukiamas dviem pavardėm, vėliau nusistovėjo viena. Kai kurios pavardės Jiezno apylinkėse ilgainiui išnyko, pvz., Upietiekis, Ulozai arba tiesiog Ul, taip ir neteko aptikti, kaip transformavosi ši pavardė. Mažybiniai Brakštukai virto Aleknonimis, vėliau Aleknavičiais, gyvenusiais Nibriuose. Tai nutiko apie 1740 m. Nors keli Brakštukai vėlesniais metais dar krikštijo vaikus. Pavardė Trachimova (Kisieliškių kaimas) kai kuriuose metrikuose pavirtusi į Bieliausko. Kai atsiranda kaimas *de Wolodki*, atsiranda ir Volodkos. Viena Volodkevičių giminė ankstyvuosiuose Jiezno metrikuose vadinosi Avižiniais, kita – Kvietiniais ir t. t.

1712 m. spalio 3 d. Sudviliškėse pakrikštyta bajoro Antonijaus Franko (taip pat manytina, ne lietuvio) ir Katerinos Niedzvieckos duktė Katerina. Antonijus Frankas minimas kaip Upytės sargybinis (lot. *excubitor*), buvo vedęs našlę Niedziecką, pagal mergautinę pavardę Michailovską, susilaukė ne vieno vaiko. 1717 m. jam gimė sūnus Anufrijus Simonas Juozas (vėlgi trigubas vardas).

1721 m. susituokė Kazimieras Voicechovičius ir Teresė Jandzerezouna. Nurodyta, jog abu asmenys čigonai. 1719 m. Jundėliškėse pakrikštytas berniukas vardu Baltramiejus. Įrašyta, jog jo tėvai atvykėliai iš carinės Rusijos. Tėvas įvardytas kaip *Romani Hanezar*. Kita vertus, tai gali būti rumunų tautybės žmogus. Tais pačiais metais Jiezne pakrikštytas vaikas vardu Macrobius, kurio tėvai atvykėliai iš Polocko. 1717 m. kovo 30 d. Linceniškėse pakrikštyta atvykėlių čigonų duktė Marijana. Vietiniai gyventojai taip pat tuokdavosi su svetimšaliais, pvz., 1723 m. Stanislovas Damalakas Sondakuose susituokė su atvykėle (nenurodyta, iš kur) Teodora, tais pačiais metais Jurgis Lenartovičius vedė Andosiją Hanasevičiovnovną iš carinės Rusijos, 1724 m. Jonas Simonaytys vedė Eudosiją Zavulską iš carinės Rusijos. 1728 m. vokiečių bajoras Karolis Sarter Jiezne vedė Kristiną Šneidorovną, generolo Plugovo tarnaitę. 1728 m. generolo Plugovo žmona Bibijana krikštijo bajoro Antonijaus Margevičiaus sūnų Jurgį. 1728 m. sausio mėn. Sondakuose pakrikštytas Filipo (*Philip)* Ochmano sūnus Jonas. Taip pat tais pačiais metais Kalviuose – Jurgio Apan sūnus Pranciškus.

1718 m. bajorų Mykolo Piacevskio ir Marijanos Ginkounos dukros Cecilijos krikšto tėvu tapo Kazimieras Orleckis, kuris tuo metu priklausė Jiezno tikinčiųjų draugijai ir buvo Jiezno bažnyčios

Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo bažnyčios fasadas. IRMOS RANDAKEVIČIENĖS NUOTR.

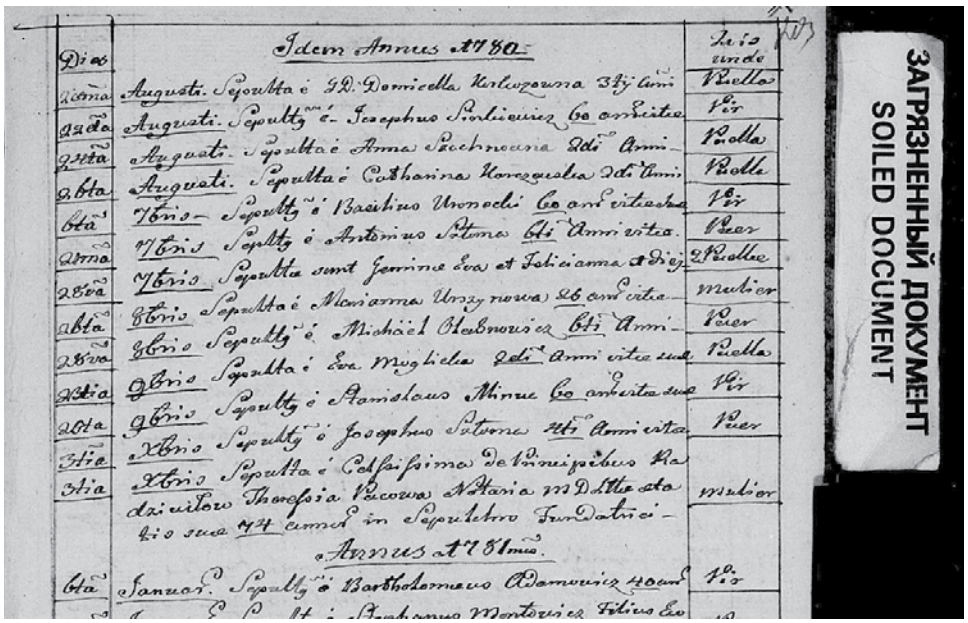

Teresės Pacienės (Radvilaitės) mirties 1780 m. įrašo faksimilė

zakristijonas. Buvo vedęs, dėl kažkokių priežasčių netekęs turto, jo kaip vargšo (lot. *pauper*) statusas kunigo nurodytas metrikuose. Matyt, zakristijono pareigos jam ir jo žmonai padėjo išgyventi. Zakristijonas ir jo žmona Apolonija mirė 1731 m. tuo pačiu metu, turbūt per kokią nors epidemiją.

Pirmieji dvynukai Jiezno parapijoje gimė 1719 m. balandžio mėn. Jokūbo Kasčionio šeimoje Nibriuose. Tai kūdikiai Stanislovas ir Jurgis, kurie pakrikštyti tų pačių metų balandžio 30 d. Dalyvavo keturi krikštatėviai. Antrieji dvynukai – mergaitės Barbora ir Ona – gimė tik po trejų metų Baltramiejaus Matukaičio iš Linceniškių šeimoje. Tretieji dvynukai – porelė Motiejus ir Dorotėja – gimė dar po trejų metų. 1781 m. Jiezne gimusius dvynukus Jono Jaruševičiaus ir Jadvygos Kazlauskaitės šeimoje krikštijo net dvi didikų Pacų šeimos moterys.

XVIII a. Jiezne veikė kalvė. Pvz., atvykusių iš carinės Rusijos Elijaus Kondratovičiaus ir našlės Marijanos vestuvėse liudijo Mykolas Damalakas, Jiezno kalvis (lot. *koval*).

Jiezno bažnyčia buvo lankoma ir aukštesnio rango kunigų. Vizitacijos pažymimos metrikuose. Štai, 1721 m. Jiezno bažnyčią aplankė Aleksandras Žebrauskas, 1730 m., 1737 m. Kauno dekanas Ryzgevičius. 1745 m. vizitavo Mykolas Zienkovičius iš Vilniaus.

Apie 1721 m. Jiezne pasirodo bajorų Bulhakų šeimos atstovai, dalyvauja tai vienose, tai kitose vestuvėse: Petras Bulhakas, Samuelis Bulhakas. Paminėtina, jog Vilniuje gyveno nemažai bajorų Bulhakų. Jiezne aptinkami ir Maceinos, pvz., 1733 m. Jiezne Mykolas Maceina vedė Magdaleną Burbuličią. Tai gali būti toks pats atvejis, kaip su Vaičiūnais. Vaičiūnai nuo pat pirmųjų metrikų matomi Jiezno miestelyje, tačiau jie gausiai gyveno ir kitapus Nemuno – Veiverių parapijoje, Pagermonyse ir pan. Taip nutikę ir su Maceinomis. Žymusis filosofas Antanas Maceina gimė Ašmintos valsčiuje 1908 m., t. y. kitapus Nemuno.

Apie 1723 m. Jiezne pasirodo Karengos, kurie giminiavosi su didikais Tyzenhauzais ir buvo įtakinga apylinkėse giminė. 1723 m. Kazimieras Karenga, Kauno kapitonas, liudija Mykolo Žeromskio ir Teresės Sinkevičiūtės vestuvėse Jiezne. 1726 m. birželio 9 d. Jiezne pakrikštyta Sofija Rožė Antonina, duktė bajoro Kazimiero Karengos ir Dominykos (Marianos) Tyzenhauzaitės. Krikšto tėvai Boguslavas Kryžbarokis ir Liudvika Tyzenhauzaitė. 1730 m. rugpjūčio 25 d. Jiezne pakrikštyta Antonina Ona, duktė bajoro Kazimiero Karengos ir Dominykos Tyzenhauzaitės. Krikšto tėvas bajoras Anzelmas Pudkameris. 1734 m. gruodžio 27 d. Jiezne pakrikštytas Mykolas Dominykas, sūnus bajoro Kazimiero Karengos ir Dominykos Tyzenhauzaitės. Taigi, ir Karengos, ir Tyzenhauzai įsiliejo į Jiezno gyvenimą. Pvz., tais pačiais 1726 m. Liudvika Tyzenhauzaitė kartu su bajoru Dominyku Suzinu krikštijo bajoro Antonijaus Margevičiaus sūnų Paulių Jokūbą Juozą. Karengos žmona Dominyka krikštijo 1727 m. Jono ir Katerinos Kulinskų sūnų Laurentijų, taip pat krikštijo Sakovičių bajorų vaikus. Sakovičiuose gyveno nemažai bajoriškų šeimų.

1724 m. bajoro Dominyko Piacevskio ir Onos Bankovskos vestuvėse dalyvavo bajoras Zaleckis. Metrike nurodyta, jog jis Lietuvos kariuomenės kapitonas (lot. *kapitan voiska litech*). Buvo naudojamas ir trumpinys *kapitan Wsk. WXL* (Roberto Čerškaus pastaba). 1728 m. susituokė karininkas bajoras Jonas Bryeris. Metrikuose nurodyta sąvoka *Oboista Militica Gwardyi Litt*, t. y. tarnavusieji gvardijoje asmenys: Jonas Gaurych ir Jonas Meynart (obojininkai, trimitininkai), būtent Lietuvos kariuomenėje (trumpinys *Litt*).

Nuo 1731 m. balandžio mėnesio, paskutinėmis šio mėnesio dienomis, Jiezno bažnyčioje pradėjo dirbti kunigas Mykolas Strobeika.

1731 m. Sakovičiuose atsirado bajorai Korhozai: Motiejus ir Konstancija. 1733 m. jiems gimė sūnus Ignatijus. Krikštijo vaiką bajorai Lingevičiai. 1737 m. gimė sūnus Teodoras Jonas, 1739 m. sūnus Antonijus. Korhozai taip pat gana dažnai figūruoja metrikuose. Apie 1736 m. Sakovičiuose atsirado bajorai Daunoravičiai. 1742 m. Verbiliškėse atsirado bajorai Remlingai, gruodžio 30 d. pakrikštyta Karolio Remlingo ir Felicijanos Voidagounos duktė Barbora. Krikšto tėvai: bajorai Martynas Margevičius ir Marijana Piacevska.

1735 m. pakrikštyta mergaitė Marijana iš *Machometo sektos*, kaip nurodyta metrike. Krikšto tėvu tapo GD Karenga ir bajorė Katerina Vasilevska.

1741 m. Antonijus Krašovskis, atvykėlis vargoninkas, susituokė su Ona Kozakovska. Liudijo Stanislovas Dyčkus, Jokūbas Vaičiūnas. Šie abu Jiezno gyventojai dalyvavo kartu ne vieneriose vestuvėse, gal buvo mėgstami žmonių. Taip pat daugelyje vestuvių, krikštynų dalyvavo ir parapijietis Konradas Kiškūnas. Buvo ir tokių žmonių, kurie parapijoje neturėjo gyvenamosios vietos, bet susituokė Jiezno bažnyčioje, kaip pavyzdžiui, atvykėliai Jonas Mileris (*Miller*) ir Marijana Chernonouna 1743 m.

1743 m. metrikuose atsiranda žodis *ancila* – tarnaitė. Gal taip įrašyti nusprendė kunigas, pažymėdamas, jog viena ar kita moteris (mergina) tarnavo dvare arba pas bajorus. 1743 m. susituokė atvykėlis Jokūbas Mickevičius ir tarnaitė Karzenoka Marijana, tais pačiais metais tarnaitė Anastasija Niavedomska ir Pranciškus Zypko tuokėsi Plytnikų kaime, taip pat susituokė tarnaitė Magdalena Bajoryčia ir Kazimieras Raižys, Ieva Kiškoničia ir Bernatonis Kazimieras Kosčianyse, atvykėlis Mykolas Kiemožyckis ir tarnaitė Ona Volodko, tarnaitė Agota Romaškouna ir Juozas Jakonis Domeikavoje ir t. t.

Teresė Radvilaitė-Pacienė pirmą kartą pasirodo krikštynose Jiezne 1747 m. gegužės mėn., kartu su

Vienas seniausių antkapinių paminklų Jiezno kapinėse. Irmos Randakevičienės nuotr.

vargšu (*pauper*) Jonu Chmielinskiu krikštija Mykolo Stepankevičiaus ir Onos Damalakaitės sūnų Roką. Tais pačiais metais Paverkniuose krikštija Pranciškaus Eperyazy ir Helenos Hekubickos (žemaičių) sūnų Mykolą Barnabą. Apskritai, Teresė ir Antanas Pacai yra pakrikštiję nemažai Jiezno parapijos bajorų ir valstiečių vaikų. Štai, pvz., 1761 m. krikštijo Kazimiero Matukaičio vaiką.

1754 m. rugsėjo 29 d. Jiezne pakrikštytas jų pačių, t. y. Antano ir Teresės Pacų, kūdikis Mykolas Kazimieras Teodoras Petras de Alkantara Antanas Jonas (būsimasis ATR generolas, Kauno seniūnas). Krikštijo GD Jonas Komarovskis ir Marijana Ancevičiova. Istoriniuose šaltiniuose klaidingai nurodoma, jog jis gimęs Kaune. Kaip matyti iš metriko, gimęs Jiezne.

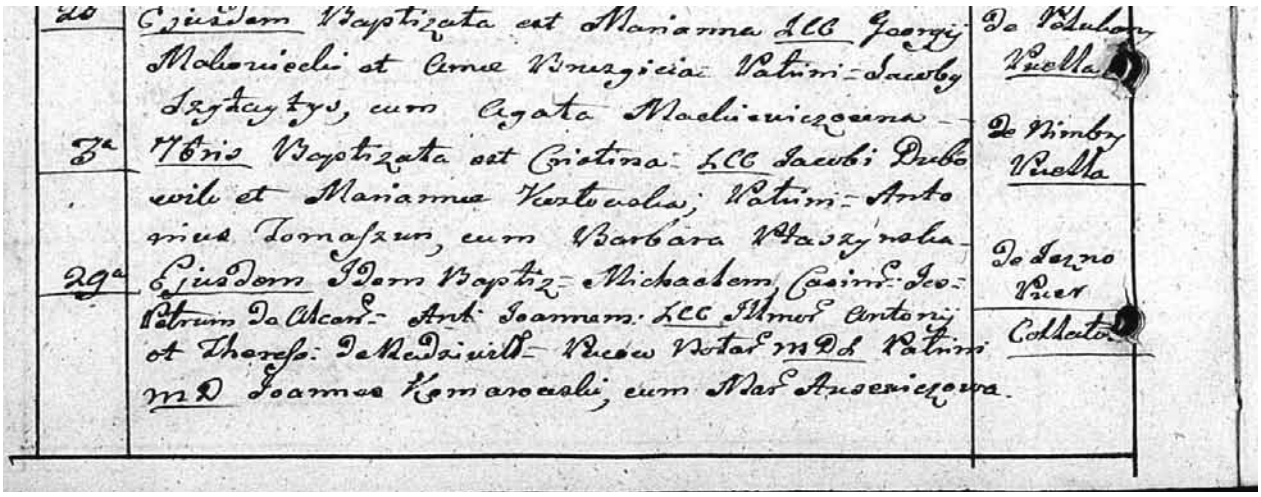

Antano ir Teresės Pacų sūnaus Mykolo Kazimiero krikšto 1754 m. įrašo faksimilė

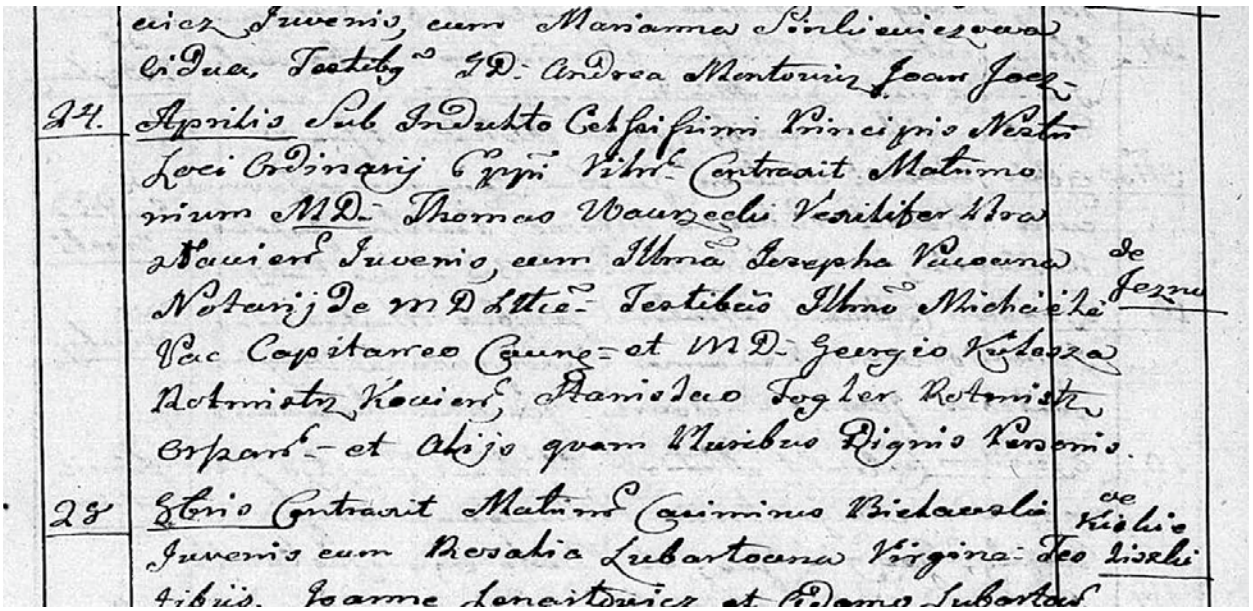

Juzefos Pacaitės vestuvių 1781 m. įrašo faksimilė

1781 m. balandžio mėn. Tomas Vavžeckis Jiezne vedė Juzefą Pacaitę, Antano ir Teresės Pacų dukterį. Vestuvėse liudijo bajorai Mykolas Pacas, Jurgis Kulieša, Stanislavas Fogleris. Tomas Vavžeckis buvo Lietuvos ir ATR politinis bei karinis veikėjas, Kauno pakamaris, vienas 1794 m. sukilimo vadovų. Po vestuvių su žmona Juzefa apsigyveno Jiezno parapijoje, Kalvių dvare. Kaip matyti iš metrikų, Juzefa Pacaitė-Vavžecka taip pat krikštijo Jiezno vaikus, ši bajorė mirė Jiezne 1792 m. gegužės 17 d. Palaidota bažnyčios rūsyje. Kita Pacų duktė Konstancija taip pat mirė Jiezne 1786 m. balandžio 5 d. būdama 6 metų amžiaus. Jiezne 1780 m. gruodžio 3 d. mirė ir pati Teresė Radvilaitė-Pacienė, kaip rašo, būdama 74 metų, nors šaltiniuose nurodoma, jog ji gimė 1714 m.

1750 m. balandžio 30 d. Sakovičiuose susituokė bajoras Lingevičius Felicijanas ir našlė bajorė Marijana Sopocka Piacevska iš Sobovos. 1751 m. bajoras Lingevičius Motiejus vedė kilmingąją Teresę Hermanounovną iš Jiezno. Metrikuose kartais kunigas nurodydavo ir asmens profesiją, pvz., 1779 m. Jiezne susituokė kapelista Kuzmus Chreptovičius su našle Marijana Vaškevičiovna. 1780 m. susituokė Jiezno kirpėjas Stanislovas Vžetkovičius. 1751 m. GD Jono Jasinskio vestuvėse dalyvavo Jiezno vėliavininkas GD Adomas Račkovskis. 1773 m. pakrikštytas Gasčiūnų ekonomo Matvejaus Šalevičiaus sūnus Kajetanas, krikšto motina Teresė Radvilaitė-Pacienė. 1789 m. pakrikštytas Ignatijus Baltazaras, sūnus Kisieliškių ekonomo bajoro Benedikto Jakrževskio. 1775 m. Viluncuose Cybulskių vaiką krikštijo muzikas Petras Nenartovičius. Kai kuriuose metrikuose kaip Jiezno notaras nurodytas Vilbikas. XVIII a. pabaigoje metrikuose kaip Jiezno maršalas nurodomas Vrublevskis Martynas.

Ryški XVIII a. pabaigos Jiezno gyvenime figūra – daktaras Jonas Herragieris, metrikuose įvardijamas ir kaip Jiezno miestelio, ir kaip dvaro medikas. 1775 m. pakrikštytas Jono ir Dorotės Herragierių sūnus Antanas. Vaiką krikštijo Kauno seniūnas Pacas. 1777 m. pakrikštytas Jono ir Dorotės Herragierių sūnus Juozas, krikšto tėvais parinkti *paupers*, nes matyti, kad krikštas suteiktas paskubomis, ko gero, vaikas buvo silpnas. 1779 m. pakrikštytas Jono ir Dorotės Herragierių sūnus Kazimieras. Vaiką krikštijo Kauno seniūnas Pacas. 1781 m. pakrikštyta daktaro duktė Deochara. Patys Herragieriai taip pat buvo kviečiami krikštyti Jiezno vaikų. Paminėtina, jog to meto Jiezne buvo ir daugiau gydytojų. Metrikuose netgi nurodytas chirurgas Jonas Kavaliauskas, kuris susituokė Jiezne 1780 m. su Honorata Trocka. Taigi, Jieznas turėjo ne tik daktarą Herragierį, bet ir chirurgą Kavaliauską.

Gana įdomus metrike nurodytas atvejis, jog 1794 m. Jiezne mirė 120 metų amžiaus bajorė rotmisterienė Marija Beata Fogler, kuri 22 metus nugyveno Jiezne.

Mykolas Strobeika Jiezno bažnyčioje klebonavo iki 1770 m., po to metus padirbo kunigas Kazimieras Vilčinskas, vėliau keletą metų parapijoje klebono nebuvo, nuo 1775 m. iki 1783 m. dirbo klebonas Ksaveras Bogušas, 1783–1811 m. – kun. Antanas Mykolas Sarosiekas, kuris perkopė į kitą šimtmetį. Ypač dėmesingai metrikus rašė pastarasis klebonas M. Sarosiekas. Vien jo surašyti gana išsamūs parapijiečių duomenys gali pasitarnauti gilesniam Jiezno miestelio istorijos pažinimui.

Straipsnio autorė dėkoja Rasai Šileikienei už pagalbą verčiant lotyniškus terminus, pusseserei Sigitai Montvilaitei Radovanovich, Robertui Čerškui, Arūnui Cijunaičiui, Romualdui Veteikiui, be kurių pagalbos straipsnis būtų kur kas skurdesnis.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę menantis Naujasis Pasaulis – skansenas Gardine

Dr. Jurgita ŽĄSINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

Kasmet savo šimtametį veidą keičiančiame Gardine įsikūręs dar seniūno Antano Tyzenhauzo (1733–1785) laikais pradėtas statyti Naujasis Pasaulis. Tai – vienas unikaliausių miesto rajonų, esantis vos per kelis žingsnius nuo centro (tarp M. Gorkio ir E. Ožeškovos gatvių), jame glaudžiasi XVIII, XIX, XX a. statiniai, pastabiai akiai regimi čia kadais gyvenusių lenkų, žydų, totorių, rusų, ukrainiečių tradicijų bei papročių įrašai.

Gardino Naujasis Pasaulis turi ir kitą pavadinimą. Šio savito miesto kvartalo išsaugojimu besirūpinantys istorikai, kraštotyrininkai, architektai prilygina jį švedų Skansenui (Stokholme esančiam etnografiniam muziejui-miesteliui po atviru dangumi). Beje, skansenu vadinamos ir dešiniajame Neries krante esančios Vilniaus Šnipiškės, besidriekiančios S. Fino, Giedraičių, Šilutės, Krokuvos, Daugėliškio, Širvintų, Saracėnų, Kalvarijų gatvėmis. Čia dar išlikę 1880–1930 m. statyti liaudiško tipo mediniai namai, kai kur matomas senovinis grindinys ar vis dar saugomos didžialapės ir mažalapės liepos. Visgi kaip ir Gardino Naująjį Pasaulį, taip ir Vilniaus Šnipiškes, skansenu ar muziejumi po atviru dangumi galima vadinti tik iš dalies. Šių kadais Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (LDK) priklausiusių miestų istorinės teritorijos, kitaip nei Stokholme įkurtas Skansenas ar net mūsų lietuviškosios Rumšiškės, nėra negyvenamos, muziejinės erdvės. Tiek Naujajame Pasaulyje, tiek Šnipiškėse stovi iš kartos į kartą paveldimi gyvenamieji namai, kiemuose šurmuliuoja vaikai.

Tokį patį Naujojo Pasaulio pavadinimą turi ir Varšuvoje esanti gatvė, tiesa, Gardino Naujajame Pasaulyje išlikę statiniai yra senesni, siekia XVIII a. antrąją pusę.

Naujojo Pasaulio statybas Gardine pradėjo šiame mieste 1765–1780 m. seniūnavęs A. Tyzenhauzas. Pirmieji namai čia statyti dar 1770 m. Tačiau intensyviausiai šis miesto kvartalas ima augti XIX a. antrojoje pusėje, čia apsigyvenus didikams Druckiams-Liubeckiams. Pastarieji apytikriai XIX a. viduryje įsigyja šiaurės rytinėje Gardino miesto dalyje Stanislovavo priemiestyje XVIII a. 7–8 dešimtmečiais pastatytą karališkąją Stanislovo Augusto Poniatovskio užmiesčio rezidenciją. Dvaro sodyba dar buvo vadinama Stanislovavo vardu. Rezidenciją karaliui pagal garsaus architekto Džuzepės de Sako (*Giuseppe de Sacco*, plačiau apie jį žr. 3 p.) iš Veronos projektą pastatė Gardino seniūnas A. Tyzenhauzas. Druckiams-Liubeckiams dvaras priklausė iki 1939 m. Vienas iš žymiausių Druckių-Liubeckių atstovų ir dvaro valdytojų buvo Pranciškus Ksaveras Druckis-Liubeckis (1778–1846). Kilęs iš LDK kunigaikščių Druckių giminės, 1812 m. buvo Gardino gubernijos

Pastato Naujajame Pasaulyje, Gardine, fasadas. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

Įėjimas į pastatą Naujajame Pasaulyje, Gardine. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

maršalka. 1813–1815 m. Varšuvos kunigaikštystės Laikinosios aukščiausiosios tarybos, 1815 m. Lenkijos karalystės Laikinosios vyriausybės narys. 1821–1830 m. iždo ministras. Išieškojęs mokesčių skolas, išplėtęs valstybinį monopolį, labai padidino iždo pajamas. Rūpinosi pramonės, ypač kasybos ir metalurgijos, užsienio prekybos plėtra. 1828 m. P. K. Druckis-Liubeckis įkūrė Lenkijos banką. Buvo prorusiškos orientacijos, 1830–1831 m. sukilimo priešininkas. Nuo 1832 m. ėjo Rusijos imperijos Valstybės tarybos nario pareigas.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Stanislovavo dvaro sodyba priklausė 1913 m. tragiškai žuvusiam Vladislovui Druckiui-Liubeckiui.

Artėjant Pirmajam pasauliniam karui, ant kadais garsios, daug garbių svečių priėmusios rezidencijos buvo numesta bomba. Tiesa, dvaras nebuvo visiškai sugriautas, tik apgadintas. Tačiau nuo to laiko visa dvaro didybė dingo, jame dažnai šmėžuodavo kareiviai, ištaigūs kambariai virto ginklų, atsargų sandėliais.

Po Pirmojo pasaulinio karo Stanislovavas atiteko Jonui Druckiui-Liubeckiui. Šis Gardine retai viešėdavo, daugiausia laiko praleisdavo Teresine prie Varšuvos.

1939 m. karališkame dvare buvo įsteigtas pirmasis Gardino rajone kolūkis. O vokiečių okupacijos metu čia veikė žmones į darbus Vokietijoje rinkęs *Arbeitsamtas* (liet. darbo birža). Po Antrojo pasaulinio karo rūmai buvo perstatyti, užmūrytas portikas pagrindiniame fasade ir antras aukštas rūmų šoniniuose sparnuose. Rūmuose įsikūrė žemės ūkio mokykla. Dabar veikia augalininkystės institutas.

Naujajame Pasaulyje, kiek tolėliau nuo Stanislovavo, arčiau E. Ožeškovos g., tiesiasi neilga Botanikos gatvelė. Kadais ji priklausė A. Tyzenhauzo statytai Gorodnicai[1] – XVIII a. antrosios pusės Gardino priemiesčiui, jame seniūnas planavo statyti ne vieną dešimtį manufaktūrų. Beje, baimindamasis, kad Gorodnicoje manufaktūroms neužteks vietos, Gardino seniūnas 1774 m. jas pradėjo steigti Lososnoje[2]. Kaip nurodo A. Tyzenhauzo veiklą tyręs Igoris Trusovas, Lososnoje buvo pastatyta ne mažiau kaip penkiolika įvairios paskirties pastatų. Iš Gorodnicos čia buvo perkeltos audimo, šilko manufaktūros, taip pat veikė aukso fabrikas, buvo net kelios gelumbės audyklos bei gelumbės dažykla[3]. Pačioje Gorodnicoje A. Tyzenhauzas pasistatydino didžiulę rezidenciją ir, svajodamas suteikti miestui tikros Lietuvos sostinės statusą, nemažai prisidėjo, kad Gardinan iš Vilniaus būtų perkelta LDK Vyriausiasis Tribunolas bei Iždo komisija. Gorodnica garsėjo modernia, Vakarų Europos miestams prilygstančia architektūra. Žinoma, nebuvo apsieita be kvalifikuotų architektų ir tam darbui parengtų darbininkų. Kaip užsimena vienas kitas šaltinis[4], „didžiojo, savo laiką peraugusio reformatoriaus“ A. Tyzenhauzo dešinioji ranka buvo jau minėtas garsusis italų architektas, vienas pirmųjų LDK propagavusių klasicizmo stilių D. de Sako. Deja, apie šią asmenybę ne tik lietuviškuose, bet ir baltarusiškuose šaltiniuose išsamių žinių nėra. Surankiojus faktus iš įvairiausių enciklopedijų bei aptariamą epochą analizuojančių straipsnių, išeitų vos keli biograminiai štrichai. D. de Sako gimė 1735 m. Veronoje (Italijoje); mirė 1798 m. (vieta nežinoma); nuo 1773 m. dirbo A. Tyzenhauzo dvaro architektu Gardine, buvo vyriausiasis karališkųjų manufaktūrų architektas, statybininkų mokyklos administratorius.

1 Gorodnicos toponimas siejamas su šalia tekančios upės, Nemuno intako Gorodničankos pavadinimu. Žinomos ir kitos šios vietovės kilmės versijos. Viena iš jų grindžiama šaltiniuose rastais liudijimais, kuriuose nurodyta, jog dar XVI a. Gardino apylinkėse buvęs senasis Gorodnicos kaimas, vėliau karų ir gaisrų sunaikintas.

2 Vietovė pavadinta kairiojo Nemuno intako vardu. Lososnos (lenk. *Łososna*) upė prasideda Lenkijoje, Palenkės vaivadijoje, į Nemuną įteka Gardino šiaurinėje dalyje.

3 Igor Trusow, „Działalność Antoniego Tyzenhauza w Łosośnej“, in: *Rocznik Grodzieński*, nr. 2, Grodno: Zjednoczenie Społeczne Polska Macierz Szkolna, 2008, p. 77–83.

4 Евстафий Филаретович Орловский, *Гродненская губерния в 1812 году: Исторический очерк*, Гродно: Типография Губернского Правления, 1912, p. 46–49; Bartlomiej Kaczorowski, *Grodno: Historia i zabytki*, Warszawa: Gryf, 1991, p. 112; *Grodno w XVIII wieku: Miasto i ludność (na tle trendów rozwojowych od średniowiecza do 1939 roku)*, pod. red. Andrzeja Woltanowskiego i Jerzego Urwanowicza, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1991, p. 32.

Dar prieš D. de Sako vyriausiojo Gardino architekto vietą užėmė iš Drezdeno atvykęs Johanas Georgas Mozeris (*Johann Georg Möser*), kurio darbai įnoringojo A. Tyzenhauzo netenkino. Pasak baltarusių architekto Valentino Kalnino, pirmuosius Gorodnicos statinius greičiausiai suprojektavo J. G. Mozeris[5]. Tikėtina, kad ir Gorodnicos planą sudarė ne vėliau projektavimo darbų ėmęsis D. de Sako, bet J. G. Mozeris. A. Tyzenhauzo veiklą vertinančiose studijose nurodoma, kad J. G. Mozeris pats nutraukė darbų sutartį, nes Gardino seniūnas mokėjo mažai ir nuolat vėluodamas, o reikalavo daug ir ne pagal galimybes[6]. I. G. Gibianskio studijoje, kurioje A. Tyzenhauzui priskiriamos gana neigiamos charakteristikos („despotas“, „išnaudotojas“, „avantiūristas“), pažymima, jog be J. G. Mozerio, Gardine darbavosi ir daugiau architektų, tačiau nei vienas reikliam seniūnui neįtikęs ir ilgesniam laikui neužsibuvęs. Su D. de Sako A. Tyzenhauzas elgėsi daug pagarbiau nei su kitais samdytais darbuotojais. Tokią seniūno pagarbą ar baimę inspiravo kelios priežastys: naujasis architektas buvo kilmingos šeimos palikuonis, jis bičiuliavosi su tokiais įtakingais didikais kaip Chreptavičiai, Valavičiai, be to, priklausė karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio (1732–1798) suburtai Mažajai draugijai, buvo Gardino masonų ložės narys (kaip ir pats A. Tyzenhauzas bei Stanislovas Augustas).

Naujajame Pasaulyje vingiuojanti Botanikos gatvė tokį pavadinimą gavo XVIII a. antrojoje pusėje. Ji taip buvo pavadinta pirmojo botanikos sodo LDK įkūrėjo Žano Emanuelio Žilibero (*Jean Emmanuel Gilibert*, 1741–1814) garbei. Jį A. Tyzenhauzas į Gardiną pasikviečia iš Liono. 1775 m. Gardino seniūnas Ž. E. Žiliberui pasiūlo Seimų mieste atidaryti medicinos mokyklą. Ž. E. Žiliberas nedvejodamas sutinka ir, palikęs gimtinę, su jauna žmona, daugybe knygų ir didžiuliu herbariumu (apie 3 000 augalų rūšių) atkanka į Gardiną. 1776 m. su A. Tyzenhauzu pasirašo sutartį, kuriai pritarė ir ją finansiškai rėmė karalius Stanislovas Augustas. Be sodo plėtimo, bibliotekos įkūrimo ir kitų darbų, prancūzų mokslininkas įsipareigojo Gardine organizuoti medicinos bei akušerių mokyklas, dirbti medicinos inspektoriumi regione ir vyriausiuoju gydytoju ligoninėje, taip pat atlikti medicininius tyrimus visoje LDK teritorijoje, rengti ir publikuoti mokslinius straipsnius. Mokyklai steigti buvo paskirtas didžiulis žemės sklypas Gorodnicoje. Sekant Vakarų Europos kraštuose įkurtų medicinos mokyklų pavyzdžiu, įrengtos patalpos kabinetams, klasės užsiėmimams, mokinių bendrabučiui ir ligoninei. Gardino karališkoje mokykloje mokėsi apie 12–15 mokinių, daugiausia iš bajorų ir miestiečių šeimų, keli – karališkųjų dvarų valstiečių vaikai iš Gardino, Alytaus, Brastos, Šiaulių ekonomijų.

Kita įsimintina Naujojo Pasaulio gatvė – Akademinė. Ji prasideda nuo sankirtos su E. Ožeškovos gatve, nuo vadinamojo Henriko Zamkovskio namo. Šis namas pastatytas 1873 m. toje pačioje vietoje, kur A. Tyzenhauzo laikais stovėjo kepykla. Nuo 1920 m. čia veikė žydų maldos namai, kiek vėliau geležinkeliečių klubas, arbatinė, kirpykla. Kadaise šioje gatvėje buvo dar A. Tyzenhauzo statytos dvi kalvės, kontora. Maždaug prieš trisdešimt metų šiuos pastatus nugriovė.

Žingsniuojant kelių šimtmečių įrašus saugančia Akademine gatve, akį patraukia neogotikinė liuteronų bažnyčia. Dar XVIII a. jos vietoje stovėjo Gorodnicos traktierius, suprojektuotas to paties architekto D. de Sako. Dar jis buvo žinomas kaip svetimšalių (t. y. atvykusių į Gardiną iš užsienio dirbti darbininkų) traktierius. 1793 m. karaliaus Stanislovo Augusto įsakymu traktierius kartu su nemažu žemės sklypu

Liuteronų Šv. Jono bažnyčios Gardine fasadas. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

[5] Валентин Калнин, „Городница – городской ансамбль XVIII в.“, in: *Строительство и архитектура Белоруссии*, nr. 4, Минск: Полымя, 1988, p. 35.

[6] И. Г. Гибянский, *Граф Антоний Тизенгауз и Гродненские королевские мануфактуры: очерк по экономической истории Польши в эпоху Станислава Августа (1764–1795) на основании архивных источников*, Петроград: издание Петроградского политехнического института Императора Петра Великого, 1916.

Stanislovavo dvaro sodyba, XX a. pr.

Stanislovavo dvaro sodyba, 2019 m. Jurgitos Žąsinaitės-Gedminienės nuotr.

buvo atiduoti Gardino liuteronams. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad etniniai vokiečiai (pirmiausia pirkliai ir statybininkai iš Rytų Prūsijos) dar nuo XV a. sudarė nemažą Gardino gyventojų dalį. Dabartinėje Švč. Trejybės gatvėje net veikė vokiečių turgus, kuriame buvo parduodamos iš vokiškų miestų atvežtos prekės. Nemažai vokiečių Gardine gyveno, kai Abiejų Tautų Respubliką bei Saksonijos kunigaikštystę valdė du bendri valdovai iš saksų Vetinų dinastijos – Augustas Stiprusis (1670–1733) ir jo sūnus Augustas III (1696–1763). Tiesa, dauguma tuo metu Gardine gyvenusių vokiečių buvo katalikų tikėjimo. Pirmosios žinios apie Gardine besiburiančius evangelikus liuteronus pasiekia iš paskutiniųjų XVIII a. dešimtmečių, kada tuometinis seniūnas A. Tyzenhauzas dirbti karališkose manufaktūrose pradeda kviesti vokiečių amatininkus ir meistrus. Manoma, kad būtent A. Tyzenhauzo iniciatyva karalius Stanislovas Augustas traktierių ir aplink jį esančias žemes atidavė evangelikams liuteronams. Gardino seniūnas nuolat rūpinosi, kad svetimtaučiai turėtų Dievo ir maldos namus. Yra liudijimų, kad prieš šv. Kalėdas į A. Tyzenhauzą kreipėsi keli Gorodnicos manufaktūrose dirbę vokiečių kilmės amatininkai, prašydami išleisti atostogų, idant jie galėtų „Viešpaties Gimimo šventę Vilniaus bažnyčioje sutikti“[7]. Veikiausiai kaip tik tai ir paskatino Gardino seniūną ieškoti lėšų ir tinkamos vietos evangelikų liuteronų bažnyčiai. Tiesa, bažnyčia (vadinamoji *kirchė*) vietoj traktieriaus buvo įrengta tik 1870 m. 1912 m. pastatas buvo iš pagrindų rekonstruotas, šalia pastatytas namelis pastoriui gyventi.

Kaip jau buvo minėta straipsnio pradžioje, Gardino Naujasis Pasaulis dryksta tarp M. Gorkio ir E. Ožeškovos gatvių. Dabartinė M. Gorkio gatvė irgi mena A. Tyzenhauzo seniūnavimo laikus. Tuo metu tai buvo platus pašto traktas. Apskritai A. Tyzenhauzas skyrė didžiulį dėmesį kelių tvarkymui ir tiesimui. Jį buvo įkvėpusi tuo laiku Prancūzijoje vykdyta kelių tiesimo programa. Nuo šeštojo XVIII a. dešimtmečio Prancūzijoje pradėtas įgyvendinti net kelių tūkstančių kilometrų ilgio kelių tiesimas. „Naujieji *routes royales* turėjo Paryžių sujungti su visais svarbiais provincijų miestais ir uostais, perpus sutrumpinti kelionės laiką ir būti tinkami naudotis bet kuriuo metų laiku, ar lyjant, ar sningant. Šie vieškeliai, kur tik buvo įmanoma, strėlės tiesumu nusidriekė per kraštą ir buvo maždaug dvidešimties metrų pločio, o su grioviais ir alėjomis siekė net iki dvidešimt septynių metrų. Tokio tvirto, gera skalda išgrįsto kelio važiuojamojoje dalyje ir kelkraščiuose viena šalia kitos lengvai išsitekdavo šešios karietos arba vežimai. Tai buvo autostrados *avant la lettre*, ir iki vėlyvo jų atsiradimo Prancūzijoje šie vieškeliai puikiausiai tarnavo du šimtus metų.“[8]

Nežinoma tiksli data, kada istorinį Gardino miesto kvartalą pradėta vadinti Naujuoju Pasauliu, bet šio pavadinimo reikšmių ir interpretacijų yra ne viena. Kai kurie tikina, kad Naujasis Pasaulis reiškia naują rašymą praeičiai priklausančiame lape, kiti tvirtina, kad praeities perrašymas pasmerktas nesėkmei ir būtent Naujasis Pasaulis ironiškai tai patvirtina. Tarp vietinių šmaižiojimo ir kitokių aiškinimų. Tačiau iš šalies žvelgiančiam atvykėliui Naujasis Pasaulis gana šiuolaikiškame miestovaizdyje labiausiai išsiskiria savo istoriniu unikalumu ir sunkiai aprašoma praeities ritmika. Visa tai matydamas ir jausdamas, norom nenorom prisimeni prancūzų kultūrologo, filosofo Žano Bodrijaro (*Jean Baudrillard*) žodžius: „Mums reikalinga regima praeitis, regima tąsa, regimas kilmės mitas, kuris sutvirtintų mūsų tikėjimą savo tikslais.“ ■

[7] Stanisław Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski,* Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970–1971, t. 1, p. 460.

[8] Ulrich im Hof, *Švietimo epochos Europa*, iš vokiečių k. vertė Nijolė Daujotytė, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 162.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Gegužės 3-iosios konstitucija: kaip ją supranta lietuviai?

Lietuvoje nuo seno įvairiai interpretuojama 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija, kurioje nebuvo Lietuvos vardo. Gegužės 3-iosios konstituciją į lietuvių kalbą išvertęs Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas dr. Eligijus Raila atsako į „Vorutos“ žurnalo redakcijos pateiktą klausimą.

Kokiomis aplinkybėmis ir kodėl tokiame svarbiame Abiejų Tautų Respublikos dokumente dingo Lietuvos vardas?

Dažnai teigiama, kad 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija panaikino Lietuvos valstybinį atskirumą, likvidavo Lenkijos ir Lietuvos uniją bei įtraukė Lietuvą į Karūnos sudėtį. Tačiau taip teigiant visų pirma reikėtų pasistengti suvokti ir istorinį kontekstą, ir istorinę perspektyvą. Iš tiesų nė vienas Konstitucijos straipsnis nemini Lietuvos, tačiau taip pat nė vienas straipsnis nekalba specialiai apie Lietuvos panaikinimą. Neįmanoma vienu aktu panaikinti to, kas buvo istoriškai susiklostę per šimtmečius. Konstitucijos tekste dažnai minima *Lenkija*, tačiau taip pat kalbama ir apie *Respublikos valstybes*, *bendrą Tėvynę* ir *krašto konstituciją*. Iš esmės tai atspindėjo XVIII a. pab. Europoje vyravusias kosmopolitines ir unitarines tendencijas,

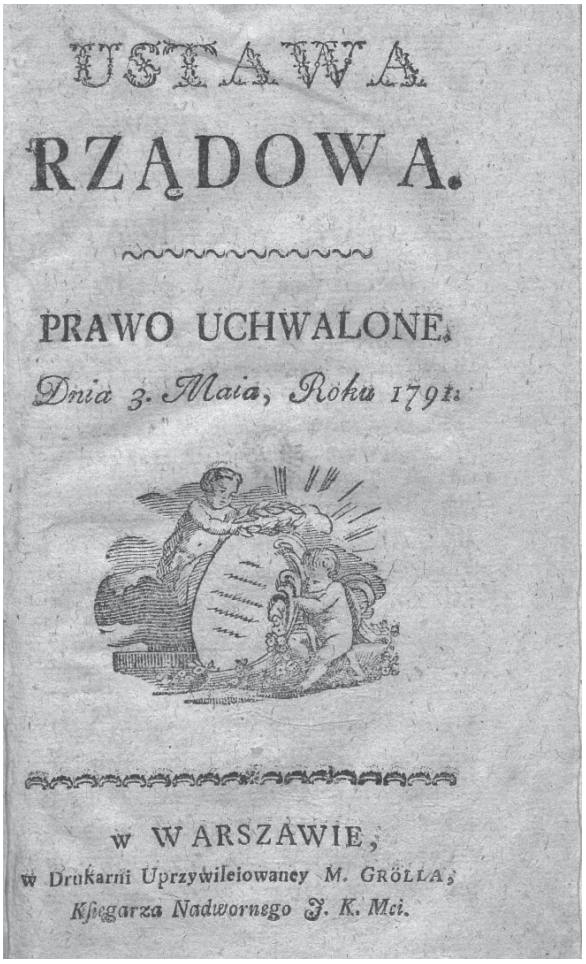
USTAWA
RZĄDOWA.
PRAWO UCHWALONE,
Dnia 3. Maia, Roku 1791.
w WARSZAWIE,
w Drukarni Uprzywileiowaney M. GRÖLLA,
Księgarza Nadwornego J. K. Mci.

Gegužės 3-iosios konstitucijos antraštinio lapo (spausdinta Michało Gröllio spaustuvėje Varšuvoje) faksimilė

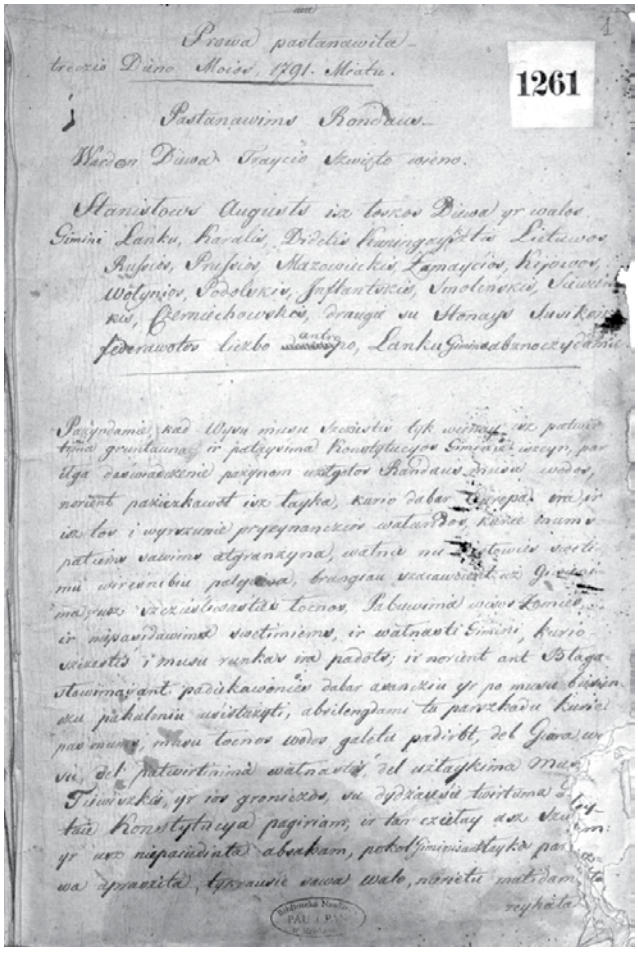
1261

Gegužės 3-iosios konstitucijos teksto rankraštinės kopijos lietuvių kalba faksimilė. Rankraštis saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje (Nr. 1261)

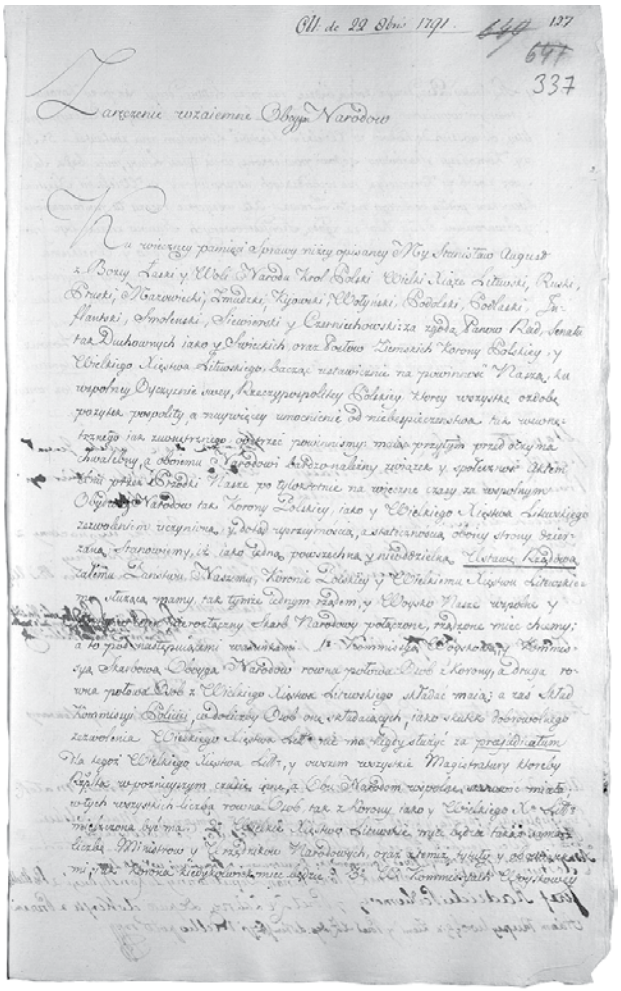

Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo, faksimilė, 1791 m. spalio 20 d. Rankraštis saugomas Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (AGAD, f. Archiwum Publiczne Potockich, 100, t. 2, s. 337-338; 400×250 mm; taip pat antrasis egzempliorius – AGAD, f. Tzw. Metryka Litewska, Dz. VII, Nr. 4, k. 324-325)

giliau įsišaknijusias į absoliutinių monarchijų politines tradicijas. Tačiau Gegužės 3 d. konstitucija nėra paskutinis Ketverių metų (1788–1792) seimo veiklos akordas. Valstybės pagrindų reformą pratęsė 1791 m. spalio 20 d. priimtas įstatymas – Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas. Štai šiame teisiniame dokumente aiškiai minima Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kuri tapo atskiru teisiniu subjektu. Šis įstatymas nedviprasmiškai teigė, kad Lietuvos „provincija“ yra kažkas kita nei Didžioji Lenkija ir Mažoji Lenkija. Lietuva atgavo lygiavertės politinės partnerės statusą.

1791 m. gegužės 3 d. konstituciją, kuri buvo vadinama Valdymo įstatymu, lietuviškai 2001 m. išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla[1]. Tai buvo Lietuvos tūkstantmečio programos leidinys. Svarbu pažymėti tai, kad minėtame leidinyje greta Konstitucijos vertimo yra Miestų įstatymo („Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“) ir Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo vertimai.

Kalbėjosi
Irma STADALNYKAITĖ
ir Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ,
Trakai

[1] *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija*, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, 80 p.

Dr. Martynas PURVINAS

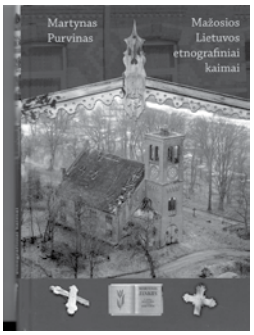

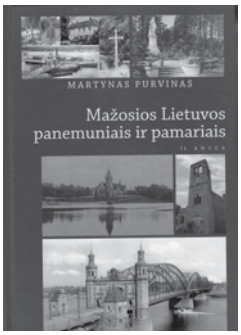

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai
(Trakai: Voruta, 2011),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. I knyga
(Trakai: Voruta, 2015),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais.
II knyga (Trakai: Voruta, 2017).

„Martynas Purvinas, docentas, humanitarinių mokslų daktaras (architektūra ir menotyra), yra vienas iš ryškiausių Lietuvos kultūros paveldo tyrėjų, daugiau nei keturiasdešimt metų paskyręs Lietuvos senųjų kaimų, liaudies architektūros, kraštovaizdžio ir urbanistikos tyrimams.

Nuo 1980 m. iki šiol M. Purvinas tiria Mažosios Lietuvos, kaip nedalomo etninio regiono, apimančio ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir kitas Karaliaučiaus krašto baltiškąsias žemes, šiuo metu esančias už Lietuvos ribų, kultūros paveldo likimą. Neatsitiktinai šis kraštas, XVI a. tapęs svarbiu lietuviškosios raštijos bei kultūros židiniu ir išlikęs juo iki XX a. pradžios, nusipelnė išskirtinio moksliniko dėmesio“.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė

Knygas galima įsigyti internetu – https://www.patogupirkti.lt/, https://www.knygos.lt/.

knygos.lt patogu pirkti.lt

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje dirbę dvasininkai ir patarnautojai

Alma BŪDVYTIENĖ,
Varniai, Telšių r.

Lietuvos miestų ir miestelių istorija neatsiejama nuo jų bažnyčių, ten dirbusių kunigų ir bažnyčios tarnų. Ne viename miestelyje beveik visas gyvenimas daugiau ar mažiau sukosi, o ir tebesisuka, apie bažnyčią. Bažnyčia vadinami ne tik maldos namai, bet ir visa tikinčiųjų bendruomenė – parapija. Ir tai bene vienintelė organizacija besąlygiškai vienijanti daugumą gyventojų. O kiekvienas bažnyčioje dirbęs kunigas ar bažnyčios patarnautojas palieka savo pėdsakus tos parapijos istorijoje.

Žemaitijos širdimi, kultūros ir istorijos centru, lietuvybės lopšiu ir lietuviško žodžio kalve Varnių miestas laikomas nuo seno. Čia daugiau nei prieš 600 metų įkuriama Žemaičių vyskupystė, tapusi dvasinio gyvenimo centru, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto krikšto vardu pašventinama Šv. Aleksandro bažnyčia (1417). Beveik puspenkto šimto metų Varniuose telkėsi iškiliausi Lietuvos dvasininkai, istorijos ir kultūros srityse dirbusios asmenybės, veikė Varnių kunigų seminarija, didysis Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius skleidė blaivybės idėjas

Vysk. L. Povilonis su kunigais prie Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios. Iš kairės pirmoje eilėje: klebonas Konstantinas Jadviršis, Feliksas Valaitis, Antanas Kiela, vyskupas Liudvikas Povilonis, Juozapas Miklovas, Jonas Eičas, Vincentas Klebonas, antroje eilėje – Bronislovas Burneikis, Juozapas Bukauskas, Adomas Alminas, Petras Palšis, Alfonsas Pridotkas (?). Fotografas nežinomas. 1970 m. rugpjūčio 23 d. ŽVM P–986/8. Nuotr. iš Žemaičių vyskupystės muziejaus archyvo

žemaičiams ir lietuviams bei mokė juos lietuviško rašto. Dviejose Varnių parapijose dirbo visas būrys kunigų bei bažnyčios tarnų. Vieni kunigai vyskupo ar valdytojo nurodymu į Varnius tik „užsukdavo“, kiti pastoracinį darbą dirbo gana ilgai. Visus juos rasti ir atsekti jų buvimą Varniuose buvo nelengva, tad pabandysiu pristatyti XIX a. antros pusės–XXI a. Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje dirbusius kunigus ir kai kuriuos bažnyčios tarnus. Išsamiam tyrimui reikėtų vykti į archyvus ir bandyti ten ieškoti trūkstamos informacijos. Viliuosi, kad archyvuose yra išlikę dokumentų, liudijančių ir apie kunigų skyrimus į parapijas. Bet kol jų nėra viešojoje erdvėje ir nėra galimybės pabuvoti centriniuose archyvuose, kunigų paskyrimus bei jų darbo parapijoje laiką nustačiau pagal įrašus metrikų knygose, tad čia nurodytos datos ne visai tikslios, gali skirtis mėnesiai.

Žemaičių vyskupystės muziejaus interneto svetainėje (*http://www.varniai–museum.lt*) randamas varniškio Jono Dambrausko apie 1974 m. sudarytas abiejose Varnių parapijose dirbusių kunigų sąrašas, kurį vėliau patikslino kanauninkas Jonas Petrauskis. Tad nedideliam tyrimui pradžią davė šis sąrašas, nors neaišku, kuo remdamasis varniškis jį sudarė. Pirmiausia kreipiausi į Telšių vyskupijos kuriją. Atsakymas nenudžiugino: apie 1948 m. didelė dalis archyvo buvo išgabenta nežinoma kryptimi ar sunaikinta vietoje. Informacijos ieškojau parapijoje saugomose metrikų knygose, kuriomis leido pasinaudoti dabartinis Varnių parapijos klebonas kan. D. Gatautas (*suderinęs su vyskupijos kurija*), tarpukario katalikų žinynuose „Elenchus“ bei katalikų žinynuose, kurie sukaupti muziejuje, kituose žinynuose, enciklopedijose, interneto portale *www.epaveldas.lt* bei kituose informaciniuose šaltiniuose.

Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia (buvusi Varnių katedra) pastatyta 1691 m. Pastato statyba rūpinosi ir lėšas skyrė garsios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikų dinastijos atstovas Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas. Pastatas – brandžiojo Lietuvos baroko architektūros pavyzdys, kurio interjere gausu meno paminklų.

Po 1863 m. sukilimo Žemaičių vyskupijos centras iškeliamas į Kauną. Buvusi vyskupijos katedra pavadinama Naujųjų Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia. Nuo 1867 m. parapijiečiams patarnavo kunigai: Antanas (?) Zaleskis (1867–1874), Klemensas Sidabravičius (1874–1885), Apolinaras Renadzkis (1885–1886), Stanislovas Pavliukevičius (1886–1888), Juozapas Sonda (1888–1893) ir Benediktas (?) Garalevičius (1893–1899). Aptariamu laikotarpiu parapijoje buvo ir keletas vikarų.

XIX a. paskutiniais metais klebono pareigoms į šią parapiją paskiriamas Peterburgo dvasinės akademijos teologijos mokslų magistras kunigas Kazimieras Genys (1866–1952), kurį 1909 m. vyskupas iškelia į Sedos parapiją paskirdamas kunigą ir Alsėdžių dekanu. Kanonų teisės daktaras, Žemaičių vyskupijos viceoficiolas, garbės kanauninkas, Kauno kunigų seminarijos profesorius – tai vėlesni šio Varniuose dirbusio kunigo pasiekimai. Gimė jis Vatušių k. Rietavo valsčiuje, privačiai mokėsi pas Lauryną Roką Ivinskį, paskui valdinėje Rietavo liaudies (pradinėje) mokykloje, Liepojos gimnazijoje. 1884 m. įstojo į Kauno kunigų seminariją, 1888–1892 m. studijas tęsė Peterburgo dvasinėje akademijoje. Bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje, skelbė straipsnius „Šaltinyje“, „Nedėldienio skaitymuose“, „Draugijoje“, „Viltyje“, „Lietuvos aide“, „Lietuvoje“, pasirašinėjo Sediškio slapyvardžiu.

Nuo 1909 m. iki mirties dirbo kunigas Antanas Juozapavičius (1872–1940), palikęs ryškų pėdsaką Varnių istorijoje: intensyviai ieškojo vyskupo Merkelio Giedraičio palaikų, viską surašė ir 1910 m. išspausdino „Draugijoje“. 1912 m. lietuvių kandidatas į IV dūmą laimėjo prieš dvarininką Narutavičių, bet, papirkus vieną rinkėją, kunigas A. Juozapavičius nebuvo išrinktas. Atgaivino Varniuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikusį smulkaus kredito draugijos banką, pirmininkavo šaulių organizacijos būrio valdybai, buvo Lietuvos kariuomenės kapelionas. Jo rūpesčiu Varniuose 1928 m. vyskupui Motiejui Valančiui pastatytas paminklas (aut. Antanas Aleksandravičius), visi darbai buvo padaryti už aukotas lėšas. Varniuose surinko žmonių atsiminimus apie didyjį Žemaičių vyskupą ir visokius daiktus, turėjusius ryšį su juo, sukauptą medžiagą panaudojo didžiausiame ir svarbiausiame savo darbe – studijoje „Žemaičių Medininkai–Varniai“. Jo rūpesčiu 1910 m. Varniuose buvo atkurta blaivybės draugija, kuriai priklausė apie 400 narių. Pastarieji bendromis jėgomis 1914 m. pastatė Varnių Lurdą – vieną seniausių tokio tipo statinių Žemaitijoje.

Kun. A. Juozapavičius pažino žmones, jų gyvenseną, turėjo vyskupui M. Valančiui artimų savybių. Jam, kaip ir vysk. M. Valančiui, rūpėjo Tėvynė, žmonės, jų gerovė ir ateitis, parapijos istorija. Pasak senųjų varniškių, su kuriais anksčiau teko kalbėti, kun. A. Juozapavičius nuoširdžiai bendravo su žmonėmis. Nustebino vienoje knygoje rasta informacija: „... Klebonas Antanas Józefovič... gabus, racionalizman linkęs, mėgstąs išgerti...“ (A. Katilius, „Vyskupo Pranciškaus Karevičiaus 1918 m. vizitacija Varniuose“, in: *Varniai. Žemaičių praeitis. 4*, Žemaičių akademija, 1996, p. 216).

Netrukus po kun. A. Juozapavičiaus mirties į Varnius atkeliamas Tverų parapijoje vikaravęs kun. Juozapas Gasiūnas (1901–1989) – žydų gelbėtojas, Pasaulio tautų teisuolis. Prasidėjus represijoms prieš žydų tautybės žmones, klebonas J. Gasiūnas ryžosi pavojingiausiam tuo metu žingsniui – tarpininkauti slepiant žydų vaikus. Jam talkinant, Varnių apylinkių ūkininkai priglaudė ne vieną žydų vaiką. Juos

pakrikštijo lietuviškais vardais, mokė krikščioniškų tiesų. Kun. J. Gasiūnas ne vieną varniškį nuo darbų Vokietijoje ar kariuomenės išgelbėjo. Buvo labai pamaldus, uoliai dirbo savo darbą, visus mylėjo kaip savo artimus. Varniuose išbuvo trejus metus. Vėliau kunigavo Tveruose (Plungės r.), Akmenėje, nuo 1965 m. iki mirties Lauko Sodos (Telšių r.) parapijoje.

Iškėlus kun. J. Gasiūną į Varnius, atkeliamas Kantaučių (Plungės r.) parapijos administratorius kun. Juozas Zasas (g. 1908 m., į kunigus įšventintas 1935 m.), kuris nuo 1943 m. lapkričio 24 d. iki 1946 m. birželio 16 d. dirba buvusioje katedroje, o Šv. Aleksandro bažnyčioje nuo 1945 m. liepos 1 d. iki 1946 m. spalio 24 d. Panašu, kad šis kunigas vienu metu dirbo abiejose bažnyčiose, nes datos sąraše susipina. Tai ne vienintelis kunigas Varniuose vienu metu vadovavęs abiem parapijom. *1947 m. gegužės 16 d. ... siekiant išaiškinti Vatikano agentūrą, į Lenkiją buvo pasiųstas kunigas Zasas* (*Laisvės kovų archyvas*, t. 5, p. 51). *Vėliau Lenkijoje buvo parapijos klebonas. Gyvendamas JAV, dirbo pastoracinį darbą Albany vyskupijoje. Ten mirė ir palaidotas* (Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios: Telšių vyskupija*, Čikaga, 1980). 1972 m. „Draugo“ spaustuvėje spausdintoje knygoje „Dabarties kankiniai“, aut. Matas Raišupis, mini šį kunigą, gyvenantį JAV. Žurnale „Laiškai lietuviams“ (1973 m. spalio mėn.) spausdinamas kun. J. Zaso straipsnis „Kaip tikėjimas prarandamas“. Ar čia minimas tas pats kunigas, dirbęs Varniuose?

Trumpai, tik vienus metus (1946–1947), Varniuose kunigavo Jonas Aleksiūnas (Aleksiejus) (1901–1987), atkeltas iš Tirkšlių (Mažeikių r.) parapijos, kurioje tai pat išbuvo ne visus metus. Buvo gana lėto, ramaus būdo, mėgo bendrauti su jaunimu, pagal galimybes platino religinę literatūrą. Jo nekrologe („Katalikų žinynas 1989“) rašoma, kad ... *laiko aplinkybių verčiamas, gavęs iš Telšių vyskupijos kurijos t e s t i m o n i u m (liudijimą, pritarimą), 1947 m. rugsėjo mėn. 19 d. išvyko pas kurso draugą Kauno arkivyskupijos valdytoją kan. J. Stankevičių, kuris jį paskyrė Ukmergės vikaru*. 1968–1986 m. Meškuičių (Šiaulių r.) parapijos klebonas, pablogėjus sveikatai, ten pat altaristas iki mirties.

1947 m. birželio 25 d. Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčioje pradeda dirbti kunigas Leonas Veselis (1914–1992), o po penkių dienų ir Šv. Aleksandro bažnyčioje. Pokaris buvo labai neramus, raudonieji okupantai siautėjo, atiminėjo ir uždarinėjo bažnyčias. Anais neramiais laikais klebonui L. Veseliui teko pasirūpinti, kad Varnių Šv. Aleksandro bažnyčia ... *prašant Telšių apskrities paruošų kontorai* būtų „išnuomota“, nes ...*nėra kur pilti javai..., pasirūpinti* iš bažnyčios saugiai išnešti Švenčiausiąjį ir visas kitas vertybes. Vykdydamas nurodymus, kunigas su Telšių grūdų paruošos kontoros direktore A. M. Turlukova pasirašė aktą, kuriame nurodyta, kad bažnyčia nuo 1949 m. rugpjūčio 10 d. išnuomojama maždaug trijų mėnesių laikotarpiui. Manyčiau, kad tiek Telšių vyskupijos generalvikaras Justinas Juodaitis, kuris praėjus keliems mėnesiams po to, kai buvo priverstas išnuomoti Varnių Šv. Aleksandro bažnyčią, buvo areštuotas, kalintas, tardytas, nuteisus 25 metams išvežtas į Mordovijos Dubravlagą, tiek kunigas L. Veselis, priešingai savo įsitikinimams, turėjo sutikti su valdžios reikalavimais. Varniuose kun. L. Veselį menantys žmonės sako buvus labai paprastą, malonaus sugyvenamo būdo, mėgstamą tikinčiųjų.

Telšių vyskupijos valdytojo Petro Maželio sprendimu 1952 m. balandžio viduryje kunigas L. Veselis iš Varnių buvo iškeltas, klebonu dirbo įvairiose vyskupijos parapijose, bene ilgiausiai Gargždų bažnyčioje – 13 m. klebonu ir apie 10 m. altaristu. Palaidotas Gargždų bažnyčios šventoriuje.

Beveik 11 metų Varniuose dirbo kunigas kanauninkas Juozapas Miklovas (1919–1991). Varniškiai prisimena kunigą buvus gyvo būdo, energingą, pasižymėjusio iškalba ir labai įtaigiais pamokslais. Kai kun. J. Miklovas paskiriamas Mažeikių klebonu ir dekanu, iš Vaiguvos (Kelmės r.) atkeliamas kun. Antanas Augustis (1909–1989) (J. Dambrausko sąraše nurodoma kaip Jonas Augustis), penkerius metus kentęs Sibiro tremtį. Buvęs ramaus būdo, praktiško proto, labai atsargus, septynerius metus tyliai ramiai dirbęs ganytojišką darbą Varniuose. Telšių vyskupo Juozapo Pletkaus sprendimu 1970 m. iškeliamas į Kretingą, kurioje dešimt metų dirba klebonu, nusilpus sveikatai iki mirties ten pat lieka altaristu.

1970 m. gegužės mėn. į Varnius atkeliamas kun. Konstantinas Jadviršis (1909–1996). Kunigas, vengdamas arešto, 1945 m. pasitraukė į Suvalkiją, kurį laiką pabuvo Griškabūdžio altarijoje. Nuo 1949 m. svetima Petro Klimo pavarde dirbo paprastu lauko darbininku Noreikiškių Žemės ūkio akademijoje, bet ir ten susekamas, tad pabėga į Vilkyškius ir įsidarbina parduotuvės vedėju. Tik 1958 m. išeina iš pogrindžio, gauna Salantų altaristo vietą. Paskui klebono pareigas eina Šiaudinėje, Pašilėje, Eigirdžiuose, Varniuose. Po poros metų atsisako klebono pareigų ir pasilieka altaristu, o nuo 1974 m. iki mirties – Akmenės altaristas.

Per visą šį aptariamą laikotarpį daugiau kaip keturis dešimtmečius Varniuose dirbo kunigas kanauninkas Jonas Petrauskis (g. 1937). Šiam kunigui teko dideli išbandymai: kai po 42 m. tikintiesiems grąžinama Šv. Aleksandro bažnyčia, teko rūpintis ne tik bažnyčios remontu, bet ir konfiskuotų vertybių paieška bei jų susigrąžinimu. Jo rūpesčiu restauruota ir buvusi katedra, joje esantys meno kūriniai bei istoriniai vargonai (1821). Vienu metu kan. J. Petrauskis aptarnavo net tris parapijas – Varnių Šv. Aleksandro, Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bei Pavandenės Šv. Onos (apie 15 m.). Kiek ir kokių darbų padarė kan. J. Petrauskis, sunku ir suskaičiuoti, belieka tik

stebėtis šio kunigo ištverme, energija, organizuotumu ir palinkėti sveikatos bei Dievo palaimos.

Nuo 2015 m. birželio 18 d. Varniuose dirba kunigas kanauninkas, religijos mokslų magistras, bažnytinės teisės licenciatas Domas Gatautas.

Klebonui talkinti į dažną parapiją buvo skiriami vikarai, kai kur net po kelis. O buvusioje Varnių katedroje, kolei joje dirbo kun. A. Juozapavičius, vikarų nebuvo, katalikų žinynuose „Elenchus“ nurodoma, kad vikaro vieta laisva. Kodėl? Lieka tik spėlioti, bet nenoromis peršasi mintis, kad klebonas jų nenorėjo, talkininkų jam nereikėjo, buvo pajėgus nudirbti visus darbus vienas.

Varniškio J. Dambrausko sudarytame sąraše randame įrašą: 1940 m. vikaras Jonas Kučinskas (1908–2009) *išvyko (iškeltas)*. Tų pat metų „Elenchus“ nurodoma, kad minėtas kunigas yra Telšių amatų mokyklos vicekapelionas ir karo kapelionas. Laikraštyje „XXI amžius“ (Nr. 30, 2009-04-17) rašoma, kad *1939 m. rugsėjį kunigas paskirtas VI pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Margirio pulko II bataliono kapelionu ir Telšių amatų mokyklos kapelionu. Pirmuoju bolševikmečiu buvo Varnių parapijos vikaru, o karas jį užklupo Šilalėje*. Parapijos krikšto metrikų knyga prasideda 1940 m. rugpjūčio 24 d. įrašu. Po trijų savaičių, rugsėjo 14 d., bažnyčioje buvo pakrikštyti trys kūdikiai. Du pakrikštijo vikaras J. Kučinskas, vieną jo įpėdinis vikaras K. Petrikas.

Jonas Kučinskas-Kučingis – garbės prelatas, visuomenės veikėjas, lietuvybės puoselėtojas JAV, baigė Telšių kunigų seminariją. 1937 m. įšventintas kunigu. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, 1946 m. apsigyveno Los Andžele, JAV; paskirtas Šv. Kazimiero parapijos vikaru, o 1947 m. – parapijos klebonu, nuo 1984 m. – klebonas emeritas. Los Andžele 1947 m. kun. J. Kučinskas įkūrė Lietuvos vyčių ir Lietuvių susivienijimo kuopas, Katalikių moterų sąjungą, Šv. Vardo draugiją, lituanistinę šeštadieninę mokyklą, įsteigė vaikų darželį. Jo rūpesčiu ir pastangomis 1951 m. Los Andžele pastatyta lietuvių bažnyčia, vėliau – lietuvių parapinė mokykla, namai seselėms kazimierietėms, 1954 m. suorganizuotos pirmosios Lietuvių dienos. 1993 m. organizavo prelato Juliaus Maciejausko perlaidojimą Švėkšnoje ir apie jį sukūrė dokumentinį filmą. Išleido giesmyną moksleiviams, bendradarbiavo lietuvių spaudoje (Padaubiečio slapyvardžiu). Rašė „Žemaičių prietelyje“, „Ryte“, „XX amžiuje“, „Kalifornijos lietuvyje“, „Drauge“, „Varpelyje“, „Mokykloje“. Daugiausia rašė religiniais ir socialiniais klausimais. Sukūrė giesmių melodijų. Varnių muziejuje saugomas albumas, perduotas Šilutės rezidento kan. Jono Bučinsko, kuriame per 200 trumpai Varniuose vikaru dirbusio kun. J. Kučinsko-Kučingio fotografijų, publikuojamų internete – Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS, *www.limis.lt*).

Vikarą J. Kučinską-Kučingį pakeitė jo bendrakursis kun. Konstantinas Petrikas (1911–1985), nuo 1939 m. dirbęs Varnių Šv. Aleksandro bažnyčioje. Varniuose vikaravęs iš viso 3 metus, po tremties 1956–1957 m. jis Varnių altaristas. Buvo labai pareigingas, paprastas ir nuoširdus, mėgęs bendrauti. Iš Varnių buvo iškeltas vikaru į Laukuvą, vėliau Kražius ir Kuršėnus. Iki suėmimo 1947 m. klebonu dirbo Renave ir Kernavėje. Iš Varnių altarijos skiriamas klebonu į Upyną, Barstyčius ir galiausiai Aleksandriją (abi Skuodo r.), kur dirba iki mirties.

1944–1956 m. buvusioje Varnių katedroje nedirbo joks vikaras. 1957–1958 m. Varniuose vikaravo ką tik Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją baigęs kun. Bronislovas Brazdžius (1926–2006), gimęs Biržų krašte, po mokslų sielovadai pasiųstas į Žemaitiją, joje ir liko. 10 metų vikaravo įvairiose Telšių vyskupijos parapijose, vėliau – klebonu, ilgiausiai Palangoje – 1976–1986 m., iki mirties buvo Palangos altaristas.

Kun. B. Brazdžių Varniuose pakeitė Vladislovas Juškys (g. 1930), vikaru dirbęs 3 metus. Po to vėl daugiau nei 10 metų į Varnių parapiją vikarai nebuvo skiriami. 1972 m. į parapiją vikaro pareigoms atkeliamas kunigas Algimantas Paulikas, kuris čia išbuvo tik apie keturis mėnesius ir buvo iškeltas į Pievėnus. Tai buvo paskutinis vikaras, dirbęs Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus parapijoje.

Varniškio J. Dambrausko sudarytame sąraše nurodyta, kad Varniuose buvo du kunigai altaristai – Jonas Eičas ir Karvelis. *Užėjau pas altaristą kunigą Karvelį, papasakojau, kad abu „mediniai“ kunigai (gyveno prie medinės Varnių bažnyčios) pabėgo. Liepiau nieko nelaukiant kraustytis ten gyventi, užimti klebono vietą, o vokiečiai nieko tuomet jam nedarysią. Nepaklausė jis manęs ir išėjo su šeimininke pėsčias pasiramsčiuodamas lazda.* (Kun. A. Juozapavičius *1914 m. karo pradžia Varniuose*): 1915 m. „Elenchus“ nurodo, kad Naujųjų Varnių parapijoje yra altaristas Antanas Karvelis (g. 1867), toliau „Elenchus“ rašo, kad 1932 m. jis dirbo Lauko Sodos parapijoje, o 1935–1940 m. žinynai informuoja, kad kun. A. Karvelis Šilalės altaristas.

Kunigas Jonas Eičas (1902–1982) dirbo įvairiose vyskupijos parapijose, o 1956–1972 m. altaristas Sedoje, Tirkšliuose ir Varniuose. 1972–1975 m. kun. Jonas Eičas dirba Stalgėnų parapijos klebonu. Pablogėjus sveikatai, lieka ten pat altaristu iki mirties.

Bažnyčioje dirbusiems kunigams visada talkindavo bažnyčios patarnautojai – zakristijonas, vargonininkas, bažnytinių rūbų skalbėja ir tvarkytoja, vadinama „pročkele“, kai kur dar būdavo varpininko pareigybė. Be šių žmonių pagalbos vienas kunigas sunkiai susitvarkytų.

1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, kad nereikėtų eiti į kariuomenę, tuometis kunigas Juozapas Gasiūnas į Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčią zakristijonu priėmė miško darbininku dirbusį

Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios patarnautojai ir padėjėjai. Iš kairės: zakristijonas Ričkus Bronislovas, „pročkelė“ Irena Užkuraitė, Jadvyga ir Adelė Makaraitės, Zofija ir Juozas Laugaliai (vargonininkas). Sėdi iš kairės Julija Karčiauskaitė DP ir Stanislava Virmauskienė. Fotografas nežinomas. Apie 1980 m.

varniškį Juozapą Urbonavičių. Zakristijonu jis išdirbo 26 metus, patarnavo net aštuoniems klebonams. Kunigas A. Augustis (?) parsivežė savo zakristijoną, tad J. Urbonavičius liko be darbo.

Vėliau zakristijonais dirbo Knystautas Jonas, Petrauskis Jurgis (kan. J. Petrauskio brolis), Petkevičius Vladas, Fabijonavičius Vladas ir Ričkus Bronislovas, kunigo Antano Ričkaus brolis. Vėliau šv. Mišioms patarnaudavo ministrantai, padėdavo Adolfas Platakis. Nuo 2016 m. zakristijonu dirba Kazimieras Plechavičius.

Istoriniais vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio funduotais, žemaičių meistro Juozapo Vaiciulevičiaus darbo vargonais (1821 m., restauruoti 2011 m.), kiek pavyko sužinoti, grojo vargonininkai Vladas Mikšys, Jonas Trumpelis, iš Varnių išvykęs į Kretingą ir iki mirties 1988 m. vadovavęs bažnyčios chorui. 1970–2018 m. Juozas Laugalis (1945–2019). Šiuo metu bažnytiniam buvusios katedros chorui vadovauja vargonininkas Algimantas Pleškys.

Be jau išvardintų kunigų ir kitų bažnyčios tarnų, švaros, tvarkos bažnyčioje žiūrėjo keletas „pročkelių“: Irena Užkuraitė, Jadvyga Makaraitė. Šiuo metu pagal išgales gelbėja šio straipsnio autorė.

Varnių parapijoje buvo ir varpininko pareigybė. Apie 30 metų ja dirbo vienuolė Julija Karčiauskaitė DP (1926–1996). Varniškiai dar mena tyliai bažnyčioje triūsusią Juliją, kuri padėdavo organizuoti procesijas, adoracijas, katechizuoti vaikus (ruošti Pirmajai Komunijai), puošti bažnyčią. Sesės Julijos dėka parapijos atlaidų procesijos visada buvo palydimos galingais Varnių varpų liejykloje atlietų varpų garsais, tie patys varpų garsai kviesdavo kasdienei „Viešpaties Angelo“ maldai, į Tėvo namus išlydėdavo mirusių varniškių sielas. Nors apie tai, kad Julija priklausė Dievo Apvaizdos seserų kongregacijai, žinojo tik vienas kitas.

Parapijos metrikų knygose radau kelių kunigų, suteikusių sakramentus Varnių parapijos tikintiesiems, įrašus. Kaip atsitiko, kad Antrojo pasaulinio karo metais po keletą įrašų padarė iš kitur atvykę kunigai: P. Repčys, A. Šneideris, J. Staškevičius, L. Jankauskas, P. Šlėkta; B. Lašas; kan. S. Telksnys? Telšių vyskupas emeritas J. Boruta SJ paaiškino, *kad kunigai prisireikus padėdavo vienas kitam ir, matyt, nelabai tada buvo kreipiamas dėmesys į subordinaciją: suteikė sakramentus, surašė duomenis ir išvyko*.

Žemaičių vyskupystės muziejuje, kuriame dirbu nuo pat jo įsteigimo 1999 m., sukauptas gausus vaizdo archyvas. Tekstui iliustruoti parinkau fotografijų iš šio archyvo. Fotografiją muziejui 2004 m. perdavė tuometinis Varnių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas kanauninkas Jonas Petrauskis. Nežinomas fotografas 1970 m. rugpjūčio 23 d. fiksavo Sutvirtinimo sakramento apeigas bažnyčios šventoriuje. Dalyvavo Telšių vyskupo Petro Maželio padėjėjas vyskupas augziliaras Liudvikas Povilonis, būrys kunigų, kurie po iškilmių nusifotografavo atminčiai šventoriuje. Maloni varniškių šeima paskolino fotografiją su bažnyčios patarnautojais ir padėjėjais.

Muziejaus fonduose esantis bažnytinių institucijų archyvas kol kas neskaitmenintas, bet netolimoje ateityje bus pasiekiamas virtualiai ir pagelbės besidomintiems genealogija, rašantiems mokslinius darbus ir straipsnius. Suformuotas asmenų archyvas, jame anksčiau minėtos J. Karčiauskaitės DP archyvas. Portale *www.limis.lt* rasite ir minėtas fotografijas, ir daug kitų Žemaičių vyskupystės muziejaus eksponatų vaizdų.

Neabejoju, jog atsiras priekabių „žinovų“, kurie šiame straipsnyje ieškos ir greičiausiai ras netikslumų, bet tai ne mokslinis straipsnis, o mėgėjiškas pasikapstymas prieinamuose istoriniuose šaltiniuose, kuris uždega noru ieškoti ir rasti. ■

Projektas „Pietų Baltijos dvarai“ (II)

Juozas VERCINKEVIČIUS,
Bitėnai–Trakai

Tęsiame Rambyno regioninio parko direkcijos įgyvendinamo projekto „Pietų Baltijos dvarai“ veiklų fiksavimą laike. Trisdešimt šešių mėnesių projektas įpusėjo. Daug prasmingų darbų jau padaryta.

Takelis palei Bitę

Rambyno regioninio parko direkcija dar 2003 m. drauge su Pagėgių savivaldybės administracija, įgyvendindama Phare projektą „Turizmo infrastruktūros plėtra Rambyno regioniniame parke“, netoli M. Jankaus muziejaus, Bitėnuose, pastatė lieptą per Bitės upelį. Juo buvo galima pereiti į kitą upelio pusę ir, pasukus kairėn, nueiti iki Kaskalnio – gražios kalvos, kur to paties projekto metu buvo įrengta vieta apžvalgai į Vilkyškių kalvagūbrį ir Bitėnų apylinkes. Perėjus per upelį pasukti į dešinę tada dar nesiryžta, nors iš istorinių šaltinių ir senų žemėlapių žinota, kad į tą pusę vedė gražus, medžiais apsodintas kaimo keliukas, jo pašonėje glaudėsi kelių pokaryje sugriautų sodybų likučiai. Keliukas vedė ir į Mindaugo Karklelio šeimos sodybą, aprašytą vokiečių žurnalistės Ullos Lachauer išleistoje bitėniškės Lėnės Grigolaitytės-Kondratavičienės prisiminimų knygoje „Rojaus kelias“. Knyga tapo tokia populiari, kad ją perskaitę ir į Bitėnus atvykę turistai iš Europos (daugiausia iš Vokietijos) norėdavo savo akimis pamatyti knygoje smulkiai aprašytą vietovę. Deja, vietovė palei Bitę nebuvo pritaikyta pasivaikščiojimui. 2003 m. pastatytas lieptas susidėvėjo ir sugriuvo...

Projekto partnerių susitikimo dalyviai prie Christinehof dvaro, Švedija, 2020 m. vasario 19 d.

Viena iš idėjų rengiantis projektui „Pietų Baltijos dvarai“ buvo pristatyti turistams įdomias, labiau nutolusias nuo esamų karštų turizmo taškų Vakarų Lietuvoje, su žymiomis asmenybėmis susijusias vietas dvaruose ir netoli jų. Taip pat šias vietas populiarinti pasakojant įdomias istorijas apie žmones. Nors Lėnė Grigolaitytė negyveno dvare, prisiminimų knyga padarė ją įžymią ne tik Bitėnuose, bet ir visoje Europoje. Vaizdžiai perteikdama savo šeimos istoriją, lietuvininkų likimus, ji atskleidė Lietuvos ir kitų šalių skaitytojus sudominusią temą.

Projekto „Pietų Baltijos dvarai“ partneris – Rambyno regioninio parko direkcija – sugalvojo pritaikyti lankymui istorinį kaimo keliuką Bitės upelio pakrantėje, jungusį Jankų ir Grigolaičių sodybas. Jį bitėniškė Lėnė Grigolaitytė simboliškai vadino Rojaus keliu. Rengiant tvarkybos darbų projektą (projekto autorius A. Vengris), nuspręsta istorinį keliuką sujungti su kitu per Bitėnus vingiuojančiu keliuku, kad lankytojai, nieko netrikdydami, galėtų savarankiškai apeiti ratą aplink Bitėnų kaimo centrą ir grįžti prie M. Jankaus muziejaus. Naujame take ant ilgaamžių metalinių konstrukcijų įrengtas kietmedžio lieptas per Bitę, krypties rodyklės, du suoleliai, lieptas per griovą, du pasviri informaciniai stendai – vienas apie lankytinus objektus Bitėnuose, o kitas apie istorinę Bitėnų kaimo situaciją. Tako atkarpoje, kur anksčiau praėjimo nebuvo, iškirsti menkaverčiai krūmai, sutankintas gruntas. Stilingi suoleliai pastatyti regyklose į kitoje upelio pusėje šalia M. Jankaus muziejaus įrengtą Mažosios Lietuvos paveikslų sodą. Einant taku matyti vaizdingas, natūraliai vingiuojančio upelio slėnis ir pats Bitės upelis. Palei takelį auga įspūdingi senieji medžiai – tikrieji istorijos ir dažnai tragiškų jos įvykių liudininkai. Taką įrengė Klaipėdoje registruota įmonė UAB „Madaris“. Darbai užbaigti 2019 m. spalį. Bendras tako ilgis 0,5 km. Tako projektavimo ir įrengimo darbai kainavo kiek daugiau nei 18 tūkst. eurų.

Knygos „Rojaus kelias“ perleidimas

Nepriklausoma žurnalistė ir kino režisierė vokietė Ulla Lachauer jau seniai domėjosi Rytprūsių istorija. 1994 m. ji išleido knygą „Tiltai iš Tilžės. Susitikimai su Prūsijos rytais ir Rusijos vakarais“. Knyga „Rojaus kelias“ buvo išleista 1996 m. Ji buvo tolimesnis šios temos pildymas ir drauge naujas atradimas. Per bitėniškės lietuvininkės Lėnės Grigolaitytės-Kondratavičienės prisiminimų atpasakojimą atsivėrę praeities istorijos horizontai sugulė į nedidelio formato knygos puslapius. Knyga tapo bestseleriu ne tik Vokietijoje, buvo išversta į keliolika Europos kalbų, tarp jų ir lietuvių. „Baltų lankų“ leidykla pirmą kartą šią knygą lietuviškai išleido 2001 m. (vertėjas Eugenijus Lukašovas).

Savo pasakojime Lėnė atkuria krašto palei Nemuną panoramą: valstiečių ir žvejų darbus, šventes, žmonių išgyvenimus, turgus. Ji pasakoja apie Antrąjį pasaulinį karą ir didžiąją emigraciją 1944–1945 m. Lėnės giminaičiams, draugams, kaimynams išvažiavus į Vakarus, ji paliko viena tėvynėje, tapusioje Sovietų Sąjungos dalimi, o dėl sovietinio režimo žiaurumo – kažkiek svetimoje Lėnei. Vedžiodama po Bitėnų apylinkes sovietmečiu Lietuvoje apsilankančius ir savo tėvų namų ieškančius bitėniškius, ji sakydavo: „Aš jums išsaugojau tėviškę.“ Lėnė Grigolaitytė mirė 1995 m., palaidota jaukiose Bitėnų–Užbičių kapinėse. Sodyboje ant Bitės upelio kranto tebegyvena Lėnės artimieji – vyresnioji dukra Biruta ir anūko Mindaugo šeima.

Projekto metu įrengtame take Bitėnuose – lieptas per Bitės upelį

Lietuviškos knygos tiražas greitai pasibaigė ir tapo tikru deficitu. Knygą buvo galima rasti tik bibliotekose, asmeninėse kolekcijose arba perskaityti internete. Mažosios Lietuvos (Rytprūsių) istorija žmones domino ir vis dar domina, čia jie atpažįsta savo likimus, o perskaitę knygą ir atvykę į Bitėnus tarsi naujai išgyvena buvusią tikrovę. Žinodama šios knygos populiarumą ir siekdama su Bitėnų kaimo ir Mažosios Lietuvos istorija supažindinti dar daugiau lankytojų, projekto „Pietų Baltijos dvarai“ iniciatyvinė grupė (iš Rambyno regioninio parko direkcijos) nusprendė projekto metu pakartoti lietuvišką šios knygos leidimą. Leidybos teisę tikėtasi gauti tiesiai iš knygos autorės Ullos Lachauer. Su ja knygos perleidimo klausimas preliminariai jau buvo aptartas 2015 m., kai ji lankėsi Lietuvoje ir Bitėnuose. 2019 m. pradžioje pradėjus knygos perleidimą, paaiškėjo, kad knygos perleidimo lietuvių kalba teisė visai neseniai yra perduota Lėnės Grigolaitytės anūko Mindaugo Karklelio šeimai. Norėdama įgyvendinti užsibrėžtus projekto tikslus, Rambyno regioninio parko direkcijos ir projekto dalies vadovė Diana Milašauskienė kreipėsi į Karklelių šeimą, siūlydama bendradarbiauti perleidžiant knygą „Rojaus kelias“. Buvo pasirašytas bendradarbiavimo susitarimas, vestos konsultacijos dėl knygos leidybos galimybių. Kiek anksčiau kreiptasi ir į „Baltų lankų“

Projekto partnerių susitikimo dalyviai Rambyno regioniniame parke, svečių namuose „Senasis Rambynas“, 2019 m. rugsėjo 10 d.

leidyklą, kuri pirmoji organizavo šios knygos lietuvišką vertimą ir perleidimą. Siekta gauti lietuvišką teksto variantą arba vertėjo kontaktą. Deja, nepavyko. Vėliau sužinota, kad pirmo lietuviško knygos vertimo autorius yra miręs. Todėl nuspręsta knygą versti iš naujo. Pasirašyta vertimo paslaugos sutartis su vilniete vertėja Jovita Liutkute. Kadangi knygą perleisti buvo numatyta iki 2019 m. pabaigos, vertimo terminai buvo labai glausti. Taip pat ir leidybos. O tai reikėjo padaryti itin kokybiškai. Juk negalėjo nei antrasis vertimas, nei pati knyga būti prastesnė už pirmąją ir nuvilti skaitytojus. Ir Lėnės anūkas Mindaugas taip norėjo. Išversti reikėjo atsižvelgiant į Mažosios Lietuvos istorijos, kultūros, tradicijų, kalbos ypatumus. Pagrindinei knygos vertėjai talkino dar viena vokiečių kalbos ir istorijos žinovė Violeta Sprogytė.

Nors ir nelengvas, rezultatas džiugino. Kalėdiniu laikotarpiu knygą gana sudėtinga buvo ir išspausdinti. Šio darbo ėmėsi Klaipėdoje įsikūrusi leidykla „Tabula Nova“. Rambyno regioninio parko direkcija džiaugėsi rezultatu ir dėkojo leidyklos vadovui bei darbuotojams už kruopštų, kokybišką darbą – puikų leidinį. Visų lauktas, naujas, dažais kvepiantis „Rojaus kelias“ pirmą kartą visuomenei buvo pristatytas 2020 m. sausio 15 d. tradiciškai Rambyno regioninio parko direkcijos Lankytojų centre vykusiame renginyje, skirtame Mažosios Lietuvos sukilimo dienai paminėti. Rambyno regioninio parko direkcija už bendradarbiavimą dėkojo Mindaugo Karklelio šeimai. Taip pat Giedrei Skipitienei, pateikusiai vertingų pastabų dėl teksto vertimo.

Vienas iš projekto „Pietų Baltijos dvarai“ tikslų – kuo plačiau skleisti savitą Rytprūsių istoriją, keitusią Bitėnų ir Rambyno žmonių gyvenimus, sodybas, namus, likimus, tai pristatyti populiariai, patrauklia. Šiandien – tai vis dar įdomus turizmo traukos objektas Pietų Baltijos regiono žmonėms, turistams. Knyga „Rojaus kelias“ susidomėjimą turėtų padėti išlaikyti dar ilgai. Knyga perleista 3 tūkst. egzempliorių tiražu. Ją galima gauti Rambyno regioninio parko lankytojų centre, Bitėnų centre veikiančiame M. Jankaus muziejuje ir pas Lėnės anūką bitėniškį Mindaugą Karklelį.

Dvarų situacija Rambyno regioniniame parke. Kompleksiniai Šereiklaukio dvarvietės tyrinėjimai

Planuojant projektines veiklas, siekta atkreipti dėmesį į dvarus, jų būklę, istoriją, problematiką. Projektu siekiama dvarus išryškinti istoriniame krašto ir valstybės kontekste, taip pat labiau pritaikyti turizmui, kad žmonės ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų šalių lankytųsi, žinotų, domėtųsi jų istorija. Rambyno regioniniame parke dvarų buvo keletas. Geriausiai išsilaikęs ir šiandien tvarkomas Vilkyškių dvaras, kurio dalį pastatų valdo ir naudoja įvairiai paskirčiai Pagėgių savivaldybė. Pempynės dvaras turbūt labiausiai sunykęs, pagrindinio gyvenamojo namo savininkai – privatūs asmenys, nevisai pajėgiantys pasirūpinti didžiuliu statiniu, todėl pamažu jo būklė blogėja. Ūkiniai pastatai taip pat be realios priežiūros natūraliai nyksta.

Istoriškai žymiausias, įdomiausias ir labiausiai nukentėjęs šiandien atrodo Šereiklaukio dvaras. Norint atkreipti dėmesį į jo problematiką ir išskirtinumą, projektinės veiklos nukreiptos būtent į jį. Viena iš svarbiausių projekto veiklų, susijusi su Šereiklaukio dvaru, buvo 2019 m. vykdyti kompleksiniai istoriniai tyrinėjimai, rengiantis jo eksponavimui, pritaikymo lankyti tobulinimui. 2019 m. pirmą pusmetį pasira-

šytos sutartys dėl taikomųjų archeologinių, istorinių ir dendrologinių istorinių želdynų tyrinėjimų Šereiklaukio dvare.

Archeologinius tyrinėjimus ėmėsi atlikti Darius Kiniulis – jaunas archeologas, dirbantis Tauragės krašto muziejuje „Santaka“. Jo užduotis, atliekant žvalgomuosius archeologinius tyrimus XIX a. pab.–XX a. pr. buvusių dvaro rūmų vietoje ir XIX a. pr. koplyčios vietoje, buvo patikslinti ruošiamą eksponavimui Šereiklaukio dvaro struktūrą, apibendrinti tyrimų išvadas ir parengti medžiagą dviem stendams apie dvaro rūmus ir dvarininkų koplyčią Koplyčkalnyje.

Su Lietuvos arboristikos centru buvo pasirašyta sutartis dėl Šereiklaukio dvaro istorinių želdinių tyrimų, kurių metu reikėjo surinkti istorinius šaltinius apie šio dvaro želdinius, remiantis situacija natūroje, kiek įmanoma tiksliau identifikuoti parko istorinių želdinių erdvinę planinę kompoziciją, išlikusius autentiškus elementus, patikrinti vertingąsias savybes bei parengti išvadas ir pasiūlymus dvaro želdinių išsaugojimo programai.

Su Mažosios Lietuvos istorijos žinovu, kraštotyrininku dr. Martynu Purvinu pasirašyta sutartis dėl Šereiklaukio dvaro istorinių tyrimų, kurių tikslas buvo istoriniuose šaltiniuose ištyrinėti ir aprašyti Šereiklaukio dvaro geografinės padėties įtaką dvaro raidai, išanalizuoti istorinę, ekonominę, politinę dvaro raidą nuo jo įsikūrimo iki šių laikų, atskleisti dvaro savininkų ir valdytojų gyvensenos įtaką krašto istorijai, taip pat atskleisti dvaro statinių architektūros išskirtinumą bei pateikti išvadas ir pasiūlymus dvaro saugojimui ir eksponavimui.

Šie kompleksiniai tyrinėjimai vyko apie pusmetį ir baigti 2019 m. ketvirtą ketvirtį. Jų medžiaga papildė Rambyno regioninio parko direkcijos duomenų bazę, o išvados ir pasiūlymai pasitarnaus tolesniam Šereiklaukio dvaro ir jo aplinkos saugojimui, tvarkymui, eksponavimui, turistinio patrauklumo didinimui. Tyrimų medžiagą galima rasti Rambyno regioninio parko direkcijos internetinėje svetainėje <www.rambynoparkas.lt>.

Tyrimus Šereiklaukio dvare atlikęs archeologas Darius Kiniulis pristato radinius Šereiklaukio dvare vykusiame renginyje, 2019 m. rugpjūčio 24 d.

Stendas apie senuosius Bitėnus lietuvininkės Lėnės Grigolaitytės prisiminimų motyvais įrengtame take

Pietų Baltijos dvarų festivalio repeticija

Viena iš INTERREG V-A Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programos projekto „Dvarų paveldo vertės didinimas per turizmo plėtros priemones Pietų Baltijos regiono kaimo vietovėse“ (trumpiau „Pietų Baltijos dvarai“) veiklų – visame Pietų Baltijos regione suorganizuoti vasaros dvarų festivalį, skatinantį šiuos dvarus lankyti, pažinti iš naujo. Toks festivalis vyks ir Vakarų Lietuvos dvaruose, taip pat Rambyno regioniniame parke. 2019 m. rugpjūčio 24 d. Šereiklaukio dvare tarsi padaryta įžanga į šį festivalį. Šv. Baltramiejaus dieną, kai Rambyno regioninio parko bendruomenė tradiciškai išlydi gandrus, šventė buvo kitokia – puošnesnė nei įprastai, joje buvo daugiau judesio, daugiau svečių, nematytų veidų. Be parko direkcijos darbuotojų, šereiklaukiškių, kitų parko kaimų gyventojų į Šereiklaukį tądien sugužėjo žygeiviai iš Tauragės, kitų Lietuvos vietovių, panorę atidžiau ir pėsčiomis pasižvalgyti po dvaro apylinkes. Atvyko projekto partneriai iš Klaipėdos universiteto, Šilutės muziejaus.

Renginį organizavo Pagėgių kultūros centras, o jį vedė aktorius ir režisierius Petras Venslovas; apie

Ullos Lachauer knygos „Rojaus kelias“ pristatymo Rambyno regioninio parko Lankytojų centre metu. Išsiilgusiems skaitytojams dalijamos pirmosios knygos. 2020 m. sausio 15 d.

Renginio Šereiklaukio dvare metu. Ariją atlieka Regina Pilkionienė ir Evelina Norkienė. 2019 m. rugpjūčio 24 d.

dvarų kultūrą ir tradicijas pasakojo, žaidimus organizavo Šilutės krašto muziejininkė Indrė Skablauskaitė, dvaro šokius šoko Pagėgių šokių kolektyvas, skambėjo dvaro muzika, arijos, eilės. Ką tik dvare tyrimus baigęs archeologas Darius Kiniulis pristatė įdomiausius savo radinius, parko direkcijos kultūrologė Giedrė Skipitienė, vesdama ekskursiją, apie šį dvarą bei jo valdytojus papasakojo visokių įdomybių. Šereiklaukio dvaro šeimininkės paruošė šventinį pavakarių (palaunagės) stalą su tradiciniais valgiais.

Tai buvo lyg repeticija prieš planuojamą tikrąjį Pietų Baltijos regiono dvarų festivalį, turėjusį vykti 2020 m. vasarą. Deja, pandemijos situacija planus koregavo ir festivalį pastūmėjo į 2021 metus.

Šereiklaukio dvaro eksponavimas

Šereiklaukio dvaras išskirtinis tiek savo istorija, kurią dar kartą labai aiškiai atskleidė 2019 m. tyrinėjimai, tiek ir dabartine apverktina situacija, kuri visiems labai akivaizdi. Istorijos, dvaro savininkų ir valdytojų gyvenimo užmojų, veiklos ir tikslų, želdinių ir statinių projektavimo, pastatų architektūros apimtys, mastai ir didingumas itin kontrastuoja su tuo, ką dabar matome. O paminklinis dvaro statusas kontrastuoja su tikrąja jo būkle. Trumpai apibūdinant, tai buvęs vienas didžiausių, ekonomiškai ir politiškai stipriausių dvarų Rytprūsiuose, dešiniajame Nemuno krante. Labai nukentėjęs per abu paskutiniuosius pasaulinius karus. Sovietmečiu paverstas kiaulių kompleksą ir žolės miltų agregatą aptarnaujančių žmonių gyvenviete. Po 1990 m. privatizuotas, išdalijant daugelį dvaro pastatų atskiriems asmenims, buvusiems gyventojams, kiaulidžių darbuotojams. Ir toliau grobstyti, griauti teisiškai neįregistruoti dvaro pastatai. Likusių būklė kasmet blogėja dėl gyventojų abejingumo ar prastos ekonominės padėties, taip pat dėl to, kad nemažai privatizuotais butais paverstų patalpų savininkų yra emigravę ar išvykę gyventi kitur. Šie butai tiesiog tušti, šalti ir negyvenami. Šereiklaukio dvarui paminklo statusas suteiktas 2010 metais.

2008 m., Rambyno regioninio parko direkcijai organizuojant, dvarvietėje išvalyti išgrobstytų, apgriautų kiaulių komplekso pastatų likučiai, o atidengti buvusių dvaro ūkinių pastatų pamatai konservuoti. Tais pačiais metais Pagėgių savivaldybės administracija tvarkė, atnaujino dvaro parko tvenkinių sistemą, atstatė didžiojo malūno tvenkinio vandens lygį, atliko minimalius tvarkymo darbus Šereiklaukio dvaro parke ir iki šiol rūpinasi minimalia dvaro aplinkos priežiūra (finansuoja šienavimo darbus, kuriuos vykdo Rambyno regioninio parko direkcija). Tai, žinoma, formuoja minimalų tvarkingumo įvaizdį. Bet tam, kad dvaras būtų plačiai žinomas ir gausiai lankomas, taptų rimtu turizmo objektu ne tik Rambyno regioniniame parke, Pagėgių krašte, Lietuvoje, bet ir plačiau – reikia žymiai daugiau.

Tam tikri žingsniai turistinio įvaizdžio kūrimo link yra planuojami daryti ir projekto „Pietų Baltijos dvarai“ metu. 2020 m. pradžioje pasirašyta sutartis dėl Šereiklaukio tvarkymo ir pritaikymo lankyti projekto parengimo. Suprojektavus turėtų vykti minimalūs dvaro aplinkos tvarkymo darbai, leisiantys sudėti akcentus svarbiausiose vietose ir padaryti dvarą patrauklesnį, įdomesnį lankymui. Dar iki projekto pabaigos turėtų būti parengta novatoriška šio dvaro pritaikymo turizmui studija, leisianti į dvaro paveldą pažvelgti nauju kampu.

Šereiklaukiui kiek nepasisekė. Čia dar nėra nei viešbučio, nei restorano paslaugų, koncertų salių, bibliotekų, muziejų, bendruomenių namų, kuo gali didžiuotis nemažai kitų dvarų Pietų Baltijos valstybėse ar net Lietuvoje. Esant tokioms paslaugoms, dvaras tampa gyvas. Ten žmonės važiuoja ne tik apie istoriją sužinoti, ne tik dvaro kraštovaizdyje pasivaikščioti, bet ir mėgaujasi teikiamomis išskirtinėmis nakvynės ar maitinimo paslaugomis dvarų aplinkoje.

Šereiklaukis to kol kas neturi. Čia net mažos arbatinės ar bandelinės nėra. Tiesa, yra mažytis visuomeninis muziejus. Ir tai teikia vilties! Galbūt kada

Profesorius Ramūnas Povilanskas Rambyno regioniniame parke vykusiame partnerių susitikime pristato turistines galimybes Nemunu atkeliauti iki Rambyno

Šereiklaukio dvare organizuotas renginys, 2019 m. rugpjūčio 24 d.

nors ir čia turistai galės apsistoti pusdieniui, nakčiai, o ne tik apsižvalgyti pravažiuodami...

Šio projekto metu bus siekiama patrauklumą didinti naujomis, moderniomis, geras emocijas žadinančiomis priemonėmis.

Dalijimasis patirtimi – reguliarūs visų partnerių susitikimai

Dar viena projektinė veikla – tai reguliarūs visų partnerių susitikimai vis kitoje šalyje, vis kitoje vietoje. 2019 m. rugsėjį toks visuotinis projekto „Pietų Baltijos dvarai“ partnerių susitikimas įvyko Lietuvoje – Rambyno regioniniame parke, o 2020 m. vasarį – Švedijoje. Patirtis labai skirtinga, bet labai įdomi ir naudinga.

INTERREG programa – tai bendradarbiavimo programa. Susitikdami, dalydamiesi informacija įvairių šalių partneriai perima ir perduoda vieni kitiems savo patirtį, gali ją pritaikyti naujose situacijose. Rambyno regioniniame parke toks susitikimas įvyko 2019 m. rugsėjo 10–12 dienomis. Gausi partnerių dalyvių grupė iš įvairių valstybių susitiko Lietuvoje – Rambyno regioniniame parke. Bardėnų kaime įsikūrusiuose svečių namuose „Senasis Rambynas“ dalyviai iš Vokietijos, Lenkijos, Švedijos, Danijos, Rusijos ir Lietuvos tris dienas įtemptai dirbo. Plenariniai posėdžiai vyko rugsėjo 10 ir 12 d., o rugsėjo 11 d. susitikimo dalyviams buvo suorganizuota pažintinė išvyka po Rambyno regioninio parko gražiausias lankytinas vietas: Šereiklaukio ir Vilkyškių dvarus, projekto lėšomis tvarkomą Bitės upelio pakrantę, Rambyno regioninio parko Lankytojų centrą bei vietas, kur projekto metu bus įrengti informaciniai įrenginiai (kubai) apie Pietų Baltijos regiono dvarus ir šį projektą. Pertraukų metu tarp ganėtinai įtemptų plenarinių posėdžių ir konsultacijų dalyviai mėgavosi „Senojo Rambyno“ teikiamomis apgyvendinimo ir maitinimo paslaugomis, natūralia sodybą supančia gamtine aplinka, autentiškomis išsaugotos senosios mokyklos sodybos detalėmis, šeimininkų Aušrinės ir Ramūno Čepų svetingumu. Suprantama, visiems didelį įspūdį paliko Šereiklaukio dvaro kontrastai, Rambyno kalno didingumas, vis dar autentiška Vilkyškių miestelio urbanistika ir kitos parko įžymybės.

Švedijoje patirtis buvo kiek kitokia. Partnerių susitikimas vyko seniausiame Švedijoje aukščiausios klasės viešbutyje „Continental“, Istado (*Ystad*) mietelyje. Įtemptą plenarinių posėdžių laiką gaivino viešbučio svečiams teikiamos laiko patikrintos įvairiapusės aukštos kokybės viešbučio paslaugos. 2020 m. vasario 19 d. priimančioji šalis – *Culture Association Christinas Wänner* – suorganizavo susitikimo dalyvių turą per žymiausius regiono dvarus ir pilis. Stebino išsaugoti dvarų statiniai, prižiūrėti želdiniai, išvystytos turistinės paslaugos. Dvarams gyvuoti padeda aktyviai veikianti nevyriausybinė organizacija, vienijanti dvarų savininkus ir valdytojus. Dvarų naudojimo formos Švedijoje pačios įvairiausios. Viena aišku, kad dvarai gyvi ten, kur yra gyvi ir aktyvūs jais besirūpinantys žmonės, kur teikiamos paslaugos, o jų uždirbamos lėšos naudojamos dvarų pastatų priežiūrai ir išlaikymui. Verslas yra daugelio dvarų gyvavimo ir klestėjimo prielaida.

Rambyno regioniniame parke vykusio partnerių susitikimo dalyviai, 2019 m. rugsėjo 11 d.

Pabaigai

Projektas „Pietų Baltijos dvarai“ įpusėjo. Daug veiklų jau įgyvendinta, kitos tęsiamos, dar kitos pradėtos, likusios tik planuojamos. Gyvenimas atneša savo korekcijas ir į veiklas vykdančių žmonių gyvenimus. Rambyno regioninio parko direkcijos projektinėje komandoje nuo vasario mėnesio nebedirba Giedrė Skipitienė. Ji buvo atsakinga už projekto renginius ir leidybines veiklas. Nebus lengva pakeisti kultūriškai pasikausčiusios, ilgametės patirties turėjusios specialistės. Antra vertus, bet koks judėjimas turi savo pozityvių pusių – likusieji labiau susikoncentruoja, pagalvoja, ką gali padaryti kitaip, geriau, greičiau. Gal ir naujas specialistas – projekto komandos narys – dar turės progos šio projekto darbo baruose sužibėti ir atsiskleisti. Projekto veiklas paveikė ir vadinamoji koronaviruso pandemija. Karantino sąlygomis dirbti žymiai sudėtingiau, dirbant nuotoliniu būdu sunkiau užtikrinti tiesioginę greitą komandos narių komunikaciją, kuri, vykdant projektą, kartais tiesiog būtina. Iki 2020 m. liepos 1 d. Pagėgių savivaldybėje atšaukti vieši renginiai, todėl neįvyks Rambyno Joninių laikotarpiu planuoti Pietų Baltijos dvarų festivalio renginiai Lietuvoje.

Bet kažkaip bus. Gal net geriau. To ir palinkėsime projektą įgyvendinančiai Rambyno regioninio parko direkcijos komandai.

Šios informacijos turinys yra tik autoriaus atsakomybė ir jokiu būdu negali būti laikomas atspindinčiu Europos Sąjungos, Vadovaujančiosios institucijos arba Pietų Baltijos pasienio bendradarbiavimo programos 2014–2020 m. Jungtinio sekretoriato požiūrį.

Nuotr. iš projekto „Pietų Baltijos dvarai“ duomenų bazės

Užs. Nr. 6

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Vilniaus apskrities kalbų interpretacijos

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,
„Vilnijos“ draugijos pirmininkas, Lietuvių kalbos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, Vilnius

2020 m. Seimui atsisakius paminėti Lietuvos Respublikos vienijimą prieš 100 metų ir pasirinkus gegužės 3 d. minėjimą, tenka aiškiau atsakyti į liberalias Lietuvos istorijos ir lietuvių kalbos interpretacijas. Bent nuo II tūkstantmečio pr. Kr. Vilniaus apylinkės įėjo į pietvakarinį baltų kultūros arealą (Girininkas 1994: žemėl.; Makauskas 2000: 16–17). Vėliau iki XIII a. jokios kitos kultūros, išskyrus baltų, prie Vilniaus neaptinkama (Jovaiša 2016: 44, 50, 95, 115, 270).

Archeologų duomenimis, būsimos Lietuvos valstybės centras (Vilniaus, Trakų, Ašmenos, Lydos apylinkės) nuo priešistorinių laikų baltų buvo tankiai apgyvendintos. Ir Gedimino kalno papėdėse aptinkama radinių, kad ir čia žmonės gyveno jau II tūkstantmetyje pr. Kr. (Čaplinskas 2010: 13; Makauskas 2000: 16–19; RL 47). Apie V–VI a., kai susidarė lietuvių gentis ir nuo rytų baltų atsiskyrė lietuvių kalba, jie vėl paliko radinių vakarinėje Gedimino kalno papėdėje. Minėtame šaltinyje nurodyta, kad senojo arsenalo vietoje rastas XI–XII a. Vilniaus gatvės grindinys, o X–XIV a. ant Gedimino kalno jau stovėjo medinė lietuvių pilis.

Gal nė viena tauta neturi apie Vilnių tiek dainų kaip lietuviai ir nesudėjo dėl jo tiek daug aukų, todėl jį ir turi. 1918 m. Vasario 16-osios akte paskelbta atkūrus „nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje“. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 17 straipsnis kiekvienam primena, kad „Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“.

Rašydami apie Vilniaus apylinkių kalbinę padėtį, kultūrą, istoriją ir neturėdami specialių žinių, įvairių šaltinių, nukrypdami nuo mokslinės metodikos kartais suklysta ir lenkai, ir gudai, ir rusai, ir lietuviai. Šiuo straipsniu norima tokias žinias patikslinti ir pateikti daugiau informacijos tais klausimais.

Kada Vilniuje gyveno 2 proc. lietuvių?

Šią žinutę yra labai pamėgę dalis liberalių istorikų, bet jie niekad nepasako, jog didmiesčiuose tokia padėtis galėjo pasitaikyti daug kur ir kad buvo laikai, kai lietuviai Vilniuje sudarė ir 100 proc. ar beveik tiek. O taip truko 1100 metų, nuo V iki XVI a. (plg. Zinkevičius 1977: 25–26; 2005: 119, 145, 230; 2013: 43, 101, 145–147). Apie V a. baigus skilti baltų kalboms (lietuvių kalbai atsiskyrus nuo latvių kalbos), lietuvių kalbos rytinė riba ėjo prie Minsko (o likusioje dabartinės Gudijos dalyje šnekėta kitų baltų kalbomis), XVI a. – prie Svyrių, Smurgainių.

XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje Vilniaus miesto apylinkės dar buvo lietuviškos. Dėl to dažnai lietuviškai ar mažai apslavintai lenkų kalba rašytame 1633 m. Vilniaus ekonomijos inventoriuje (Vilimas 2014: 17–213) sužymėti vietovardžiai, asmenvardžiai. Daugybė jų yra kituose to laikotarpio ir vėlesniuose šaltiniuose: vandenvardžiai *Dumble* „Dumblis“, *Giełuża* „Gilùžis“, *Ilgie* „Ìlgis“, *Jodys* „Júodis“, *Jodupis* „Júodupis“, *Niaris* „Neris̀“, *Wierupis* „Vérupis“, kaimų pavadinimai *Giełaże* „Gelẽžiai“, *Gierule* „Girùliai“, *Grykiene* „Grikiẽniai“, *Gudele* „Gudẽliai“, *Jodziszki* „Júodiškės“, *Możejki* „Mažeĩkiai“, *Karweliszki* „Karvẽliškės“, *Katuciszki* „Katùtiškės“, *Wilkieliszki* „Vilkẽliškės“, *Samoniny* „Samanỹnė“, *Suntoki* „Santakaĩ“ ir t. t. (Jurkštas 1985: 10–60). Iki 40 proc. Vilniaus rajono gyvenviečių pavadinimų turėjo lietuvišką priesagą *-išk-*. Rytų Lietuvos ir baltų vardynas plačiau aptariamas kituose autoriaus straipsniuose, rengiamoje studijoje ir monografijoje.

Nuo XVII a. vidurio Vilniaus miesto tautinę ir kalbinę sudėtį lėmė labai keisti karai, badas, nepalanki

gretimų valstybių politika, kolonizacija, marai ir t. t. Kiekvienos valstybės didmiesčiai darėsi tautiniu požiūriu mišresni. Per bažnyčią, dvarus, mokyklas, administraciją Vilnius tapo vis labiau lenkinamas, slavinamas, vietiniai gyventojai buvo priversti mokytis svetimos kalbos, kad galėtų susikalbėti su ponais, kunigais. Mokykloms keltas uždavinys suvienodinti tautinius skirtumus ir ugdyti lenkų kalbą, kultūrą, diegti lenkų tautos siekimus. Lietuvių kalba buvo išstumta iš daugelio Vilniaus bažnyčių, 1737 m. liautasi sakyti lietuviškus pamokslus ir Šv. Jonų bažnyčioje. Vilniaus apylinkių kaimuose daugiau kaip tūkstantį metų gyvavusi lietuvių kalba ėmė nykti nuo XIX a. trečiojo ketvirčio (plg. Merkys 2006: 45–196; RL 121–212, 517–620; Šapoka 2008: 30–41; VKL: 5–116).

Jokio esminio etninio vilniečių pasikeitimo nebuvo: keitėsi tik žmonių kalba (plg. Zinkevičius 1977: 22–23). Ir buvo teisūs Vasario 16-osios signatarai, prieš 100-metį atkūrę nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskyrę nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Staigų lietuvių nutautinimą per paskutiniuosius 160 metų ir tendencingą jų skaičiaus mažinimą per Rusijos bei „Lenkijos“ gyventojų surašymus rodo bent trys faktai. Pirma, 1861–1897 m. gyventojų surašymuose visoje buvusioje Vilniaus gubernijoje lietuvių skaičius sumažėjo nuo 46–50 proc. iki 18 proc. (Šapoka 2013: 138), nors tada nebuvo jokio karo ar maro. Antra, 1939 m. tarp Maišiagalos ir Dieveniškių (išskyrus Vilniaus miestą) užsirašė 65 proc. lietuvių (ir 18 proc. lenkų, 12 proc. gudų) (VKL: 11), nors ankstesniuose ir vėlesniuose „surašymuose“ tautybių proporcijos yra kitokios. Trečia, „Lenkijos“ 1931 m. gyventojų surašyme Vilnijoje nurodyta 83 000 lietuvių, o 1942 m. „Vokietijos“ gyventojų surašyme Vilniaus mieste jų rasta 143 500, arba 60 500 asmenų daugiau (RL: 588–589). Minėtame 1931 m. gyventojų surašyme lenkais laikyti visi, kas mokėjo lenkiškai kalbėti, o nelenkiškų mokyklų tada mažai buvo palikta. Dar tada Vilniaus ir Gardino srityse užrašyta 624 700 tuteišių katalikų: didesnė pusė jų galėjo būti lietuvių kilmės ir vėlesniuose surašymuose kai kurie galbūt užsirašė lietuviais (dar plg. Gaučas 2004: 5–122; Merkys 2006: 18–232).

1905 m. Didysis Vilniaus seimas ir 1918 m. Vasario 16-osios signatarai etnografinės teritorijos nustatymo kriterijumi laikė vietinių gyventojų etninę kilmę (autochtoniškumą) ir vyraujančią tradicinę liaudies kultūrą (etnografiją, tautosaką). Vėliau gyventojų išmokta kalba ir susidariusi jų savimonė laikyta antraeiliais dalykais (LEAE: 106). Ilgaamžėje istorinėje Lietuvos sostinėje Vilniuje po maždaug 300 metų pertraukos lietuviai vėl tapo vyraujančia tautybe (1989 m. jie vėl viršijo 50 proc., dabar jų yra per 60 proc.).

Litvomanai, lietuvintojai, nacionalistai?

Šis skyrelio pavadinimas sudarytas pagal K. Buchovskio knygą „Litvomanai ir polonizuotojai“ (Buchowski 2012). Knygos nelygiavertės sąvokos atkurtos į lygiavertes.

V. Merkys (2006: 15) paliko mums vertingą pastabą: „Jau bent pusantro šimto metų istorikai pabrėžia, kad visi istorijos šaltiniai yra subjektyvūs, „tendencingi“, daugiaprasmiai ir daugiareikšmiai. Be to, juk ir pats istorikas negali išvengti subjektyvumo. Dėl šių aplinkybių istorijos Tiesa lieka reliatyvi, tačiau būtina siekti, kad prie jos artėtume. Kuo didesnis šaltinių kiekis ir kuo gilesnis jų visapusiškas pažinimas, tuo didesnė tikimybė, kad prie šios istorijos Tiesos artėjame.“ Mokslininkas turi įdėti ir kuo daugiau pastangų, kad išvengtų subjektyvumo.

Tokį subjektyvumą K. Buchovskis nuosekliai rodė, Lenkijos įvykdytą rytinės Lietuvos dalies okupaciją rašydamas kabutėse, tai vadindamas tik konfliktu (Buchowski 2012: 162, 173, 264–268, 436 ir t. t.). 1933–1935 m. į Kauną atvykę neoficialūs Lenkijos valdžios atstovai yra *pasiuntiniai*, o Lietuvos atstovai Varšuvoje – *emisarai* (Buchowski 2012: 242). Autorius pacitavo daug įdomios literatūros, bet kartais jai yra ypač nekritiškas, kai aptariami Lietuvos veikėjai ir jų idėjos. Pavyzdžiui, patenkintas skelbia, kad „Jonas Basanavičius mokykloje su įkarščiu skaitė A. Mickevičių, dar Maskvoje studijuodamas mediciną pasirašinėjo kaip Jan Basanowicz“ (p. 56). J. Basanavičius rašėsi ne taip, kaip nurodyta lenkiškai, o taip, kaip prievarta buvo parašyta jo pavardė dokumentuose (rusiškomis raidėmis). Frazės apie Lenkijos išnaudotą (nutautintą) Lietuvą autoriui yra „banalios“ (p. 483), o Lietuvos Vietinė rinktinė 1944 m. esą susikūrė tik „vokiečių iniciatyva“ (p. 485).

Dėl 1920–1939 m. Lenkijos įvykdytos okupacijos labai nukentėjo Rytų Lietuvos tradicinė kultūra, žmonės ir teritorija. Seniausia iš gyvųjų indoeuropiečių kultūra buvo suslavinta, du trečdaliai vad. Vilniaus krašto liko amžinai atplėšti nuo Lietuvos. Lenkijos veikėjai daug kartų bandė prisijungti ir visą likusią Lietuvą. Lenkijos pasiuntinys Lietuvai F. Charvatas 1939 m. gegužės 3 d. kėlė tostą „Lietuvą skubiai performuoti į Kauno vaivadiją ir prijungti prie Lenkijos“. Dabar net Lietuvos Seime yra Gegužės 3-iosios grupė.

Armijos Krajovos (AK) Vilniaus apygardos autorius prof. K. Gurskis rašė: Lietuvos „atgimimas buvo agresyvios, išsigimusių renegatų ir išdavikų grupelės darbas [...]; lenkų nerūpestingumą, per kurį susikūrė Lietuvos valstybė, galima vadinti baustinu. Vienintelė „to darinio“ idėja yra „antilenkiška neapykanta“, lėmusi brutalų Lietuvos lenkų nutautinimą ir kenkimą Lenkijai bet kokia kaina“ (Buchowski 2012: 420, 481). Minėtos AK dar rašyta: „Lietuviai kaip tauta dar nėra subrendę savarankiškam gyvenimui, todėl

po karo tą kraštą Lenkija keliolikai metų turi padaryti savo protektoratu ir išauginti naują kartą, kuriai „šovinizmas būtų svetimas [...], turime užbaigti su lietuvių pseudorespublika“ (p. 477).

K. Buchovskis bando ginti „gerą Armijos Krajovos vardą“, jų nusikaltimus Vilniaus krašte (vien nužudytų civilių per 5 000) vadina tariamais, yra nepatenkintas dėl 1993 m. Vyriausybės sudarytos istorikų komisijos AK veiklai Lietuvoje įvertinti (p. 487, 491). Lietuvos piliečius, besirūpinančius tradicine kultūra ir Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumu, vadina tautiniais radikalais, lietuvintojais (p. 512, 515). Lituanizacija, pasak autoriaus, yra ne tik „asmens dokumentų, gatvių pavadinimų lentelių, netgi pavardžių rašybos pakeitimas“, bet ir tradicinės senųjų vietinių lietuvių kultūros, švietimo tyrinėjimas ir palaikymas (p. 449, 459, 511), nors tie patys mokslininkai kartu tyrinėjo, palaikė ir greta gyvuojančią gudų, lenkų kultūrą.

Keista lietuviškame tekste matyti Pilsudskio, Želigovskio pavardes, užrašytas lenkiškomis raidėmis. Šios knygos sandarą ir ypač terminus iš dalies mėgdžiojo Lietuvos istorikai (plg. Mačiulis, Staliūnas 2015). Pirmosios knygos leidimą rėmė Kultūros rėmimo fondas, antrosios – nacionalinė mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“.

Antrojoje knygoje (Mačiulis, Staliūnas 2015: 14, 121, 264, 280, 281 ir t. t.) lietuvinimo prasme vartojami du žodžiai – *(su)lietuvinti* ir *lituanizuoti* – ir kiekvienas turi dvi reikšmes – 1) „siekti, kad daugumą gyventojų toje vietoje būtų lietuviai“, 2) vartoti lietuvių kalbą (informacijoje, bažnyčioje, mokykloje ir t. t.). Išeitų, kad lietuviai nebūtų „nacionalistai“, negali būti ne tik valstybinės lietuvių kalbos, bet ir viešai lietuviškai Lietuvoje negalima kalbėti.

K. Buchovskis žodžius *nacionalizmas* ir *nacionalistas* vartoja daugeliui įprastine reikšme: *nacionalizmas* – (buržuazinė) ideologija bei politika, skelbianti nacionalinę nelygybę, aukštinanti nacijas ir niekinanti kitas, o *nacionalistas* – nacionalizmo šalininkas (DLKŽ: 414). D. Mačiuliui, D. Staliūnui terminas „nacionalizmas“ formaliai neturi „kokių nors neigiamų konotacijų. Jis gali būti suprantamas tiek kaip visuomeninis veikimas, kuriuo siekiama įgyvendinti tautinį projektą (idealą) – sukurti tautinę valstybę, sutelkiančią visus tautiečius ir juos įtautinančią (nacionalizuojančią), tiek ir siauresne prasme – kaip to veikimo ideologija“ (Mačiulis, Staliūnas 2015: 15, dar plg. 16, 26, 46, 47, 87 ir t. t.). Taigi „ne tik nacionalizuojantiems elitams, bet ir nacionalizuojamoms masėms“ turėtų būti aišku, kad aiškiausi jiems nacionalistai – Vasario 16-osios akto signatarai. Valstybės atkūrimo 100-mečio proga tą knygą išleido LMT nacionalinė (ne nacionalistinė) mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“. Bet minėtų barbarizmų su iškreiptomis reikšmėmis valstybinė kalba nepriima – pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ *nacionalizuoti, nacionalizacija* yra tik „privačios nuosavybės pavertimas valstybine; suvalstybinimas“.

Dar neužmirštama dukart pabrėžti Lietuvai „1939 m. gavus Vilnių iš Josifo Stalino rankų“ ir minėti, jog kankinys „kunigas Stanislovas Stakelė buvo vienas aršiausių kovotojų už lietuvių kalbos teises Vilniaus vyskupijos bažnyčiose“ (Mačiulis, Staliūnas 2015: 16, 69, 291). Bent jau istorikai turėtų žinoti, kad ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė Vilnius Lietuvai grįžo pagal 1920-07-12, 1926-09-28, 1939-10-10 sutartis su Sovietų Sąjunga, 1920-10-07 Suvalkų sutartį su Lenkija ir tarptautines konvencijas (RL: 447–575, LR: 137–178).

Pietryčių Lietuvos interpretacijos

Čia bandoma patikslinti straipsnį, kuriame dėl laisvos pokalbio formos, dėl rėmimosi nutautusiais, Lietuvai nelojaliais asmenimis tekste liko daug neteisingų teiginių (Leparskienė, Stravinskienė 2018: 29–43). Autorės citavo asmenis, kurie išdavė Lietuvą (pažeidė jos teritorijos vientisumą, rėmė autonomininkus), pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją, įstatymus (kurstė tautinę nesantaiką, pavogė filomatų archyvą ir t. t.) ir dūsavo, „kad šiandien Vilnius nebe Lenkijos dalis“, kad „norėtų matyti čia Lenkiją“ (p. 43).

Autorės nesugebėjo pašnekovams paaiškinti, kad daugelio jų protėviai – buvę Lietuvos valstybės kūrėjai ir gynėjai, dėl nepalankių sąlygų praradę gimtąją kalbą, tautinę savimonę. Žlugus SSRS, pietryčių Lietuvos autonomininkai kūrė ne „savo atskirą politinį darinį, suverenitetą“, o tik Lenkų TSR (kaip Padniestrės TSR ir kitas, kurios iki šiol tarnauja Rusijai, plg. Kuzmickas 2018: 88–117; Sirutavičius 2017: 124–428). KPSS paskatinti autonomininkai savo teritorijoje uždraudė ir Kovo 11-osios aktą, valstybinės kalbos dėstymą vadino „lituanizacija“, valstybinėmis paskelbė rusų, lenkų kalbas ir prašė Maskvos pagalbos tai įgyvendinti.

Netiesa, kad lietuvių asimiliacija „dažnai vyko ne be asmens apsisprendimo“, kad netinkamas „tarsi iš aukšto vartojamas „tuteišio“ terminas“ (p. 40). Koks galėjo būti mūsų tautiečių apsisprendimas, jei kunigas lietuviškai nepriėmė išpažinties, lietuviškos mokyklos buvo uždarytos ir uždraustos, okupacinė valdžia vykdė slaptas „priemones prieš Lenkijos lietuvių mažumą“, o AK šaudė lietuviškai kalbančius? Tuteišiais (kaip ir čionykščiais) pasivadino patys vietiniai ir buvo neteisinga prieš jų valią žmones prievarta versti lenkais.

Autorės kartais užmiršta objektyvius mokslinius kriterijus ir elgiasi kaip kokios nors Lenkijos mylėtojų draugijos narės, Lietuvos interesus vertindamos

mažiau negu Lenkijos. Straipsnio pavadinimas „Priverstinis lenkų išvykimas: iš Lietuvos į Lenkiją ar iš Lenkijos į Lenkiją?“ rodytų, kad subjektyviai bus bandoma revizuoti Lietuvos suverenitetą jos buvusiame ir esančiame valstybės centre. Kad tas išvykimas daugumai lenkų buvo priverstinis, taip pat niekieno moksliškai neįrodyta (nėra daugumos išvykusiųjų objektyvios apklausos). Autorės pripažįsta, kad po Jaltos konferencijos „visi suprato, kad Vilniaus kraštas liks Sovietų Sąjungai. Tada daugybė žmonių pasiryžo išvykti. Išsyk užsirašė net 380 000 asmenų“ (p. 34).

Autorės žinojo, kad nuo okupacijos pabėgo ir apie 8 000 lietuvių, bet į jų likimus nesigilino. Mums žinoma, kad kun. V. Zajančkausko giminaitis Vincas Umbrasas iš Molėtų parapijos (galimas garsios Žižmaro dvikovos sekundantas) ir kiti Lenkijoje net dingo be pėdsakų, bet tos problemos nesiaiškinamos.

Straipsnis pradedamas prielaida: „Tikėtina, kad nacionalistinių pažiūrų asmenys džiaugiasi dėl gerokai pasikeitusios Vilnijos etninės sudėties lietuvių naudai“ (p. 29), bet nutylima, kad į išvykusiųjų vietą atvyko iki trečdalio katalikų iš Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos, priverstų Lietuvoje būti lenkais. Taip pat toliau paritetiškai nerašoma – „tikėtina, kad nacionalistinių pažiūrų lenkai dar labiau džiaugiasi, kad gavo Suvalkų, Augustavo apskritis, pusę Mažosios Lietuvos, ją kolonizavo ir Lietuvos lenkais. Dėl viso to dabar Lenkijoje tautinių mažumų ne trečdalis, o tik apie du procentus.“

Vilnius Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir po jo (1918–1920) daugiau priklausė Lietuvai, o ne Lenkijai. Lietuvos sostinė Vilnius ir jo kraštas Lenkijai niekada teisiškai nepriklausė (LR: 162). Sostinė Lietuvai buvo teisiškai grįžusi ir 1939-10-27–1941-07-14, todėl netikslu rašyti, kad po Pirmojo pasaulinio karo į Vilnių kėlėsi gyventojai iš „kitų Lenkijos apskričių“ (p. 32), kad „vietiniai manė, jog bus *atstatyta* iki Antrojo pasaulinio karo buvusi padėtis ir kad Vilniaus kraštas bus *grąžintas* Lenkijos Respublikai“ (p. 30), „prieškarinis *status quo* bus atstatytas“ (p. 33).

Netikslu skelbti, jog „tarpukariu Lenkija turėjo didelių *tarpetninių* konfliktų su ukrainiečiais, vokiečiais, žydais, lietuviais ir kt.“ (p. 39), kad „lietuvių ir lenkų tarpukario metų *ginčai* dėl Vilniaus priklausomybės Antrojo pasaulinio karo metais vėl įsiliepsnojo“ (p. 33). Tarpukariu buvo ne vien „konfliktai, ginčai“, o Lietuvos gynybinis karas su Lenkija, lietuvių partizanų pasipriešinimas okupacijai, lenkų maištininkų sąmokslai. Antrojo pasaulinio karo metais buvo ne tik ginčai, bet Armijos Krajovos karas prieš Vietinę rinktinę ir civilius lietuvius, ukrainiečius (plg. AKL, E).

Negalima visiems lenkams apibendrinti vieno požiūrio. Argi sovietams visi „Vilniaus lenkai [...] labai priešinosi“ (p. 34), jei vilnietis F. Dzeržinskis (< Diržys) ir kiti jiems labai talkininkavo, dar kiti bandė padėti užimti Vilnių.

Straipsnio autorės suklydo dėl to, kad nesirėmė seniai žinomais mokslininkų duomenimis: istorikų (V. Merkio, A. Šapokos, V. Martinkėno, A. Tylos, D. Vilimo, komisijos AK veiklai Lietuvoje įvertinti), kalbininkų (Z. Zinkevičiaus, V. Čekmono, K. Garšvos, L. Kalėdienės, P. Kniūkštos, N. Tuomienės, H. Turskos, A. Vidugirio ir kitų), etnologų (P. Kalniaus, V. Miliaus ir kitų), neminėjo ta tema išleistų solidžių leidinių („Rytų Lietuva“, „Lietuvos rytai“, „Vilniaus krašto lenkinimas“ ir t. t., žr. pateiktą literatūros sąrašą). Žinios pateiktos tik iš siauro Rytų Lietuvos gyventojų sluoksnio (norėjusių, kad čia grįžtų Lenkijos okupacija) ir neminėjo senbuvių lietuvių, tuteišių, gudų, Lietuvai lojalių lenkų, žydų, nenorėjusių Lenkijos okupacijos ir skaudžiai ją išgyvenusių.

Lenkijos pradėti karai prieš katalikišką buvusią sąjungininkę Lietuvą buvo didelė klaida, padariusi nepataisomą žalą Lietuvai ir jos kultūrai. Didesne tapusi valstybė (ir mažesniosios sąskaita) turėjo būti protingesnė. Bajoras S. Mackevičius (LDKTPD: 64) teisingai stebėjosi dėl mūsų didelės dalies bajorijos: „Jai nereikėjo nepalankiai ar priešiškai nusiteikti kalbos atgimimo atžvilgiu, nereikėjo dalyvauti įžiebiant lietuvių ir lenkų konfliktą [...], jie buvo kaip tik lietuvių tautos elitas. Susitapatinimas su to krašto tautine mažuma buvo savęs nužeminimas. O tai, kad bajorija nesidomėjo atgimusia tautos kalba ir visais su tuo susijusiais lietuvių tautiniais reikalais, buvo didelė klaida.“

Apibendrinimas

Mokslinėje literatūroje nediskutuotinas faktas, kad bent nuo II tūkstantmečio pr. Kr. iki šiol prie Vilniaus gyvena baltai. Apie V–VI a. iš rytinių baltų kalbos prie Vilniaus susiformavo lietuvių kalba ir I tūkstantmečio pradžioje – lietuvių tauta bei Lietuvos valstybė. Nuo V iki XVI a. lietuviai, kalbantys lietuviškai, čia sudarė daugumą gyventojų. Netekus Lietuvos nepriklausomybės dėl prievartinio nutautinimo tie patys lietuviai (ypač prieš 160 metų, kai buvo uždrausta viešai vartoti lietuvių kalbą) pradėjo kalbėti gudiškai, lenkiškai, o dėl katalikų tikybos buvo užrašyti arba užsirašė lenkais, gudais, tuteišiais. Išliko lietuviški (apslavinti) vietovardžiai, dalis lietuviškų asmenvardžių.

Vilniaus įkūrimo datos gali būti 1250 m., 1129 m. ar dar ankstesnės. 2023 m. minėsime 700 metų, kai istoriniame šaltinyje paminėtas Vilnius kaip Lietuvos sostinė. Jame lietuviai dabar sudaro per 60 proc. Taip galėjo būti ir bent iki XVI–XVII a.

Straipsnyje apžvelgiamos publikacijos, kuriose ne iki galo išlaikyta mokslinio darbo metodika: tokie straipsniai turi būti visiškai objektyvūs, pagrįsti, pateikta literatūra tuo klausimu. Turi būti taikomi vienodi kriterijai savo tautos, valstybės istorijai, kultūrai ir visų kitų tautų, valstybių tiems patiems dalykams.

Bent jau istorikai turėtų žinoti, kad ilgaamžė istorinė sostinė Vilnius Lietuvai 1939 m. grįžo pagal 1920-07-12, 1926-09-28, 1939-10-10 Lietuvos Respublikos sutartis su Sovietų Sąjunga, 1920-10-07 Suvalkų sutartį su Lenkija, tarptautines konvencijas.

Valstybinės kalbos funkcionavimas Anglijoje, Lenkijoje, Lietuvoje ar kurioje nors kitoje valstybėje negali būti laikomas anglinimu, lenkinimu ar lietuvinimu. Tarptautiniuose terminuose *nacionalizmas, nacionalistas, nacionalizuoti* ir t. t. turi būti išlaikomos reikšmės, oficialiai aprobuotos „Lietuvių kalbos žodyno“, „Tarptautinių žodžių žodyno“, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos.

Nemažai senovės pasisakymų ir įvykių dabar gali atrodyti keistokai, bet negalime pakeisti istorijos, o tik koreguoti savo darbus.

Literatūra

AKL = *Armija krajova Lietuvoje*, red. A. Bubnys, K. Garšva, E. Gečiauskas ir kt., Vilnius–Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1995.

Buchowski 2012 = Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius: Baltos lankos.

Čaplinskas 2010 = Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus istorija: legendos ir tikrovė*, Vilnius: „Charibdė“.

DLKŽ = *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1972.

E = Stefan Dąmbski, *Egzekutorius*, Vilnius: Artūras Andriušaitis ir partneriai, 2012.

Garšva 2005 = Kazimieras Garšva, *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Gaučas 2004 = Petras Gaučas, *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida*, Vilnius: VU.

Girininkas 1994 = Algirdas Girininkas, *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius: „Savastis“.

Jovaiša 2016 = Eugenijus Jovaiša, *Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*, Vilnius: LEU.

Jurkštas 1985 = Jonas Jurkštas, *Vilniaus vietovardžiai*, Vilnius: „Mokslas“.

Kuzmickas 2018 = Bronislovas Kuzmickas, *Tarp kaimynų ir pasaulyje*, Vilnius: „Versmė“.

LDKTPD = *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius: VU.

LEAE = *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sud. V. Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Leparskienė, Stravinskienė = Lina Leparskienė kalbasi su Vitalija Stravinskiene. Priverstinis lenkų išvykimas: iš Lietuvos į Lenkiją ar iš Lenkijos į Lenkiją?, in: *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 6, p. 29–43.

LR = *Lietuvos rytai*, sud. Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valst. leidybos centras, 1993.

Mačiulis, Staliūnas 2015 = Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Makauskas 2000 = Bronius Makauskas, *Lietuvos istorija*, Kaunas: „Šviesa“.

Merkys 2006 = Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje: 1798–1918 m.,* Vilnius: „Versus aureus“ leidykla.

RL = *Rytų Lietuva*, red. A. M. Budreckis, Chicago: Vilniaus krašto lietuvių sąjunga, 1980.

Sirutavičius 2017 = Vladas Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Šapoka 2008 = Adolfas Šapoka, *Vilnius Lietuvos gyvenime*, Vilnius: „Žaltvykslė“.

Šapoka 2013 = Adolfas Šapoka, *Raštai*, t. 1. Vilniaus istorija, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Vilimas 2014 = Darius Vilimas, *XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Zinkevičius 1977 = Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių antroponimika*, Vilnius: „Mokslas“.

Zinkevičius 2005 = Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių tautos kilmė,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius 2013 = Zigmas Zinkevičius, *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

■

1940–1953 m. represuotųjų duomenys – jau internete

Birželio 1 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras atvėrė viešąją prieigą <http://www.lietuviaisibire.lt/lt/>represuotieji, kurioje pateikiami duomenys apie 1940–1953 m. sovietų okupacinės valdžios represuotus (ištremtus, įkalintus, nužudytus) Lietuvos gyventojus.

Prieigoje pateikiama svarbiausia informacija apie represuotą asmenį: vardas, pavardė, gimimo metai, gyvenamoji vieta represijų metu, patirtos represijos pobūdis, metai, tremties ar kalinimo regionas SSRS, asmens likimas – grįžo, negrįžo, mirė represijos vietoje. Prireikus prieigos lankytojai galės daryti atranką pagal įvairius kriterijus. Bus galimybė prieigos duomenis tikslinti ar papildyti.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro informacija

„Talka kalbai ir tautai“ ragina politikus stiprinti dėmesį valstybinei kalbai

Asociacija „Talka kalbai ir tautai“ viešai kreipiasi į visas Lietuvos politines partijas prašydama partijų programose „numatyti tikslus, kuriais būtų dar labiau stiprinama valstybinės lietuvių kalbos sistema, rašybos, tarties, gramatikos, kalbos kultūros normų išlaikymas“.

„Prieš daugiau kaip 100 metų lietuvių kalbos plote kūrėsi Lietuvos Respublika. Mūsų valstybė kuriama ant kalbinio lietuvių kalbos pagrindo, todėl lietuvių kalbos statuso išsaugojimas ir stiprinimas, mūsų nuomone, privalo būti visų politinių partijų pirmaeiliu rūpesčiu ir pareiga Lietuvai. Deja, nepakankamai įsigilinus, visgi kartais bandoma siaurinti valstybinės lietuvių kalbos funkcijas asmenvardžių, vietovardžių, juridinių asmenų pavadinimų, viešųjų užrašų, gatvių pavadinimų rašyboje, taip pažeidžiant Konstituciją“, – rašoma „Talkos“ kreipimesi, prie kurio pridedamas ir „Talkos kalbai ir tautai“ tarybos nario, kalbininko habil. dr. Kazimiero Garšvos mokslinis straipsnis „Asmenvardžių rašymas Lietuvos Respublikos dokumentuose ir valstybinės kalbos funkcijos“.

Atskiru raštu „Talka kalbai ir tautai“ kreipėsi į Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministrą Algirdą Monkevičių prašydama neatsisakyti privalomo lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino.

„Kaip kasmet, taip ir šiemet vėl radosi siūlymų atsisakyti lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino kaip privalomo. Siūlome ir toliau vykdyti Konstitucijoje įtvirtinto valstybinės kalbos statuso įgyvendinimo politiką ir neatsisakyti lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino kaip privalomo. Svarbiausias mūsų argumentas, kodėl nereikia atsisakyti šio brandos egzamino, yra tas, kad ne gerėjant, o prastėjant bendrajam mokinių raštingumui pirmiausia reikia tobulinti mokymo politiką ir mokymo bazę, o ne nuleisti rankas ir atsisakyti privalomo lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino arba keisti jį kitu, kaip kartais siūloma, – anglų kalbos egzaminu“, – rašoma asociacijos „Talka kalbai ir tautai“ kreipimesi.

Pasak šios visuomeninės valstybinės kalbos gynėjų organizacijos pirmininko, Vilniaus rajono savivaldybės tarybos nario Gintaro Karoso, jei būtų atsisakyta valstybinės kalbos ir lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino kaip privalomo, tai visuomenės raštingumas dar labiau kristų.

„Jaudindamiesi dėl diskusijų ir siūlomų sprendimų, kurių siekis yra sumažinti lietuvių kalbos prestižą, daromo neigiamo poveikio, Švietimo mokslo ir sporto ministerijai pasiūlėme surengti lietuvių kalbos mokymo nuotoliniu būdu aptarimą. Būtina tobulinti lietuvių kalbos mokymo politiką ir mokymo bazę“, – sakė G. Karosas.

Piliečių asociaciją „Talka kalbai ir tautai“ įkūrė žinomi Lietuvos mokslininkai, visuomenės ir kultūros veikėjai, menininkai, dvasininkai. Asociacijos steigėjai – kalbininkai akad. Zigmas Zinkevičius (1925–2018), dr. prof. Vitas Labutis, prof. Arnoldas Piročkinas, dr. Sofija Jūratė Laučiūtė, dr. Kazimieras Garšva, prof. dr. Laima Kalėdienė, istorikai akad. Antanas Tyla (1929–2018), prof. dr. Rasa Čepaitienė ir Virginijus Jocys, Laisvės kovų dalyviai vysk. Jonas Kauneckas, kun. Robertas Grigas ir Jonas Burokas, Nepriklausomybės akto signatarai dr. Audrius Rudys ir Algirdas Endriukaitis, Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai dr. Romas Pakalnis ir Gintaras Songaila, muziejininkai dr. Aušra Jurevičiūtė ir Gintaras Karosas, etnologai prof. dr. Libertas Klimka, Jonas Vaiškūnas ir Nijolė Balčiūnienė, režisierius Jonas Vaitkus, aktorius Gediminas Storpirštis, pedagogas Valentinas Stundys, psichologė Eglė Mirončikienė, filosofas dr. Laisvūnas Šopauskas, religijotyrininkas dr. Dainius Razauskas, žurnalistas Dalius Stancikas, publicistas Linas Virginijus Medelis, politologai Dovilas Petkus ir Vytautas Sinica, inžinierius Rytas Kupčinskas, verslininkai Mindaugas Karalius ir Arnas Simutis, Kęstutis Ignatavičius, Monika Morkūnaitė.

Asociacijos „Talka kalbai ir tautai“ informacija

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 2 (59) **2020 m. birželis**

Lietuviai etninėse žemėse

Godotinos „Lietuvių godos“ arba darbas šiapus ir anapus valstybės sienos

Marija ŠAKNIENĖ,
„Lietuvių godų“ vyriausioji redaktorė, Vilnius

Laikraštis „Lietuvių godos“ yra unikalus jau tuo, kad yra pirmas, kurį gimtąja lietuvių kalba skaito etninių žemių lietuviai, gyvenantys Gudijoje, t. y. dabartinėje Baltarusijoje. Laikraščio „gimimo“ diena – 1993 m. gruodžio 10-oji, kai žurnalistas Bernardas Šaknys leidinį užregistravo Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje. Idėją leisti laikraštį, skirtą etninių žemių lietuviams, pasufleravo šviesaus atminimo JAV lietuvis Bronius Krokys, kurio gimtinė taip pat etninėse žemėse, tik Punske. Jis, sužinojęs, kad Gervėčių krašte bei kitur Gudijoje gyvenantys lietuviai niekada neturėjo jokio leidinio gimtąja lietuvių kalba, pasiūlė išleisti jiems bent sienlaikraštį. B. Šakniui idėja patiko, tuo labiau, kad tą kraštą ir jo gyventojus puikiai pažinojo – po studijų Vilniaus pedagoginiame institute mokytojavo Gervėčių bei Girių mokyklose, mokė lietuvių kalbos. B. Šaknio sumanymui leisti laikraštį pritarė ir Tarptautinio Gervėčių klubo pirmininkas Alfonsas Augulis. Klubas ir tapo „Lietuvių godų“ steigėju ir leidėju. Pradžia nebuvo lengva. Laikraštį teko rengti pradedant nuo nulio, nebuvo nei lėšų, nei patalpų, nei darbo priemonių. O ir darbuotojas tik vienas – pats B. Šaknys. Nestigo jam tik patirties ir, jokios abejonės, entuziazmo. Didžiąją gyvenimo dalį atidavęs žurnalistikai jis ir naujojo laikraščio rengimo ėmėsi negailėdamas nei savo laiko, nei jėgų. „Naujagimį“ iš pradžių po savo sparnu laikinai priglaudė tuomečio „Europos lietuvio“ redaktorius, šviesios atminties leidėjas ir žurnalistas Vladas Dargis. Jis savo patalpose Straz-

Buvusi „Lietuvių godų“ talkininkė a. a. Janina Aleknienė ir Marytė Petravičiūtė iš Galčiūnų kaimo (Gervėčių parap.). *Vytauto Ylevičiaus nuotr.*

Rimdžiūnų lietuvių kultūros ir švietimo centro moterų ansamblis „Žilvitis“. Iš kairės: „Lietuvių godų“ talkininkės – Rimdžiūnų lietuvių vidurinės mokyklos lietuvių kalbos mokytoja Angelė Valienė ir Marija Mažeikienė iš Petrikų kaimo. Vytauto Ylevičiaus nuotr.

delio gatvėje paskyrė stalą, prie kurio buvo galima atlikti baigiamuosius laikraščio rengimo darbus prieš atiduodant jį spaustuvei. Leido savo maketuotojui maketuoti ir „Lietuvių godas“. Už atliekamą darbą mokėjo Gervėčių klubas iš paraminių lėšų, skirtų laikraščio leidybai. Nors po Vlado Dargio mirties buvo paskleista melaginga žinia, kad būtent jis „Lietuvių godas“ įkūrė, leido bei platino už savo asmeninius pinigus, tai visiškas melas. Jis neišleido nė vieno cento ir „L. godų“ neplatino, niekada nebuvo Baltarusijoje, tenykščiai žmonės jo nepažinojo. Platino pats B. Šaknys, padedamas Gervėčių klubo, jo narių, kurie visi kilę iš to krašto ir su juo nenutraukę ryšių. Daugelio giminės ten gyvena iki šiol.

Pirmosios paramos leidinys sulaukė iš Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, kuriai tuo metu vadovavo kultūros ministras poetas Juozas Nekrošius. Vėliau paramos sulaukta ir iš Lietuvos valstybinės veterinarijos tarnybos, kurios vadovu tuo metu buvo dr. Kazimieras Lukauskas, parėmė ir „Lietuvos geležinkeliai“, pavieniai asmenys. Tokia buvo pradžia. Laikraštis buvo spausdinamas Vilniuje ir vežamas per sieną, į Baltarusiją, ten nemokamai dalijamas vietos lietuviams, per bažnyčias, mokyklas, mokytojus, kurie ten dirbo. Sulaukę tokio laikraščio žmonės labai džiaugėsi, iš karto jį pavadino savu ir nekantriai laukdavo kiekvieno naujo numerio. Džiugino juos ir tai, kad jame rasdavo ir savo gyvenimo atspindžių, ne tik žinių iš Lietuvos bei pasaulio. Dėkojo, kad dalijamas nemokamai, nes su jų kukliomis pajamomis būtų neįperkamas. Laikraštis pradėjo savo gyvenimą. Po pusės metų Bernardą Šaknį vis dėlto paviliojo didžioji žurnalistika ir jis, palikęs „Lietuvių godas“ ir su jomis susijusius rūpesčius man, Marijai Šaknienei, ėmė dirbti „Valstiečių laikraštyje“, kuriam tuo metu vadovavo Jonas Švoba. Sutarus su „Valstiečių laikraščio“ redaktoriumi, „Lietuvių godos“ pradėtos maketuoti šio laikraščio maketuotojų. Perėmus mėnraščio leidybą, nebuvo lengva, namuose mano dėmesio reikalavo keturi mažamečiai vaikai, o laikraščio rengimas taip pat. Reikėjo susirinkti medžiagą, važinėti į Baltarusiją, rašyti, redaguoti ir dar nuolat ieškoti paramos, kad išsilaikytume, nes nuolatinio finansavimo nebuvo, o laikraštį pamėgusių skaitytojų vis daugėjo. Pagrindinis darbas vyko namuose, naminiu kompiuteriu, nes patalpų neatsirado, kaip ir lėšų joms išlaikyti, nes laikraščio nei prenumeruoti,

Marija Šaknienė Rodūnioje, prie vietos lietuvių a. a. Lionginos ir Antano Andrukonių sodybos vartų, 2019 m. rugsėjį. Marytės Valienės nuotr.

nei pardavinėti negalėjome, Gervėčių klubas – ne pelno siekianti asociacija, prisiėmusi leidėjo vaidmenį, bet pati tam neturinti lėšų. Tam, kad patektum į Baltarusiją, reikia vizos, o gauti ją, neturint tenai šaknų, nėra lengva. Vizą turint ten nukeliauti taip pat ne pyragai, autobusai važiuoja retai ir tik tam tikru maršrutu, o tarp lietuvių gyvenamų kaimų atstumai nemaži, pėsčiomis neįveiksi, ypač turint mažai laiko, o važiuojant savo automobiliu eilėse kertant sieną tenka pastovėti ne vieną ir ne dvi valandas. Be to, asmeniniam automobiliui taip pat reikia visokių leidimų, draudimų ir kitų dokumentų bei išmanymo, nes pažeidus, kad ir netyčia, laiko limitą ir panašiai, automobilis gali būti ir konfiskuotas, kaip yra nutikę vienai Pelesos vidurinėje mokykloje dirbusiai mokytojai. O kur dar patikros iškratant ne tik automobilį, bet ir krepšius, rankines iki pamušalo. Visą laiką dirbau, kaip jau minėjau, namuose, naudodama ne tik asmeninį kompiuterį, bet ir kitus resursus – internetą, telefoną, elektros energiją bei visa kita, ko tik reikėjo. Laikraštį rengiau ir leidau be atostogų ar laisvadienių, sirgdama ar slaugydama pasiligojusius vaikus ar po insulto vyrą, dažnai negaudama ne tik sutarto atlygio, bet dar ir pridėdama šeimos lėšų, kai reikėjo atsiskaityti su maketuotoja už maketavimą ar siuntimą paštu skaitytojams, kurių kitokiu būdu pasiekti nėra galimybių. O skaitytojų vis daugėjo. Ir ne tik Baltarusijoje bei Lietuvoje – Kanadoje, JAV, Lenkijoje, Rusijoje, Šveicarijoje, Didžiojoje Britanijoje, net Australijoje.

Laikraštyje pasakojome apie Gudijos lietuvių kasdienybę bei šventes, bendruomenių, mokyklų bei sekmadieninių mokyklėlių kūrimąsi, spausdinome mokytojų bei mokinių straipsnelius, nuotraukas. Sulaukėme talkininkų ir iš vyresnio amžiaus žmonių, nors nė vienas jų nebuvo mokęsis lietuvių kalbos, nes lietuviškų mokyklų ten, išskyrus vokiečių okupacijos metus, niekada nebuvo. Jų rašinių kalba buvo gimtoji, atsinešta iš tėvų, senelių, seniai tarsi užsikonservavusi slavų kalbų apsupty, išlaikiusi senąsias formas, tokias kaip dviskaita, kurių Lietuvoje senų seniausiai nebelikę. Viena tokių laikraščio talkininkių tapo Marija Mažeikienė iš Gervėčių krašto Petrikų kaimo prieš porą metų peržengusi devyniasdešimt penkmečio slenkstį. Talkino Gervėčių klubo nariai – Janina Aleknienė, kilusi iš Galčiūnų, Malvina Miškinienė, Rimdžiūnų lietuviškosios vidurinės mokyklos mokytoja Angelė Valienė bei kiti. Talkino fotomenininkas Vytautas Ylevičius, dailininkas Laimutis Ločeris bei kiti geradariai.

Džiugino tai, kaip žmonės priima laikraštį. Vos pamatę atvykus į Gervėčius, Pelesą ar kitur, iš karto klausia, ar turiu „Lietuvių godas“, vienam padavus naują numerį dar tiesiasi rankų miškas: „Ir man, ir man!..“ – skamba iš visų pusių. Žilaplaukė močiutė, paklausta, ar jai reikalingas šis laikraštis, susijaudina iki ašarų: „Vaikeli, taigi čia mano visa šeima, visas gyvenimas. Aš kiekvieną numerį linininiais siūlais siuvu į sąsiuvinį, su kuriuo leidžiu ilgus rudens ir žiemos vakarus. Sėdžiu su kate ir šuneliu namuose ir vartau tą sąsiuvinį, ir kalbuosi, mūsiškai rokuojuos, su savais, lietuviškai. Tai mano pašnekovas, nes vyras seniai kapuose, vaikai – kas sau, toli, o aš viena. Taip ir trumpėja vakarai. Šviesėja naktys.“

Mėnraštyje pasakojame apie etninių žemių lietuvių gyvenimus, jų kasdienybę, sveikiname jubiliejaus proga, užjaučiame netekties valandą, išlydime į amžinybę. Jau teko palydėti du kunigus – Gervėčių Švč. Trejybės parapijos kleboną Leoną Nestiuką ir Pelesos

Gervėčių krašto dieną Vilniaus mokytojų namuose (iš kairės) Minsko lietuvis Vladas Bublevičius, Pelesos lietuvių bendruomenės pirmininkas ir lietuvių mokyklos direktorius Jonas Matiulevičius, Gervėčių klubo pirmininkas Alfonsas Augulis ir a. a. aktorius Tomas Vaisieta. Vytauto Ylevičiaus nuotr.

Gervėčių klubo nariai Lydoje, prie vadinamosios Gedimino pilies. Marijos Šaknienės nuotr.

Kastytį Krikščiukaitį, klausytis, kaip moterys, ratu apstojusios Gardino vyskupą Aleksandrą Kaškevičių, melste meldė, kad tik į jų parapiją paskirtų kunigą lietuvį. Jos tiesiog choru kalbėjo prie K. Krikščiukaičio kapo: „Mes esame lietuvės, lietuviai buvo mūsų tėvai ir seneliai, gulsime kryžiumi prie bažnyčios durų, jei kunigas bus ne lietuvis...“ Tokių patirčių užmiršti neįmanoma. Kaip ir tokių, kai atvykus į mokyklą, mokytojas pasidžiaugia, kad pasinaudojęs „Lietuvių godų“ skelbta medžiaga, pavartęs mokyklos muziejuje saugomą komplektą ir pagal jį parengęs mokyklos istoriją rajono bei apskrities skelbtame konkurse užėmė pirmą vietą. Tai glosto širdį ir verčia nesustoti, kad ir kaip būtų sunku.

Laikraštyje stengėmės priminti skaitytojams ir Lietuvos istoriją, drauge ir jų gyvenamų vietų. Apvažiavau, ir ne vieną kartą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilis ar tiktai jų griuvėsius, esančias dabartinėje Baltarusijoje. Nesvyžius, Myras, Gardinas, Lyda, Alšėnai, Krėva ir Naugardukas. Visur tebegyva senosios Lietuvos istorija. Pasakojau ją, kiek leido galimybės, surinkdama ir pateikdama kuo daugiau informacijos, stengdamasi neperžengti nematomos raudonos linijos, kad neužsivertų durys į kaimyninę valstybę, laikraštis laisvai keliautų pas laukiančius tenykščius skaitytojus. Esu sulaukusi gražių atsiliepimų apie atliktą darbą, skaitytoja iš Šveicarijos profesorė Joana Pečiulionytė, dabar jau iškeliavusi anapilin, dėkodama už straipsnius, klausė, ar nesu istorikė. Ne, nesu, tik dirbu savo, žurnalistės, darbą ir stengiuosi jį atlikti kuo geriau. Neseniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose vykusioje parodoje „Radvilos“, klausydamasi gidės, supratau, kad šia tema žinių turiu kur kas daugiau nei ji. Gerų atsiliepimų bei palaikymo sulaukdavau ir daug daugiau – iš amžiną atilsį poeto Bernardo Brazdžionio, rašytojų Alės Rūtos, Agnės Lukšytės, Primos ir Broniaus Saplių, kunigo Kęstučio Žemaičio bei jo brolio diplomato Algirdo. Per Baltarusijos lietuvių gyvenamas vietas keliavo užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis, *OFM*. Lankėsi jų namuose, bendravo, krikštijo jų vaikus, klausė išpažinčių, teikė palaiminimą. Pamatė savo akimis, kuo jie gyvena, ką jiems skauda, suprato, kaip jiems reikalingas tas vienintelis juos lankantis lietuviškas žodis „Lietuvių godų“ pavidalu. Pažadėjo ir žodį tesėjo – laikraščio leidimą remti. Parama atėjo per Lietuvių katalikų religinę šalpą (toliau – LKRŠ). Dar ir šiandien tebesaugau vyskupo laišką, kuriame jis rašo: „Kol gyvas būsiu, „Lietuvių godos“ bus remiamos,“ – deja, gerasis vyskupas jau iškeliavęs pas Viešpatį. Taip pat pradėjo remti ir Tautos fondas. Vienas jo įkūrėjų ir vadovų, dabar jau emeritas, Jurgis Valaitis ir šiandien skaito „Lietuvių godas“, vertina ir komentuoja. Neseniai pasiekė jo laiškas iš Baltimorės, kuriame jis rašo: „Ačiū už puikų laikraštį. Perskaitau

visą, kai tik gaunu, ir padariau išvadą, kad jis geresnis už mūsų „Draugą“. Toks įvertinimas skatina dar labiau pasitempti, susitelkti, gerinti leidinį. Jau per pirmąjį mėnraščio leidimo dešimtmetį jis du kartus buvo premijuotas prelato Juozo Prunskio premija, kuri tuo metu buvo 1 000 JAV dolerių. Abi premijos panaudotos laikraščio leidimui. Ne kartą parėmė ir JAV lietuvis Albinas Markevičius.

Šiais metais laikraštis pradėjo skaičiuoti jau 27-uosius leidimo metus. Jam išlikti ir tobulėti, be jokios abejonės, padėjo ir Tautos fondo teikta parama. Nei leidybos, nei pašto teikiamų paslaugų išlaidos nemažėjo, tik augo. Be paramos nebūtų jokios galimybės išlikti, tektų užsidaryti. Iki šiol neturime internetinio „Lietuvių godų“ tinklalapio, tam neužtenka pinigų. Tad dėkoju visiems rėmėjams, taip pat ir Tautos fondui, visiems jo darbuotojams ir palaikytojams už atjautą ir supratimą, teikiamą paramą. Dėkui už paramą ir Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui.

Per ilgus mėnraščio leidimo metus daug kas kardinaliai keitėsi. Užaugo, baigė aukštuosius mokslus vaikai, ištobulėjo informacinės technologijos, dėl kurių supaprastėjo ir palengvėjo laikraščio parengimas bei leidyba. Vyresnysis sūnus, baigęs universitetą, pradėjo dirbti leidykloje, maketuoti knygas, ėmėsi maketuoti ir „Lietuvių godas“, nemokamai, nes nebebuvo, iš ko mokėti. Atkrito būtinybė plėveliuoti, pakanka parengtą laikraščio maketą išsiųsti tiesiai į spaustuvę iš savo kompiuterio, kaip ir pateikti spausdinimo užsakymą elektroniniu paštu, o tai labai palengvina darbą, nebereikia važiuoti į pačią spaustuvę, taupomas laikas ir resursai. Tereikia tik pasiimti iš spaustuvės jau gatavą, atspausdintą, parsivežti ir siųsti paštu ar kitais būdais platinti gatavą leidinį. Susikrauni į krepšį paketą su 100 ar 200 laikraščio egzempliorių ir keliauji į bažnyčią, kurios klebonas, važiuodamas į Gervėčius, nuveš parapijiečiams ir naujausią „Lietuvių godų“ numerį, arba susitikti su mokytoja, kuri, važiuodama į darbą Rimdžiūnų lietuviškojoje vidurinėje mokykloje, nusiveš ir laikraštį. Ar ne knygnešystė? Kaip leidyklos „Homo liber“ direktorius V. Gužauskis pasakė, tai tikrų tikriausia XXI amžiaus knygnešystė. Taip ir knygnešiaujame, įžengę į 27-uosius laikraščio gyvavimo metus, nepaisydami didėjančios metų naštos, kuklios pensijos, kurios neužsidirbau, nes 26-eri laikraščio leidybos darbo metai į darbo stažą neįskaitomi – nėra „Sodroj“ įmokų, o ir iš kur joms būti, jei jau nuo 2014-ųjų dirbu be jokio atlygio. Bet, kol močiučių akys, išvydusios „Lietuvių godas“, šypsosi ir švinta, kol rankos tiesiasi, eilinį kartą iš kelionkrepšio traukdamos laikraštį, nepaisydama nieko – nei kad

Rugsėjo 1-oji Rimdžiūnų lietuvių vidurinėje mokykloje. Alfonso Augulio nuotr.

Onutė Vaičiulytė-Romančiuk, Varšuvos universiteto dėstytoja, grįžusi atostogų į tėvų namus Rimdžiūnuose (Gervėčių parap.). *Marijos Šaknienės nuotr.*

dviejų dienų komandiruotės kelionėje neatsirado vietos prie šventinio pietų stalo, nors jos pakako net keliems chorams iš Lietuvos ir Baltarusijos, nei to, kad kiaurai permerkė lietus, tiesiog iki paskutinio siūlo galo, o iki namų – pusšimtis kilometrų ir pastovėjimas eilėje ties valstybių siena, nugrūdi į tolimiausią širdies kertelę beįsižiebiančią nuoskaudą, keliesi ir eini: kalbinti, fotografuoti, žiūrėti ir matyti, klausytis ir girdėti – rengti eilinio „Lietuvių godų“ numerio, dar vieno, vilies, ne paskutinio, juk viltis miršta paskutinė, argi ne? Tai toks tasai tikrai godotinas „Lietuvių godų“ kelias.

Nuotr. iš „Lietuvių godų“ redakcijos archyvo

Dėl pajamų mokesčio dalies skyrimo „Vorutai“

Gerbiami skaitytojai,

Primename, kad iki liepos 1 d. Jūs galite paremti Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“, skirdami žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui iki 1,2 proc. (anksčiau buvo galima skirti iki 2 proc.) pernai sumokėto pajamų mokesčio dalies.

Ką privalo atlikti asmuo, norintis sumokėto pajamų mokesčio dalį skirti „Vorutos“ žurnalą leidžiančiai VšĮ „Vorutos“ fondui?

Gyventojas, nusprendęs suteikti paramą, turi užpildyti nustatytos formos prašymą (FR0512) ir pateikti jį Valstybinei mokesčių inspekcijai (VMI) tik elektroniniu būdu (per Elektroninio deklaravimo sistemą).

Prašyme gyventojas turi nurodyti savo vardą, pavardę, asmens kodą, nuolatinę gyvenamąją vietą (adresą) ir duomenis apie paramos gavėją:

– teisės aktų nustatyta tvarka suteiktą juridinio asmens identifikacinį numerį (kodą);

– ataskaitinį mokestinį laikotarpį (2019 metus) ir prašymą paramos gavėjui pervesti pajamų mokesčio dalį procentais (iki 1,2 proc.).

Šiuos veiksmus gyventojas turi atlikti pasibaigus kalendoriniams metams iki kitų metų gegužės 1 dienos (šiemet iki liepos 1 d.). Toks yra prašymo pateikimo galutinis terminas.

„Vorutos“ fondo rekvizitai: įmonės kodas 181392738, buveinės adresas – Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai.

Telefonai pasiteirauti: 8 683 90796 (buhalterė), 8 603 11117 (redaktorė).

Skiriantis 1,2 proc. sumokėtos savo pajamų mokesčio sumos asmuo nepraranda nė cento, tačiau paremia savo leidinį, kuriam ši parama labai reikalinga. Tik Jūsų padedami mes galime daugiau.

Iš anksto dėkojame.

„Vorutos“ redakcija

Rytų Lietuvos mokyklos

Didžiasalio „Ryto“ gimnazija – lietuviškosios kultūros židinys

Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos direktorė Elena Sekonienė: „Per 40 veiklos metų mokykla patyrė ir dvikalbystę, ir socialinę atskirtį, ir drastišką mokinių mažėjimą, ir negatyvios informacijos apie Didžiasalį srautą.“

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pokalbis su Ignalinos r. Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos direktore Elena Sekoniene.

Ko gero, didžiausias iššūkis Lietuvos švietimo sistemai yra COVID-19 pandemijos sukelti moksleivių ugdymo pokyčiai. Nuotolinis mokymasis. Kaip Didžiasalio „Ryto“ gimnazija susitvarkė su nekasdienine situacija?

Kadangi iššūkių mums niekada netrūksta, ir šį priėmėme pakankamai ramiai, pasitikėjome savo mokytojais – mokiniams atostogaujant, aptarėme gimnazijos situaciją, įsivertinome turimus išteklius, galimybes ir visi kartu priėmėme sprendimą nesiblaškyti, dirbti su tomis priemonėmis, su kuriomis dalis gimnazijos pedagogų jau turėjo patirties, ja noriai pasidalijo su kolegomis. Viena didžiausių problemų buvo, kad didelė dalis mokinių (mūsų gimnazijoje daugiau nei pusė mokinių gauna socialinę paramą) neturėjo informacinių technologijų priemonių, todėl iš pradžių mokiniams paskolinome visus turimus gimnazijos kompiuterius, o vėliau jau planšečių gavome ir iš rėmėjų bei ministerijos. Žinoma, sunkumų iškyla, bet jų būdavo ir įprasto darbo metu, su jais dorojamės. Yra mokinių, kuriems nuotolinis mokymasis ramioje namų aplinkoje netgi labiau patinka. Labiausiai džiugina mokytojų bendradarbiavimas, savitarpio pagalba, geranoriškumas. Malonią staigmeną pateikė gimnazijos informacinių technologijų būrelis, kartu su bendraminčiais sukūręs naują interneto svetainę – pozityvių žinių portalą „MesVieningi.lt“ (<*http://mesvieningi.lt/*>). Nors situacija sudėtinga, visiems trūksta gyvo bendravimo, nutrūko suplanuotos veiklos, daug neaiškumų dėl ateities, manau, kad iš šios situacijos visi išeisime sustiprėję.

Ignalinos rajono savivaldybės administracijos Švietimo ir kultūros skyriaus vedėja Gražina Mackonienė (kairėje) ir gimnazijos direktorė Elena Sekonienė po vakaronės „Kokiu vardu pašauksim savo kraštą?“ Ramunės Kapliukienės nuotr.

Papasakokite apie save. Kur gimėte, augote, mokėtės? Kas jus atvedė iki Didžiasalio?

Gimiau mišrioje šeimoje, vaikystę praleidau Rusijoje, prieš pradedant man lankyti mokyklą grįžome į tėvelio gimtinę Tverečiaus krašte. Melioracijos banga nušlavė ne tik senelių namus, nepaliko net kaimo pavadinimo, bet Smilginiškė mano atmintyje – pati gražiausia, mieliausia vieta. Čia dar buvo gyvi senojo kaimo papročiai, čia išmokau lietuviškai kalbėti, išlaksčiau visus miškus ir paežeres. Kartais vaikystės atsiminimai, lyg Marselio Prusto (*Marcel Proust*) romane, grįžta per kvapus – senos priemenės, ant pirkios lubų sudėtų ir kailiniais pridengtų, kad nesušaltų, antaninių obuolių, dūmais kvepiančios pirties.

Mokiausi pradinėse mokyklose Vilėkose ir Kėkštuose, baigiau Tverečiaus vidurinę mokyklą, po studijų Vilniaus universitete, metus pagal paskyrimą

atidirbusi Pabradėje, grįžau į savo kraštą, savo mokyklą. Tverečiuje likus tik pradinio ugdymo skyriui, pradėjau dirbti tuo metu ėmusiame veikti Didžiasalio vaikų globos centre. Nemaniau kada nors grįšianti į mokyklą, bet po devynerių metų darbo globos centre man buvo pasiūlyta dalyvauti konkurse į gimnazijos vadovo vietą. Gimnazijoje dirbu jau tryliktus metus.

Trylika metų vadovaujate Didžiasalio „Ryto“ gimnazijai. Kokią atsimenate mokyklą 2007-aisiais ir kokia ji dabar, 2020-aisiais?

Atėjau dirbti į mokyklą, kuri jau turėjo savo veiklos kryptį, stiprų atsakingų ir kūrybingų pedagogų kolektyvą. Dauguma gimnazijos mokytojų – šio krašto žmonės, vieni dirbantys nuo jos įkūrimo, kiti – buvę mokiniai, grįžę į savo mokyklą. Per tuos metus kartu tobulinome mokyklą – niekada nepriėmiau sprendimų, nepasitarusi su gimnazijos bendruomene (o mūsų gimnazijoje visi, nuo mokinio iki valytojos, turi savo nuomonę), neišklausiusi pasiūlymų, pastabų, todėl dabar džiaugiamės mokykla, kurioje jauki, šviesi, pritaikyta šiuolaikiniam ugdymui aplinka, didelis dėmesys skiriamas mokinių ugdymui, skatinimui dalyvauti įvairiose veiklose. Gimnazija nuolat atsinaujina: renovuotas gimnazijos pastatas, sporto aikštynas, prie gimnazijos įrengtos pakeltos lysvės, Kneipo terapijos takas, įgyvendintas projektas „Keramika grįžta į Didžiasalį“ – įrengta keramikos klasė su visa reikalinga įranga ir priemonėmis. Atnaujinti dalykų kabinetai, jų įranga, įsigyta naujų mokymo priemonių. Edukacinei veiklai pritaikytas gimnazijos muziejus – prof. V. Landsbergio bei Gražinos Sirutis fondo lėšomis muziejų pavyko praplėsti ir pertvarkyti. Džiaugiamės bendradarbiavimu su Tautos fondu, „Ryto“ draugija – jų svari parama padėjo įgyvendinti mūsų sumanymus: gavome lėšų aktų salės, muziejaus pritaikymui edukacinei veiklai, pradinukų kampeliui sukurti, dailės reikmenims, kiekvieną rudenį visi mūsų pirmokai gauna dovanų kuprines su mokymo priemonėmis.

Sudarome visas galimybes aktyviai mokinių ir mokytojų veiklai: vien pastaraisiais metais gimnazijoje vyko įdomūs integruoti projektai: „Didžiasalio infrastruktūra“, „Astronomija kitaip“, „Pažinkime gimtojo krašto paukščius“, mokiniai dalyvavo Paliesiaus dvaro, Ignalinos viešosios bibliotekos edukacinėse programose, lankėsi Labanoro regioniniame parke, Birvėtos biosferos poligone, Gamtos tyrimų centro Hidrobiontų ekologijos ir fiziologijos laboratorijoje Vilniuje, eksperimentavo Vilniaus universiteto ir bendrovės „Thermo Fisher Scientific Baltics“ kuruojamoje „Mobiliojoje bioklasėje“, pristatė tiriamąjį darbą Vilniaus universiteto Gyvybės mokslų centre

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas (kairėje) Elenai Sekonienei įteikia Pietryčių Lietuvos metų mokytojo premiją, 2017 m. Ramunės Kapliukienės nuotr.

vykusioje respublikinėje konferencijoje „Tiriamoji veikla gamtamoksliniame ugdyme“, Žaliosios olimpiados finale Kaune, su Jungtiniu Lietuvos vaikų choru koncertavo Šv. Kotrynos, Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto (Šv. Jonų) bažnyčiose Vilniuje. Tapo laureatais ar užėmė prizines vietas respublikoje: Lietuvos mokinių jaunųjų filologų konkurse, nacionaliniame mokinių konkurse „Praeities stiprybė – dabarčiai“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro konkurse „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“, Lietuvos mokinių technologijų olimpiadoje, respublikinėse varžytuvėse „Tarmių lobynai“, sporto varžybose.

Gimnazija puoselėja savo veiklos, susijusios su mokinių pilietiškumo ugdymu, krašto kultūros saugojimu ir puoselėjimu, tradicijas – Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui organizuota tradicinė vakaronė bendruomenei, skirta įžymiems kraštiečiams prof. Augustinui Voldemarui, prof. Zigmui Žemaičiui bei prof. Česlovui Kudabai, įgyvendintas projektas „Pažink valstybę“ – bendradarbiaujant su savivaldybės administracija ir krašto bendruomene įrengti šioms asmenybėms bei krašto savanoriams skirti informaciniai stendai bei organizuoti jų atidengimo renginiai bendruomenei. Kasmet organizuojami renginiai – akcijos, minėjimai, integruotos veiklos, skirti valstybės šventėms ir svarbioms datoms paminėti.

Taigi, gimnazija yra nedidelė, šiais mokslo metais turime tik 136 mokinius, bet gyvybinga, aktyvi.

Kuo ypatingas Didžiasalis? Be to, kad miestelis įsikūręs prie pat Baltarusijos sienos?

Didžiasalis – sena gyvenvietė, įsikūrusi ant kalvagūbrio, palei seną kelią iš vakarų į rytus, taip pavadintas dėl to, kad pavasarį, per *dapus* (*dapai* – taip

mūsų krašte vadinami potvyniai) patvinus ir susiliejus Dysnos ir Birvėtos upėms, upeliams ir ežerams, tapdavo viena iš aukštumose esančių salų. Kaimas priklausė Tverečiaus parapijai, jį valdė Dysnos dvaras ir vienuolynas, bet po 1831 m. sukilimo caro valdžia uždarė vienuolyną, po 1863 m. sukilimo į ištremtų sukilimo dalyvių žemę atkeliavo sentikiai rusai. Carinės Rusijos valdymo laikais kaimas vadinosi *Bolšaja derevnia*. Pirmojo pasaulinio karo metais čia trejus metus ėjo fronto linija, kurios įtvirtinimų išlikę iki šiol, kaimas buvo likęs be gyventojų, vėliau – lenkų okupacija, jos metu kaimas vadinosi *Wielka wie*s. Kraštas visą laiką buvo lietuviškas – 1922–1936 m. Didžiasalyje ir jo apylinkėse veikė „Ryto“ draugijos mokyklos, Šv. Kazimiero draugija. 1939 m., kai Vilnius grįžo Lietuvai, mūsų kraštas buvo prijungtas prie Baltarusijos, įvesta sovietinė valdžia, gyventojai jau buvo pasirengę vykti gyventi „į Lietuvą“, bet kraštas vėl grąžintas Lietuvai. Tik nuo Antrojo pasaulinio karo kaimas vadinamas lietuviškai – Didžiasaliu. Vietiniai jį vadina Sala, patys – saliniai.

1972 m., atradus didžiulius itin kokybiško molio klodus, Didžiasalyje pradėta statyti molio perdirbimo įmonė, prie seno kaimo vieškelio iškilo daugiaaukštė darbininkų gyvenvietė, pakito gyventojų tautinė sudėtis – lietuvių liko mažuma. Atgavus Nepriklausomybę, gamykla liko atkirsta nuo rinkų ir bankrutavo – prasidėjo stagnacija, griūvančios gamyklos ir užkaltų daugiaaukščių namų langų vaizdai pasklido po šalį. Buvo priklijuota daug etikečių, išlikusių iki šių dienų, kiti gąsdinami Didžiasalio likimu.

Šiandien Didžiasalis – atsinaujinusi, tvarkinga gyvenvietė, kur ekonomika gal nėra stiprioji pusė, bet čia, Didžiasalyje ir jo apylinkėse, galima atrasti ir pamatyti daug įdomių istorinių, etnografinių dalykų, džiaugtis turtinga gamta: miškai, pelkės, ežerai, upės, tvenkiniai – pilni gyvybės ir gamtos turtų. Svarbiausia, čia gyveno ir gyvena šviesūs žmonės, savo krašto patriotai.

Pietryčių Lietuva visada buvo kiek kitoks kraštas nei Didžioji Lietuva. Ypač, kai kalbame apie švietimą. Antai Vilniaus rajone visada buvo ir yra viena itin opi problema – lietuviškų švietimo ugdymo įstaigų trūkumas. Ypač – ikimokyklinių švietimo įstaigų, kuriose vaikai būtų ugdomi valstybine kalba. Kokia padėtis Jūsų mokykloje?

Per 40 veiklos metų mokykla (kartu su visu kraštu) patyrė ir dvikalbystę, ir socialinę atskirtį, ir drastišką mokinių mažėjimą, ir negatyvios informacijos apie Didžiasalį srautą. Ir dabar beveik pusė gimnazijos mokinių yra iš rusakalbių, mišrių šeimų, bet jie mokosi lietuvių kalba kaip gimtąja, laiko egzaminus, puoselėja lietuviškas tradicijas, myli ir gerbia savo kraštą. Vis dėlto problemų yra, ypač pradinėse klasėse – didelė dalis pirmokų ateina prastai arba visai nemokėdami lietuvių kalbos, mat namuose kalbama rusiškai. Pirmąjį naujų mokslo metų pusmetį daug laiko skiriama lietuvių kalbos mokymuisi, dėl to kenčia mokinių pasiekimai, nes dabar reikalavimai yra dideli, pirmoje klasėje laukiama pasirengusių mokinių. Žaviuosi mokytojų pastangomis, kantrybe.

Papasakokite apie „Ryto“ gimnaziją. Kokia šios ugdymo įstaigos istorija?

Didžiasalio „Ryto“ gimnazija – labiausiai į rytus nutolusiame Lietuvos pakraštyje, kurį iš trijų pusių

Minint Nepriklausomybės dieną Paliesiaus dvare, 2017 m. Didžiasalio „Ryto“ gimnazija pristato Tverečiaus kraštą svečiams iš Ignalinos, Švenčionių, Zarasų ir Visagino rajonų. Ramunės Kapliukienės nuotr.

riboja siena su Baltarusijos Respublika, 1978 m. įkurta mokykla statybinių medžiagų kombinato statytojų ir darbuotojų vaikams. Iki tol vaikai mokėsi vietos pradinėje, Dysnos aštuonmetėje, Tverečiaus ir Vidžių (Baltarusijos Respublika) vidurinėse mokyklose.

Nuo mokyklos įkūrimo iki 1994 m. mokykloje buvo mokoma lietuvių ir rusų kalbomis. 1994 m. buvo atidaryta nauja rusiška mokykla, o mūsų mokykla buvo pavadinta Didžiasalio „Ryto“ vidurine mokykla. 2004 m. vėl liko tik viena mokykla. 2013 m. tapome gimnazija.

1978 m. mokykloje mokėsi 293 mokiniai. 1987–1988 m. m. mokykloje mokėsi 598 mokiniai ir tai buvo didžiausias mokinių skaičius mokyklos istorijoje. Nuo 1980 m., kai išleista pirmoji laida, iki 2020 m. mokyklą baigė 727 mokiniai.

Nuo pirmųjų mokyklos gyvavimo metų mokyklos bendruomenė prisiėmė misiją išsaugoti ir skleisti šio seno Tverečiaus krašto kultūrą, istoriją, ugdyti mokinių pilietiškumą, pasididžiavimą gimtine, į tai įtraukti ir krašto bendruomenę. Šią misiją įgyvendiname nuolat. Ji vykdoma per nuo 1984 m. kasmet lapkritį organizuojamas vakarones, dar 1988 m. įkurtą ir nuo to laiko labai išplėstą, atnaujintą, pritaikytą edukacijai gimnazijos muziejų bei aktyvią pilietinę, kraštotyrinę ir etnokultūrinę veiklą. Vakaronėse, skirtose šio krašto žmonėms paminėti, esame pagerbę dainų karalienę iš Sekonių kaimo Kristiną Skrebutėnienę ir ją 1934 m. atradusį tautosakos rinkėją Juozą Aidulį, tautosakos rinkėją Leoną Bielinį, kalbininką A. Dundulį, krašto knygnešius, dainininkes ir pasakų sekėjas, muzikantus, kraštiečius profesorius, valstybės veikėjus Česlovą Kudabą, Zigmą Žemaitį, Augustiną Voldemarą, krašto tremtinius ir politinius kalinius. Vakaronėse yra dalyvavę ne tik buvę mūsų mokiniai, krašto šviesuoliai, bet ir „Ryto“ draugijos, Švenčionijos kraštiečių klubo nariai, prof. Zigmo Žemaičio dukra Irena Geniušienė, Augustino Voldemaro giminės, Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijų atstovai, Baltarusijos lietuviai, Adutiškio, Zarasų moksleiviai. 2019 m. lapkritį vykusi vakaronė „Kokiais vardais pašauksim savo kraštą?“ buvo skirta Vietovardžių metams. Joje krašto bendruomenei pristatyta daug projekto „Ką pasakoja mūsų krašto vietovardžiai“, vykusio birželio mėnesį, metu surinktos autentiškos medžiagos apie savo kraštą. Vakaronėje dalyvavo krašto bibliotekininkės, vietovardžių pateikėjai, gausus gimnazijos bičiulių būrys.

Stengiamės žinią apie savo kraštą skleisti kuo plačiau: apie mūsų veiklą rodyta LRT laidoje „Kaime gyventi gera“, gimnazijoje lankėsi ir filmavo VšĮ „TV vizijos“ kūrybinė grupė, kurianti dokumentinį filmą apie kraštietį Antaną Bielinį – šviesuolį, savojo krašto tautosakos rinkėją. Kūrybinei grupei gimnazijos mokiniai ir mokytojai parodė, kaip atgyja A. Bielinio surinkti tautosakos lobiai: padainavo jo užrašytą dainą „Aplink Tverečių lygūs laukeliai“, pirmokai žaidė A. Bielinio užrašytus vaikų žaidimus su per technologijų pamokas pagamintais senoviniais mediniais žaislais, parodė ir ratelių, padainavo. Svečiams organizavome ekskursiją po ryčiausią Lietuvos pakraštį. Tokias ekskursijas esame organizavę Ignalinos kraštiečių klubo nariams, „Ryto“ draugijos nariams ir Pietryčių Lietuvos mokytojams, Ignalinos rajono mokytojams ir mokiniams, svečiams iš Lietuvos kultūros politikos instituto ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo, lankytojams iš Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Anykščių, Raseinių, Švenčionių, Vokietijos, Baltarusijos. Tverečiaus krašto istoriją ir kultūrą pristatinėjome V. Landsbergio fondo organizuotuose konkursuose, Lietuvos Respublikos Seime, Ignalinos krašto muziejuje, Visagino bibliotekoje, Paliesiaus dvare keturioms kaimyninėms savivaldybėms minint Kovo 11-ąją, esame išleidę knygą „Tverečiaus krašto mokyklos nuo lenkmečio iki mūsų dienų“.

Gimnazijos veikla įvertinta: Miko ir Kipro Petrauskų premija – už tautos etnine patirtimi grindžiamą kūrybiškumą ir tradicijų puoselėjimą; Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos padėkos raštu – už krašto kultūros gyvybingumo palaikymą, tradicinės kultūros puoselėjimą ir sklaidą, Kristinos Skrebutėnienės atminimo saugojimą; Ignalinos rajono savivaldybės mero padėkos raštu – už aukštus ugdytinių sportinius pasiekimus Lietuvos mokyklų žaidynėse; Valstybės pažinimo centro ir ugdymo plėtotės centro padėka – už aktyvų dalyvavimą nacionaliniame projekte „Pažink valstybę“ ir prasmingų pilietinių iniciatyvų įgyvendinimą; Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos padėka ir medaliu – už pilietiškumo ugdymą, aktyvią visuomeninę ir pilietinę veiklą; Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos prizu „Krašto auksas“ už sėkmingą projektinę veiklą.

Dėkoju už pokalbį.

Kalbėjosi Aušra VIRVIČIENĖ,
Vilnius–Didžiasalis (Ignalinos r.)
Nuotr. iš Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos archyvo

Apie ryčiausią Lietuvos muziejų

Nijolė KERAITIENĖ,
Ignalinos r. Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos lietuvių kalbos mokytoja metodininkė

2018 m. rudenį labiausiai į rytus nutolusi Lietuvos mokykla – Didžiasalio „Ryto“ gimnazija – minėjo keturiasdešimtmetį, o jos muziejui sukako trisdešimt. Tie prabėgę dešimtmečiai skatina atsigręžti į ištakas. Per tiek metų daug kas užsimiršta, bet pasiraususi savo archyvuose radau žinutę „Naujoje vagoje“, kaip kilo muziejaus idėja. Laisvėjančioje Lietuvoje 1987 m. plačiai buvo švenčiamos 125-osios Maironio metinės. Mūsų mokykla surengė ta proga vakaronę kartu su Didžiasalio bendruomene, po jos mokykloje buvo įkurta Lietuvos kultūros fondo rėmimo grupė (fondui tada vadovavo profesorius Česlovas Kudaba). Grupės vadovu išrinkome labai aktyvų visuomenininką Juozą Kėkštą, su kuriuo glaudžiai bendradarbiavome nuo pirmos vakaronės mokykloje 1984 m., kurioje pagerbėme dainų karalienę Kristiną Skrebutėnienę. Į grupę susibūrė aktyvūs mokytojai ir būrelis Didžiasalio gyventojų, tada ir buvo numatytas tikslas – įkurti mokykloje kraštotyros muziejų. Be jau minėto J. Kėkšto, daug darbo įdėjo tuometinis mokyklos direktorius Tadas Jarmuška, istorijos mokytoja Marytė Misiūnienė, prie įrengimo darbų

Pirmieji fundatoriai 1988 m. atidarant muziejų. Stasio Keraičio nuotr.

triūsė auksarankis stalius Zenonas Čepulis. O prie eksponatų rinkimo prisidėjo pirmiausia mokiniai ir jų tėvai, mokytojai ir plačioji visuomenė. Muziejus atvėrė duris švenčiant mokyklos dešimtmetį – 1988 metais. Permainų vėjai jau smarkiai pūtė – mokykloje veikė Sąjūdžio grupė, pirmąkart per vakaronę sceną papuošė Trispalvė, pirmąkart sugiedota „Tautiška giesmė“. Pirmosios muziejaus patalpos – vienas nedidelis kambarėlis, kuriame vyravo etnografiniai eksponatai, bet kartu pradėta kaupti ir istorinė medžiaga: laikraščiai, knygos ir kt. Žinoma, garbinga vieta muziejuje teko mūsų krašto dainų karalienei Kristinai Skrebutėnienei, pamažu rinkome medžiagą ir apie kitus garsius krašto žmones.

Daugėjant eksponatų, teko perkelti muziejų į erdvesnes patalpas – iš pradžių viskas tilpo dviejose erdvėse, o trečioje buvo klasė su suolais, tad buvo galima muziejuje vesti pamokas. Kaupėsi kraštotyros darbai: su mokiniais juos rengė mokytojos Marytė Misiūnienė, Nijolė Berdikšlienė, Nijolė Keraitienė, Aldona Misiūnienė. Nuo pat įsikūrimo muziejui vadovavo ir daugybę ekskursijų jame vedė direktorius T. Jarmuška.

Taigi pamažu muziejus plėtėsi, vis daugiau žmonių dovanojo senovinius daiktus. Mums padėjo tai, kad nuo pat mokyklos atidarymo palaikėme stiprius ryšius su krašto žmonėmis, aplink mokyklą susibūrė stiprus kultūrinių bendradarbių, krašto šviesuolių būrys. Daug vertingų savo medžio darbų padovanojo Vaclovas Papšys, gausybę paveikslų mokyklai atidavė tautodailininkė Ona Pivoriūnienė, visą laiką muziejaus eksponatų kaupimu rūpinosi J. Kėkštas ir kiti – sunku būtų visus rėmėjus ir išvardyti. Tad 2007 m., kai mokyklos direktore tapo Elena Sekonienė, visos trys muziejaus patalpos jau buvo pilnos eksponatų. 2012 m. mokyklos komanda dalyvavo V. Landsbergio fondo konkurse „Kuo man graži Tėvynė Lietuva“,

Pirmasis muziejaus vadovas Tadas Jarmuška. Stasio Keraičio nuotr.

laimėjo III vietą ir piniginį prizą. Nuo tada užsimezgė ryšiai su šiuo fondu, jo bei Gražinos Sirutis fondo lėšomis muziejų pavyko praplėsti ir pertvarkyti. Mums pasisekė, kad žmonės, dirbantys mokykloje, yra tikri entuziastai, patriotai tikrąja šio žodžio prasme. Tai ne tik M. Misiūnienė, neskaičiuojanti darbo valandų, ar direktorė E. Sekonienė, sugebanti įgyvendinti didžiausius darbus mažiausiomis sąnaudomis, bet ir gimnazijos stalius Michailas Grišutinas, kantriai gaminęs stendus, ir bibliotekininkė Gintarė Jurgelėnienė bei raštinės vedėja Ramunė Kapliukienė, estetiškai sudėliojusios medžiagą į stendus, daug ką iš esmės atnaujinusios. Dabar mūsų muziejus jau išsidėstęs keturiose patalpose: vienoje atkuriamas senovinės pirkios vaizdas, kitoje – istorinė medžiaga apie krašto

Mokytoja Marytė Misiūnienė duoda mokiniams interviu. Ramunės Kapliukienės nuotr.

Krašto šviesuolis Juozas Kėkštas, ypač daug prisidėjęs prie muziejaus steigimo. Stasio Keraičio nuotr.

Didžiasalio „Ryto“ gimnazijoje įkurtą muziejų po Vytauto Landsbergio ir Gražinos Sirutis fondų lėšomis atliktos renovacijos aplankė Vytauto Landsbergio fondo valdybos pirmininkė Gražina Landsbergienė (centre) ir lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis. Pirma (iš kairės) – Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos istorijos mokytoja metodininkė Marytė Misiūnienė. RAMUNĖS KAPLIUKIENĖS NUOTR.

šviesuolius, tremtinius, partizanus, viena salė skirta lino ir duonos keliui, o ketvirtoje eksponuojame senus vadovėlius, mokinių kraštotyros darbus ir kitą istorinę medžiagą, be to, dėl Tautos fondo ir „Ryto“ draugijos paramos čia turime kompiuterį ir multimediją, galime vesti ir pamokas. O. Pivoriūnienės paveikslai eksponuojami jaukiame dailės kabinete, ten juos kasdien mato mokiniai.

Didžiuojamės, kad 2012 m., atidarant Ignalinos krašto muziejų, vieną jo salę užėmė mūsų mokyklos ekspozicija su kompiuterine pateiktimi, išsamiai pristatančia mūsų kraštą ir muziejų. Per visą gyvavimo laikotarpį mus aplankė gausybė įvairiausių žmonių. Ruošdamasi rašyti šį tekstą, pavarčiau mokyklos svečių knygą, kuri saugoma muziejuje. Pirmasis įrašas iš vakaronės K. Skrebutėnienei, o paskui knyga perkelta į muziejų. Per šiuos dešimtmečius kokių tik svečių pas mus nebūta! Įsiminė lakoniškas profesoriaus Česlovo Kudabos įrašas: „Neišnyki, Tėviške...“ Per trisdešimt metų muziejus nejučia tapo centru, kur gali rasti visokiausios informacijos apie kraštą, kuriame gyvename, kurio gyvybingumu rūpinamės. Smagu pažymėti, kad ne kartą muziejuje lankėsi Lietuvos televizija: 2001 m. čia viešėjo ir laidą apie Tverečiaus kraštą kūrė „Tikrų istorijų“ kūrybinė grupė, 2017 m. rudenį dirbo laidos „Misija Vilnija“ žurnalistai. Turime daug autentiškų eksponatų, prisiminimų, nuotraukų, ir vienintelė mus kamuojanti graužatis – vienas po kito išeinantys iš gyvenimo mūsų šviesieji kultūriniai bendradarbiai, pateikėjai, šviesuoliai. Norisi spėti aprašyti ir surinkti kiek galima daugiau unikalios medžiagos, kol dar turime ką kalbinti. Tai irgi muziejaus misija.

Nuotr. iš Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos archyvo

Viešoji įstaiga „TV vizijos“ kuria filmą apie krašto šviesuolį Antaną Bielinį – gimnazijos kiemelyje mokiniai žaidžia pagal jo aprašymus atkurtais žaislais, 2019 m. RAMUNĖS KAPLIUKIENĖS NUOTR.

S. Rapolionio atmintį sauganti ir naujovėms atvira gimnazija Šalčios krašte

Eišiškių S. Rapolionio gimnazijos direktorė Danuta Zuzo: „Aktyviai dalyvaujame visuomeniniame gyvenime. Esame lietuviškosios kultūros židinys Eišiškių krašte.“

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pokalbis su Šalčininkų r. Eišiškių S. Rapolionio gimnazijos direktore Danuta Zuzo.

Šalčininkų r. Eišiškių S. Rapolionio gimnazija įsteigta 1992 m. Vienas iš jos įkūrimo iniciatorių ilgametis jos direktorius, plačiai žinomos Rytų Lietuvoje pedagogų giminės narys, mokytojas Vytautas Dailidka. Galbūt galėtumėte papasakoti gimnazijos atsiradimo istoriją?

Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos steigėjas – Šalčininkų rajono savivaldybė. Vytautas Dailidka vadovavo mokyklai nuo 1992 m. rugsėjo 1 d. iki 2002 m. liepos (apie 10 metų). Jis buvo lietuviškos mokyklos naujo pastato statybos iniciatorius. 1992 m. lietuviška mokykla atsiskyrė nuo lenkiškos ir tapo Eišiškių 3-iąja vidurine mokykla, kuri glaudėsi Eišiškių 2-osios vidurinės mokyklos trečiame aukšte. 1993 m. mokyklai buvo suteiktas Stanislovo Rapolionio vardas, o 2006 m. buvo akredituota vidurinio ugdymo programa ir mokyklai suteiktas gimnazijos statusas. Naujo mokyklos pastato statyba buvo pradėta 1997 m. (pirmas korpusas atidarytas 2001 m.). Antras korpusas statytas 2003–2004 m., o trečio statybos darbai užbaigti 2007 m. Gimnazijos pamato kertinio akmens padėjimo ceremonijoje dalyvavo Lietuvos Respublikos (LR) Prezidentas Algirdas Brazauskas. Atidarant gimnazijos pirmą ir trečią korpusus dalyvavo LR Prezidentas Valdas Adamkus.

Nuo 2002 m. rugsėjo 4 d. iki šiol gimnazijai vadovauju aš, Danuta Zuzo. Jau 18-us metus džiaugiuosi puikiu kolektyvu bei gimnazijos bendruomene. Šiemet gimnazijoje mokosi 331 mokinys, dirba 41 mokytojas.

Kaip Jūs tapote gimnazijos direktore? Regis, Jūs taip pat esate kilusi iš Dzūkijos?

Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktorė Danuta Zuzo. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

2002 m. laimėjau konkursą direktoriaus pareigoms užimti. Mama kilusi iš Zervynų (Varėnos r.), tėvas – iš Eišiškių. Gimiau bei baigiau mokyklą Eišiškėse, 1992 m. baigiau Vilniaus universiteto Fizikos fakultetą. Tais pačiais metais pradėjau dirbti gimnazijoje fizikos, matematikos, informatikos ir braižybos mokytoja.

Ar galima būtų skaitytojams papasakoti, kaip šiandien atrodo Jūsų gimnazija?

Moderni, taikanti šiuolaikines technologijas, visi mokytojai – dalykų specialistai, didelį dėmesį skiriame etnokultūrai (vyksta etninės kultūros pamokos) bei tiriamajai gamtos mokslų dalykų veiklai. Aktyviai dalyvaujame visuomeniniame gyvenime. Esame lietuviškosios kultūros židinys Eišiškių krašte.

Daug Jūsų mokinių yra iš mišrių šeimų, kurie namuose nekalba lietuviškai. Kaip Jūs dirbate, kai tokie mokiniai atkeliauja į mokyklos pirmą klasę?

Ugdymas gimnazijoje organizuojamas vaikams nuo trejų metų (ikimokyklinis), veikia priešmokyklinio ugdymo klasė. Tetėnų „Šalčios“ pradinio

Buvęs Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktorius, Stanislovo Rapolionio ir Donato Malinausko kultūros premijų laureatas Vytautas Dailidka. JUOZO VERCINKEVIČIAUS NUOTR.

ugdymo skyriuje vaikai ugdomi nuo dvejų metų. Tai paruošiamasis etapas – mokome kalbos, bendraujame su tėvais, organizuojame renginius.

Eišiškėse veikia ir kita gimnazija, joje dėstomoji kalba – lenkų, tai – didieji Jūsų konkurentai. Kas nulemia, kad tėvai vis dėlto pasirenka lietuviškąją gimnaziją.

Taip, Eišiškėse yra dvi gimnazijos. Sutariame puikiai. Abiejų gimnazijų mokiniai glaudžiai bendrauja ir bendradarbiauja. Jauni tėvai, kurie sieja savo vaikų ateitį su Lietuva, yra pilietiški, aktyvūs, stebi gimnazijos pasiekimus, ugdymo procesą ir socialinę veiklą, renkasi mūsų gimnaziją.

Prašome pristatyti savo pedagogus, kurie dirba tokiomis konkurencinėmis sąlygomis.

Visi mokytojai – dalykų specialistai, vienuolika iš jų – mokytojai metodininkai. Mokytojai aktyvūs, drąsūs, kūrybingi, atviri naujovėms bei besidalijantys patirtimi su rajono ir respublikos mokytojais. Mokytojų kaitos nėra. Jaučiamas mokytojų tapatumas su gimnazija.

Gimnazijoje kasmet gegužę vyksta graži ceremonija – S. Rapolionio premijos įteikimas žinomiems visuomenės veikėjams. Ši premija įteikiama už nuopelnus Rytų Lietuvai ir lietuvybei, gal galėtumėte daugiau papasakoti?

Apie pačią ceremoniją kasmet buvo rašoma „Vorutos“ laikraštyje. Ankstesniais metais premiją teikė Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie LR Vyriausybės. Departamento generalinio direktoriaus 2006 m. vasario 10 d. įsakymu Nr.-V-14, buvo patvirtinti premijos skyrimo nuostatai. Pirmieji apdovanojimai vyko 2007 m. gegužės 11 d. per pirmąjį Rytų Lietuvos moksleivių menų festivalį „Rytų Lietuvos žiedas“ Vilniuje, „Siemens“ arenoje. 2008 m. ceremonija vyko Vilniaus kongresų rūmuose. Šiuose renginiuose būdavo apdovanojami ir ankstesnių metų nominantai.

Nuo 2010 m. sausio 1 d., panaikinus Tautinių mažumų ir išeivijos departamentą, Stanislovo Rapolionio premija ėmė rūpintis lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Ji 2011 m. vasario 10 d. taip pat priėmė nutarimą skirti S. Rapolionio premiją. Premijos įteikimo ceremonija kasmet vyksta Eišiškių S. Rapolionio gimnazijoje.

Premijos laureatai: 2005 m. – Vytautas Dailidka, pedagogas (knygos „Tautinių tradicijų puoselėjimas“, „Paklydusio pavasario godos“), 2006 m. – Algirdas Kavaliauskas, humanitarinių mokslų daktaras (knygos „Visaginas“, „Jaunojo visaginiečio portretas“, „Jūsų laukia Visaginas“), 2007 m. – Viktorija Lapėnienė (knygos „Kryžių sakmė“, „Išgirskime amžių kuždesį“, „Reškutėnai“), 2008 m. – Antanas Karmonas (knyga „Lietuvių genties didkelis“), 2009 m. – Algimantas Masaitis, draugijos „Rytas“ pirmininkas (knyga „Marijampolio vaikai“), 2010 m. – Jonas Bajorūnas (knyga „Mielagėnų kraštas“), 2011 m. – Juozas Vercinkevičius, redaktorius, 2012 m. – Valentinas Šiaudinis, pedagogas, 2013 m. – Antanas Lesys, istorikas (knyga „Kova už Šalčininkų kraštą ir lietuvybės išsaugojimą“), 2014 m. – Aldona Vasiliauskienė, religijos istorikė, visuomenininkė, 2015 m. – Gražina Landsbergienė, Vytauto Landsbergio fondo vadovė, 2016 m. – Aurelija Arlauskienė, žurnalistė, 2017 m. – Marija Šaknienė, žurnalistė, poetė, 2018 m. – Vytautas Valentinas Česnulis, žurnalistas, 2019 m. – Benjaminas Kondratas, lituanistas, literatūros kraštotyrininkas. 2020 m. S. Rapolionio premijos įteikimo ceremoniją planuojama organizuoti rudenį.

Vytauto Landsbergio ir Tautos fondai yra prisidėję prie Jūsų mokyklos materialinės bazės stiprinimo. Prisiminkime šį faktą...

Vytauto Landsbergio fondas skyrė paramą gimnazijos lauko vaikų žaidimų aikštelei įrengti (10 000 litų), kuria džiaugėmės 10 metų, taip pat buvo skirtos lėšos vaikų žaidimų kambariui įrengti (1 000 eurų). Tautos fondas 2019 m. skyrė 5 000 JAV dolerių Eišiškių S. Rapolionio gimnazijos Tetėnų „Šalčios“ pradinio ugdymo skyriaus ikimokyklinio ugdymo grupei įrengti, o 2020 m. – 1 100 JAV dolerių vaikų žaidimų kambariui.

Norėtume paklausti apie mūsų laikų naujovę – kaip vyksta nuotolinis mokymas?

Nuotolinis ugdymas vyksta sklandžiai. 95 proc. mokinių naudojasi internetu, yra aprūpinti reikiamomis kompiuterinėmis priemonėmis. Ten, kur nėra interneto ryšio, pateikiamos popierinės užduotys. Pamokos vedamos per „ZOOM“, naudojamasi „EDUKA“, „EMA“ ir kitomis priemonėmis. Mokytojai ir mokiniai puikiai jas įvaldė. Gimnazija gavo trisdešimt devynias planšetes ir jas išdalijo mokiniams.

Dėkojame už pokalbį.

Kalbėjosi Stanislava ŽURAVSKA ir Juozas VERCINKEVIČIUS, Trakai–Eišiškės (Šalčininkų r.)

Vilniaus rajono savivaldybė toliau ignoruoja lietuvių ugdymo poreikius

Doc. dr. Gediminas KAZĖNAS,
Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys, Vilnius

2020 m. gegužės 15 d. įvyko antrasis nuotolinis Vilniaus rajono savivaldybės tarybos posėdis. Tarp daugybės klausimų vėl buvo klausimas, susijęs su Rastinėnais, kur tėveliai nuo 2012 m. prašo savivaldybės įsteigti darželį valstybine lietuvių kalba. Deja, savivaldybės administracija nenusiteikusi tokiam sprendimui, argumentuodama, kad rajone reikia (suprask, kažkur) įsteigti specialiąsias grupes.

Rastinėnų kaimas (Sudervės sen.) ypatingas tuo, kad čia esančios sodų bendrijos virsta gyvenamaisiais rajonais, kur intensyviai keliasi gyventi jaunos šeimos su mažamečiais vaikais.

Remiantis Vilniaus rajono savivaldybės administracijos (VRSA) interneto svetainėje (<https://vrsa.lt/go.php/Suderv%C4%97s518>) skelbiamomis Sudervės seniūnijos veiklos ataskaitomis 2015–2018 m., matyti, kad Rastinėnai yra labai sparčiai auganti gyvenvietė. 2015 m. Rastinėnuose gyveno 568 gyventojai (deklaravę gyvenamąją vietą), o 2018 m. jau 739 gyventojai (gyventojų skaičius jau didesnis nei pačioje Sudervės gyvenvietėje, seniūnijos centre). Nuolat auga gyventojų iki 18 m. ir amžiaus grupėje 18–45 m. skaičius. Faktinis gyventojų skaičius yra dar didesnis, nes dalis gyventojų, ypač turinčių mažų vaikų, deklaruoja gyvenamąją vietą Vilniaus mieste, kad galėtų ten pretenduoti ir gauti vietą ugdymo įstaigoje. Sudervės seniūnijoje veikiančiose ugdymo įstaigose lenkų ugdomąja kalba mokinių skaičius pastaraisiais metais lieka stabilus arba mažėja, o Rastinėnų skyriuje ypač mažėja. Ugdymo įstaigose lietuvių ugdomąja kalba vaikų skaičius nuosekliai auga. 2019 m. Buivydiškių pagrindinės mokyklos Sudervės skyriuje pastačius modulinius priestatus vaikų skaičius šoktelėjo nuo 133 iki 180. Sudervės seniūnijos gyventojų (iki 18 m.) skaičiaus pokytis kartu su besimokančiųjų skaičiaus pokyčiu Buivydiškių pagrindinės mokyklos Sudervės skyriuje akivaizdžiai rodo, kad ugdymo ir švietimo įstaigų poreikis valstybine lietuvių ugdomąja kalba tik auga. Todėl visiškai nestebina, kad Rastinėnų gyventojai nuo 2012 m. prašo, kad Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pradinio ugdymo skyriuje būtų įsteigtos ikimokyklinio ugdymo grupės ir lietuvių ugdomąja kalba.

Rastinėnuose šiuo metu veikia Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pradinio ugdymo skyrius (<http://www.rastinenai.vilniausr.lm.lt/>). Pati Rastinėnų mokyklos istorija prasideda nuo tarpukario. 1946–1950 m. mokykloje visi dalykai buvo dėstomi lietuvių kalba, o nuo 1951 m. – lenkų kalba. Dėl vaikų skaičiaus mažėjimo 2010 m. rugsėjo 1 d. Rastinėnų pagrindinė mokykla buvo reorganizuota į Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pagrindinio ugdymo skyrių. 2011 m. rugsėjo 1 d. skyriuje buvo atidaryta priešmokyklinio ugdymo grupė 3–6 m. vaikams, kurią tuomet lankė 10 vaikų. 2019–2020 m. m., remiantis Vilniaus rajono savivaldybės duomenimis, Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pradinio ugdymo skyriuje mokosi 5 vaikai.

Visgi VRSA neigia tokį poreikį teisindamasi, kad negali nustatyti tikro poreikio ikimokyklinio ugdymo įstaigose, arba formaliai atsakydama, kad Rastinėnų pradinio ugdymo skyriaus patalpų plotas yra visiškai panaudotas. Dėl to VRSA, neturėdama tikro argumento nesteigti grupių lietuvių ugdomąja kalba, pradėjo painiotis savo atsakymuose: viename rašte gyventojams atsakoma, kad minėtame skyriuje nėra laisvo ploto. O kitame jau sakoma, kad Sudervės M. Zdziechovskio

Dabar Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pagrindinio ugdymo skyriaus patalpose glaudžiasi Nemenčinės daugiafunkcio kultūros centro skyrius ir Vilniaus rajono savivaldybės Centrinės bibliotekos padalinys.
Daivos Bružienės nuotr.

pagrindinės mokyklos Rastinėnų pradinio ugdymo skyriaus patalpose planuoja įsteigti klases vaikams su specialiaisiais poreikiais. Be šio atvejo, reikia paminėti, kad 2019 m. VRSA atkėlė į Rastinėnų skyriaus patalpas Nemenčinės daugiafunkcio centro Rastinėnų skyrių, kuris jokios apčiuopiamos veiklos nevykdo ir dažniausiai būna užrakintas. Taip pat paminėtina, kad į šias patalpas 2018 m. yra perkeltas ir Vilniaus rajono bibliotekos padalinys, nors toks pat padalinys veikia šalia esančiame Sudervės kaime. Galiausiai VRSA konstatuoja, kad poreikio steigti ikimokyklinio ugdymo grupes valstybine lietuvių kalba Rastinėnuose nėra!

Visas VRSA manipuliacijas ir cinizmą parodo tai, kad tame pačiame 2020 m. gegužės 15 d. tarybos posėdyje buvo nuspręsta dalį Sužionių pagrindinės mokyklos patalpų pakeisti į gyvenamąsias patalpas. Kyla retorinis klausimas: ar ne efektyviau būtų tas patalpas Sužionių mokykloje pritaikyti spec. poreikius turintiems vaikams, nei keisti į gyvenamąsias patalpas? Taip būtų patenkintas poreikis ugdyti valstybine lietuvių kalba Rastinėnuose, ir įsteigtos specialiosios grupės Sužionyse. Tačiau, matyt, pagrindinis tikslas čia yra visaip manipuliuojant užkirsti kelią lietuviškų grupių steigimui Rastinėnuose, taip verčiant tėvelius toliau likti prisiregistravusius Vilniaus m. ir savo balsą atiduoti mieste.

Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų pagrindinio ugdymo skyrius.
Daivos Bružienės nuotr.

Baigėsi Lietuvos, Lenkijos ir Portugalijos mokinius suvienijęs projektas

„STEAM within the classroom: solving ecological problems in collaboration“ („Erasmus+“ antro pagrindinio veiksmo bendrojo ugdymo sektoriaus mokyklų mainų partneryščių projekto (KA229) rezultatai

Jurgita MACKEVIČIŪTĖ,
Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijos pavaduotoja ugdymui, projekto koordinatorė

2019 m. gruodžio 31 d. baigėsi penkiolika mėnesių trukęs projektas, kuriame dalyvavo Lietuvos, Lenkijos ir Portugalijos mokiniai. Šio projekto tikslas – ugdyti mokinių STEAM[1] gebėjimus, tyrinėjant ekologines problemas. Pagrindiniai projekto laimėjimai ir rezultatai yra susiję su projekto tikslo įgyvendinimu ir visomis suplanuotomis veiklomis, kurios prisidėjo prie mokinių STEAM pasiekimų ir dalykinių bei bendrųjų kompetencijų ugdymo.

Visų pirma, mokiniai turėjo galimybę perimti projekto šalių partnerių patirtį ir vykdyti bendras tyrinėjimą skatinančias veiklas. Prieš trumpalaikius mokinių grupių mainus mokiniai atliko tyrimus ir paruošė nuodugnią oro, geriamojo vandens, upių kokybės, dirvožemio analizę. Jie taip pat atliko tyrimus kiekvienoje priimančioje šalyje: Lenkijoje – jungtinius oro bandymus Jogailos universiteto Chemijos katedroje, Portugalijoje skaičiavo vandens pėdsaką, atliko laboratorinius tyrimus, dalyvavo edukacinėse veiklose Vandens muziejuje ir Lisabonos okeanariume. Lietuvoje, Vilniaus universiteto Gyvybės mokslų centre, dalyvavo paskaitoje ir jiems buvo suteikta galimybė per mikroskopą stebėti kai kuriuos organizmus, kurie veikia kaip dirvožemio kokybės bioindikatoriai. Taip pat mokiniai rengė pranešimus konferencijoms „Išsaugok švarų orą“, „Išsaugok švarų vandenį“ ir „Išsaugok žemę“.

Projekto dalyviai ieškojo bendrų problemų sprendimo būdų: surengė grupines diskusijas ir paskaitas, sukūrė plakatus ir švietėjišką filmuką, skatinantį ekologinį sąmoningumą. Rezultatų aptarimas, tyrimas, išvadų formulavimas, tyrimų rezultatų pristatymas ir kitų šalių patirtis, sprendžiant ekologines problemas kiekvienos šalies bendruomenėje, leido mokiniams patobulinti tyrinėjimų, kritinio mąstymo, bendradarbiavimo, kūrybiškumo, iniciatyvumo, socialines kompetencijas ir geriau suprasti kiekvienos šalies aplinkosaugos problemas.

Mokiniai iš Lietuvos ir Lenkijos atlieka oro taršos bandymus Jogailos universiteto Chemijos katedroje, Krokuvoje. JURGITOS MACKEVIČIŪTĖS NUOTR.

Džiaugiamės, kad pavyko įgyvendinti visus numatytus tikslus ir projekto rezultatai turi didelį poveikį gimnazijos veiklai bei pasiekimams: pagerėjo mokinių STEAM dalykų žinios bei bendrosios kompetencijos, visų trijų šalių mokyklos parengė planą, kuris yra orientuotas į mokinių ekologinį ugdymą. Taip pat vienas iš gimnazijos 2020 m. veiklos plano uždavinių – skatinti mokinių ekologinį sąmoningumą ir vykdyti švietėjišką mokyklos misiją ekologiško gyvenimo būdo klausimais.

Projekto įgyvendinimas turi poveikį ne tik mokiniams, bet ir kitoms tikslinėms grupėms: tėvams ir visai gimnazijos bendruomenei: tėvai gali didžiuotis savo vaikų pasiekimais bei mokykla, o STEAM veiklos viešinamos ne tik šalies, bet ir europiniu mastu, taip yra didinamas gimnazijos patrauklumas ir tarptautiškumas.

Straipsnyje pateikiama tik autoriaus nuomonė ir Komisija neatsako už jokį galimą jame pateikiamos informacijos naudojimą.

Erasmus+ STEAM JUODŠILIŲ „ŠILO“ GIMNAZIJA

[1] STEAM – integralus, į kompleksišką tikrovės reiškinių pažinimą, pritaikymą ir problemų sprendimą kreipiantis mokinių gebėjimų ugdymas gamtos mokslų, matematikos, technologijų ir inžinerijos kontekste. Žr. Marytė Skakauskienė, „Integralus, į kompleksišką tikrovės reiškinių pažinimą, pritaikymą ir problemų sprendimą kreipiantis mokinių gebėjimų ugdymas gamtos mokslų, matematikos, technologijų ir inžinerijos kontekste“, [skaidrės], Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerija, 2015. Prieiga per internetą: *<https://www.upc.smm.lt/naujienos/bebras/konferencija2015/4-STEAM-ugdymo-Lietuvoje-aktualijos-SMM-Maryte-Skakauskiene.pdf>*.

Muzika – visus jungianti kalba

Žydronė ŠEMELIENĖ,
Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijos anglų kalbos mokytoja metodininkė

„Per muzikos pamokas aš jaučiuosi geriausiai, nes man sekasi dainuoti ir šokti“, „Man linksma, kai aš kartu su draugais galiu išbandyti visokius instrumentus“, „Mums labai įdomu, kaip muzikos mokosi vaikai iš kitų valstybių“. Tai tik keletas citatų iš mokinių atsiliepimų ir įspūdžių apie trijose mokyklose – Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje (Lietuva), Lokerbio pradinėje mokykloje (Škotija, Didžioji Britanija) ir Adanos *Vehbi Necip Savaşan* pradinėje mokykloje (Turkija) – įgyvendinamą „Erasmus+“ projektą „Muzika yra bendra kalba“ (*„Music is a common language“*).

Projekto idėja – pasinaudojant įvairiais muzikos mokymo metodais, praturtinti socialiai pažeidžiamų grupių vaikų muzikinio lavinimo galimybes bei skatinti jų įtraukimą į ugdymo procesą. Tokio projekto poreikis iškilo prieš dvejus metus ir yra sėkmingai įgyvendinamas kaip „Erasmus+“ bendrojo ugdymo mokyklų mainų partnerystės programos dalis.

Tyrimais nustatyta, kad muzikos mokymasis palengvina kitų dalykų mokymąsi ir lavina įgūdžius, kuriuos vaikai neišvengiamai naudoja kitose srityse, skatina kalbos vystymąsi ir gerina vaikų intelektą. Dainavimas, muzikos klausymas, grojimas ir judėjimas suteikia vaikams galimybę lanksčiai pereiti prie formalaus mokymosi, nes muzikuodamas vaikas yra priverstas naudotis keliais įgūdžiais vienu metu. Kitaip tariant, muzikos mokymasis palaiko visą mokymąsi, nes vaikams tai labai integruota, stimuliuojanti veikla, o ypač turintiesiems specialiųjų poreikių.

Tuo tikslu 2018 m. spalį mokytojai iš Lokerbio pradinės mokyklos, Adanos *Vehbi Necip Savaşan* bei Juodšilių „Šilo“ gimnazijos pradėjo įgyvendinti projektą, nes visos projekte dalyvaujančios mokyklos susiduria su specialiųjų poreikių turinčių mokinių, nacionalinių mažumų bei pabėgėlių ugdymu ir ne paslaptis, kad tokių vaikų ugdymas yra probleminis, kelia nemažai iššūkių mokyklų pedagogams ir švietimo pagalbos specialistams.

Akimirka iš projekto dalyvių susitikimo su Juodšilių „Šilo“ gimnazijos bendruomene. Žydronės Šemelienės nuotr.

Pagrindinis projekto „Muzika yra bendra kalba“ tikslas yra išplėsti socialiai pažeidžiamų grupių vaikų ugdymo galimybes ir tam, kad pasiektų šį tikslą, projekto dalyviai susipažįsta su skirtingais muzikos mokymo metodais, pritaiko juos savo šalių mokyklose bei dalijasi gerąja patirtimi su kitais mokytojais ir specialistais.

Projektas jau suteikė galimybę 2019 m. pavasarį apsilankyti Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje, kurioje nuo 2015 m. sėkmingai įgyvendinamas klasės orkestro metodas, ir susipažinti su jo ypatumais, privalumais, pritaikymo galimybėmis, o 2019 m. rudenį lankytis Lokerbio pradinėje mokykloje ir pamatyti, kaip tokie skaitmeniniai muzikos mokymo metodai, kaip *Charanga, Buzz&Blast* ir *Feis Rois,* padeda įgyvendinti Škotijos nacionalinę švietimo programą bei įtraukti projekto tikslinės grupės vaikus į ugdymo procesą, suteikti jiems galimybę praplėsti savo akiratį, išbandyti naujas veiklas, pamatyti ir suvokti, kad pasaulis yra draugiškas ir kupinas galimybių.

Laukia trečiasis vizitas – šįkart į Turkiją, kurio metu mokytojai išsamiai susipažins su Karlo Orfo (*Carl Orff*) muzikos mokymo metodu. Nekantriai laukiame ir tikimės naujų idėjų ir įspūdžių. Muzika – visus jungianti kalba: jai neegzistuoja nei tautos, nei rasės, nei valstybių sienos.

Straipsnyje pateikiama tik autoriaus nuomonė ir Komisija neatsako už jokį galimą jame pateikiamos informacijos naudojimą.

Esu Tverečiaus vaikas...

Broniaus Saplio šimtmečiui
(1920 04 08–2013 06 03)

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,
„Vilnijos“ draugijos pirmininkas, Lietuvių kalbos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, Vilnius

Š. m. balandžio 8 d. minėjome Broniaus Saplio šimtmetį. Praėjo septyneri metai, kai teko atsisveikinti su B. Sapliu, daug metų įtemptai ir sumaniai dirbusiu Tėvynės labui – garsiu lietuvių tautinės kultūros ir lietuvybės puoselėtoju, gimtosios Rytų Lietuvos visapusišku rėmėju, talkos jai organizatoriumi, „Vilnijos“ draugijos garbės nariu, ilgamečiu Vilniaus krašto lietuvių sąjungos išeivijoje pirmininku. Šv. Mišios už jo vėlę tuo pačiu metu vyko Toronto Prisikėlimo ir Vilniaus Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčiose, savo malda prisijungė ir Švenčionių bei Dieveniškių kunigai. Birželio 11-ąją, praėjus keturioms dienoms po laidotuvių, buvo meldžiamasi svarbiausioje Vilniaus lietuvių šventovėje – Šv. Mikalojaus bažnyčioje, kur prieš 12 metų Bronius ir Prima paminėjo savo bendro gyvenimo penkiasdešimtmetį ir atnaujino savo Santuokos sakramentą. Po mišių parapijos salėje susirinkę lietuvių organizacijų atstovai geru žodžiu prisiminė B. Saplį.

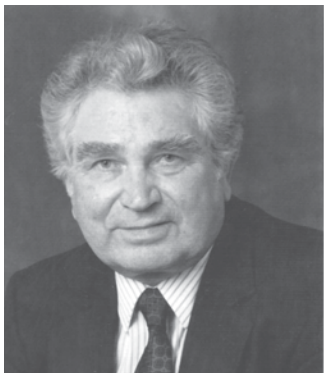

Bronius Saplys (1920–2013)

„Esu Tverečiaus vaikas, tuo didžiuojuosi, kiek įmanydamas padedu savo kraštui ir jo žmonėms visuose baruose“, – rašė Bronius. 2012 m. išleido prisiminimų knygą „Gyvenimo kelionė: Tverečius–Torontas“, primindamas, kad sunku gyventi svetur, toli nuo Tėvynės, bet ir čia visą gyvenimą galima paskirti savo tautos, savo gimtinės gerovei. Vilniaus krašto lietuvių sąjunga išeivijoje atkūrė ir tęsė vilniečių kultūrinę, rezistencinę veiklą, rėmė visus darbus, susijusius su Lietuvos išlaisvinimu ir valstybės stiprinimu. Padėtis nepriklausomoje Lietuvoje bei etninėse lietuvių žemėse gerėjo dalinai ir dėl Broniaus šeimos pastangų, jos pasiaukojimo lietuvių tautos reikalams. 1994 m. Lietuvos Respublikos Prezidentas B. Saplį apdovanojo Gedimino ordino medaliu, o 2005 m. – ordinu „Už nuopelnus Lietuvai“.

„Kol esu aš, gyva ir Prima, šeimos ir gyvenimo palydovė“, – sakė Bronius. Jai buvo artimos tos pačios politinės ir idėjinės vertybės, kurioms abu skyrė gyvenimą.

B. Saplys daug kartų padėjo rengti Rytų Lietuvos moksleivių kraštotyros darbų konkursus „Vilnius – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė“. Konkurso rezultatai būdavo skelbiami spalio 9-ąją – Vilniaus dieną, būdavo prisimintas ir šių konkursų mecenatas Bronius.

Įvairiapusišką, labai svarbų B. Saplio indėlį valstybei įvertino Lietuvos Respublikos Prezidentas, dabar tai turi padaryti savivaldybės, mokyklos, kultūros įstaigos, visuomeninės organizacijos ir spaudos leidiniai. Jo vardu pavadinta gatvė darytų garbę ir Tverečiui (Ignalinos r.), ir Vilniui. Jo numylėtoje gimtinėje turėtų būti informacinis ženklas su užrašu – tai svarbu ir Lietuvai, ir jos svečiams, turistams ir išeivijai.

Teisinga būtų paminėti jo finansinę paramą „Vorutos“ laikraščiui. Broniaus surinkti prenumeratoriai, t. y. išeivijos lietuviai, labai padėjo laikraščiui sustiprėti, o svarbiausia nusipirkti kompiuterinės technikos, kuri tais laikais buvo brangi ir labai reikalinga norint nenutrūkstamai leisti laikraštį. Beje, ir pats Bronius rašydavo laikraščiui, o jo straipsniai išlieka jaunajai lietuvių kartai pavyzdžiu. Būdamas Vilniuje visada susitikdavo su redakcijos darbuotojais (tada redakcija buvo įsikūrusi Vilniuje, Adomo Jakšto g. 9, ten, kur buvo Vytauto Didžiojo gimnazija) ir pasidalydavo labai vertingais patarimais, kaip leisti laikraštį ir bendrauti su jo skaitytojais. Ir dabar jau žurnalą leidžiančiai redakcijai sėkmingai vadovaujantis žurnalistas, knygų leidėjas ir vyriausiasis redaktorius, visuomenės veikėjas Juozas Vercinkevičius kartu su redakcijos darbuotojais lieka dėkingas tverečėnui B. Sapliui. Kartu reikėtų paminėti, kad ta pati „Vorutos“ redakcija 1994 m. net 2 500 egz. tiražu išleido labai vertingą dr. Algirdo M. Budreckio knygą „Vilniečių veikla išeivijoje“, o pati Vilniaus krašto lietuvių sąjunga išeivijoje 1980 m. išleido svarbų A. M. Budreckio redaguotą veikalą „Rytų Lietuva. Istorinių bei etnografinių studijų rinkinys“. Beje, minėtas J. Vercinkevičius leidžia ir Trakų rajono laikraštį „Trakų žemė“, neabejotinai svarbų lietuvybei Rytų Lietuvoje stiprinti, jos istorijai nagrinėti ir populiarinti.

Mes toliau gyvename ir dirbame, naudodamiesi B. Saplio patarimais, nurodytomis gairėmis, geru žodžiu, su maloniais prisiminimais ir pagarba jam. ■

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Ir išėjusi – lieka

Gražinai Ručytei-Landsbergienei atminti

Sofija DAUBARAITĖ,
Lietuvos Respublikos Seimo 1996–2000 m. narė, Vilnius

Buvo Kovo 11-osios trisdešimtųjų metinių išvakarės. Ruošėmės iškilmėms. Bet Lietuvos žmonės jau žinojo – iškilmingo LR Seimo posėdžio Kovo 11-osios Akto salėje nebus. Iškilmingas minėjimas vyks Nepriklausomybės aikštėje. Artėjo epidemijos banga.

Išvakarėse ir sužinojome apie netektį. Mirė Gražina Ručytė-Landsbergienė – žymi muzikė, pedagogė profesorė, daug nuveikusi visuomenės labui, LR Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko Vytauto Landsbergio žmona.

Kalbant apie šią šviesią asmenybę, norėtųsi paminėti keletą jos biografijos faktų.

G. Ručytė-Landsbergienė gimė 1930-aisiais Anykščiuose. Augo penkių vaikų šeimoje. Tėvai rūpinosi vaikų lavinimu. Jie, ypač mama, norėjo, kad visi vaikai mokytųsi groti, būtų artimi muzikai. G. Ručytė pirmuosius mokslus pradėjo Anykščių vienuolyno pradžios mokykloje, vėliau mokėsi Anykščių gimnazijoje. 1945–1948 m. mokėsi ir baigė Panevėžio mergaičių gimnaziją. Lygia greta mokėsi muzikos mokykloje. Jau tada teko daug akompanuoti mokyklų mokytojams, pačiai groti mokyklų šventėse. Nuo 1948-jų iki 1949-ųjų studijavo Kauno konservatorijoje, ten studijų metais dirbo akompaniatore. Tačiau baigti studijų nebuvo lemta. 1949 m. kovo 25 d. ji, devyniolikmetė, buvo ištremta į Sibirą. Kaip teko išgirsti iš pačios profesorės, išvežama ji nesikrovė jokių daiktų ir niekuo nebesirūpino – tik norėjo pasiimti akordeoną. Padedant draugei tai pavyko. O vėliau šis instrumentas jai labai pravertė.

2015 m. gegužės 8 d. Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje Gražinai Landsbergienei buvo įteikta Stanislovo Rapolionio premija. Pirmoje eilėje (iš kairės): Vytautas Dailidka, Algimantas Masaitis, Danuta Zuzo, Onutė Miliauskaitė, Danguolė Sabienė, Gražina Landsbergienė, Laima Markauskienė, Jonas Kavaliūnas. Antroje eilėje (iš kairės): Vidmantas Vansavičius, doc. dr. Gediminas Kazėnas. Trečioje eilėje (iš kairės): skaitovas Juozas Šalkauskas, Jonas Vasiliauskas, solistai Rolandas Vilkevičius ir Aušra Liutkutė. JUOZO VERCINKEVIČIAUS NUOTR.

Tuo pačiu metu buvo suimti ir jos namiškiai. Tėvo nebuvo suimamųjų sąraše, bet jis pasirinko šeimą, ir tuo pačiu traukiniu visus išvežė. Niekas nežinojo kur. Vėliau paaiškėjo: į Irkutsko sritį, tik ją nuvežė į Baikalo salą, o tėvus – už 300 km nuo Irkutsko, netoli Zimos miestelio, į „Novo-Čirkino“ kolūkį.

Tremtyje išbuvo nuo 1949 m. iki 1957 m. G. Ručytei, kaip ir kitiems tremtiniams, teko dirbti įvairius priverstinius darbus. Ji gerai prisiminė, kaip teko būti žveje. Ar mes, kurie to nepatyrėme, galime suprasti, ką reiškia skylėtais drabužiais žvejoti Sibiro šaltyje, irkluoti šešiairklę valtį, tampyti suledijusius nešulius. Bet, kaip sakė profesorė: *Išmokau, iškenčiau*. Blogiausia buvo nuolatinis žeminimas, siekis sugniuždyti žmogų. Bet, kad ir kokia buvo sunki kasdienybė, tremtinė niekada nepamiršo muzikos ir siekio mokytis, tobulėti.

1950 m. gavo leidimą persikelti prie savo šeimos. Tačiau tremtis tęsėsi: be leidimo niekas negalėjo išvykti iš jiems apibrėžtos teritorijos, privaloma registracija, privalomi darbai kolūkyje, miško kirtimuose, t. t. Bet ir užguituose Sibiro kolūkiuose prireikė mokytojų bei kitų specialybių žmonių. Tad G. Ručytė gavo darbą mokykloje, tada labai pasitarnavo ir akordeonas. Ir dėl didelio noro, ir dėl atsitiktinumų jai pavyko pradėti mokytis Irkutsko muzikos mokykloje. Mokydamasi dirbo Irkutsko muzikos mokyklos ir saviveiklos kolektyvo akompaniatore. Minimą muzikos mokyklą baigė su pagyrimu, tačiau nebuvo užsiminta apie galimybę tęsti studijas. Tad po kurio laiko ji pati rašė prašymą į Maskvą dėl leidimo mokytis toliau. Leidimą gavo. 1954 m. G. Ručytė išlaikė egzaminus, bet kaip tremtinė studijas pradėjo vėliau nei kiti studentai. Bet ji buvo priimta, ji atvėrė duris į Sverdlovsko (dab. Jekaterinburgas) Modesto Musorgskio konservatoriją. Tai buvo neįtikėtina ir jai pačiai. Tai buvo lyg sugrįžimas į gyvenimą. Ji grįžo į muzikinę aplinką ir sutiko šviesių bei talentingų pedagogų. Su pagarba ir dėkingumu kaip reiklų pedagogą, įdomią asmenybę ji minėjo reemigrantą Jevgenijų Vauliną ir kt. Ir čia ne tik mokėsi, bet lygia greta šioje aukštojoje mokykloje dirbo akompaniatore.

1957 m. baigėsi tremtis. Studijų dar nebuvo baigusi, bet noras grįžti namo buvo stipresnis. Ir grįžo į Lietuvą. (1956 m. trumpam buvo grįžusi nelegaliai.) Ji nieko kito nenorėjo tik tęsti studijas konservatorijoje. Ir jai pavyko. 1959 m. baigė Lietuvos valstybinę konservatoriją su pagyrimu. Iš viso jos studijos truko 10 metų. 1958 m. pradėjo dirbti akompaniatore Operos ir baleto teatre. Ir ši koncertmeisterės G. Ručytės-Landsbergienės muzikinė kelionė tęsėsi dvidešimt septynerius metus (1958–1985). Darbas nebuvo savaime suprantamas dalykas. Tuometinėje Lietuvoje įrašas dokumentuose *tremtis, tremtinys* sumirgėdavo lyg raudona matadoro muleta Ispanijos bulių koridoje. Ir žmogaus gyvenime daug lemdavo

Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje vykusio festivalio „Vilniaus jovarai“ metu Gražiną Landsbergienę kalbino nacionalinio Lietuvos istorijos laikraščio „Voruta“ redaktorė Edita Astraukienė, 2012 m. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

atsitiktinumai, susiklosčiusios aplinkybės. G. Ručytė taip pat turėjo labai stengtis norėdama likti muzikos pasaulyje, dirbti muzikės darbą.

Pagrindinė priežastis, kad ji galėjo išlikti muzike, buvo talentas, jos meilė ir įsikabinimas į muziką. Kaip mini dirigentas, muzikologas D. Katkus: *Pianistas koncertmeisteris – tai ne koncertuotojas, o juodadarbis, rengiantis dainininkus spektakliams, repetuojantis nuo ryto iki vakaro*. Ir, jo nuomone, visi solistai greitai suprato, kad tik tokie žmonės kaip G. Ručytė koncertuodami yra naudingiausi, garantuojantys pasisekimą. Ir solistai, ir dirigentai norėdavo su ja dirbti.

Daugelis, kuriems teko groti kartu su G. Ručyte-Landsbergiene ar dainuoti jai akompanuojant, itin vertino jos subtilų muzikos dvasios ir stiliaus pojūtį, nepriekaištingą pianistės techniką, atliekamų kūrinių naujas interpretacijas. Galima sakyti, tai buvo naujas požiūris į kūrinius, ir tai buvo nauja tuometinėje Lietuvoje. Ji akompanavo pirmą kartą atliekant daugelį lietuvių kompozitorių vokalinių kūrinių. Apie jos aukštą muzikinį profesionalumą, jos gebėjimą bendrauti ir bendradarbiauti ruošiantis koncertams yra kalbėję daugelis dainininkų. Paminėsiu dainininkę Juditą Leitaitę, kuri kalbėjo 2019 m. rugsėjo 2 d. dr. Andriaus Vaišnio parengtos monografijos apie G. Ručytę-Landsbergienę „Gražinos Ručytės pianissimo: branda ir sklaida antiformalistinio rojuko metais“ pristatyme. Ji sakė esanti dėkinga likimui, kad pažįstanti šią muzikę ne tik kaip koncertmeisterę, bet ir kaip mamą. Ji padėjo suprasti muziką, išmokė dirbti, būti kantriai, tvirto charakterio, siekti savo tikslo. *Viską, ką aš geriausio atlikau ir įrašiau, tai akompanuojant G. Ručytei*, – pasakojo J. Leitaitė. Dainininkė, kreipdamasi į profesorę, sakė, kad iš jos mokėsi,

Gražina Landsbergienė Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje, įteikiant Stanislovo Rapolionio premiją istorikui Antanui Lesiui, 2013 m. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

mokosi ir mokysis, ir to moko savo studentus. Tą patį vakarą kalbėjusi muzikologė Jūratė Katinaitė priminė, jog Gražina Operos ir baleto teatre padėjo parengti daugybę vaidmenų, kurie pavergdavo publiką. Anot muzikologės, Virgilijus Noreika išskyrė Gražiną kaip geriausią šioje srityje, įskaitant ir Milano „La Scalą“. O pokalbyje taip pat dalyvavusi dainininkė Regina Maciūtė priminė, jog jas siejo ilgas muzikinis kelias, kurio metu ieškota muzikos subtilumo, naujo kūrinių skambesio, autentiškumo. *Tuo metu mes neturėjome jokių įrašų. Savo darbe dažnai prarasdavome laiko pojūtį. Man buvo didžiulė laimė savo gyvenime turėti tokią mokytoją kaip Gražina*.

Šiame susitikime su knyga, solistais, muzikologais, muzikos gerbėjais kalbėjo ir Gražina Ručytė-Landsbergienė. Ji prisiminė savo biografijos detales ir minėjo daugybę gyvenime sutiktų žmonių. Sakė, kiekvienas susitikimas buvo prasmingas. *Savo gyvenime sutikau tuos žmones, kurių nė vieno negaliu atmesti. Visi jie buvo reikalingi.* Ir pabrėžė, kad be savo gyvenimo kelyje sutiktų gerų žmonių, vargu ar būtų galima kalbėti ir apie ją, ir jos minimus darbus. Kalbėdama apie muziką, sakė: *Muzikoje siekėme ir dabar turime tai daryti – atskleisti žmogaus sielą, parodyti žmogaus nuogumą. Iki skausmo. Tokia meno paskirtis. Dabar muzikoje aš pasigendu gilumo. Nerandu skausmo, ilgesio*. Muzikės mėgstamiausias kompozitorius buvo F. Šubertas. Šis kompozitorius buvo artimas jai savo dvasia, sudėtingumu. Ir atlikdama jo kūrinius, kaip sakė profesorė, *siekiau nepriekaištingos skambinimo technikos, bet dar svarbiau buvo perteikti kūrinių jausmo gilumą.*

G. Ručytė koncertuodavo Lietuvoje, buvusios Sovietų Sąjungos respublikose. Koncertavo Lenkijoje, Čekijoje, Slovakijoje. Vėliau, kaip yra minėjusi profesorė, pirmą kartą išvyko koncertuoti į kapitalistinę šalį, į Australiją, ir tai įvyko dėka Virgilijaus Noreikos. „Švelnėjant“ politiniam klimatui, lankėsi ir Švedijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, JAV. Buvo įrašyta 10 plokštelių ir daug įrašų liko radijuje. G. Ručytė-Landsbergienė koncertavo su Virgilijumi Noreika, Gražina Apanavičiūte, Vaclovu Daunoru, Giedre Kaukaite, Irena Milkevičiūte – visų nesuminėsi. Tai buvo labai reikšmingas Lietuvos muzikinio gyvenimo laikotarpis, kai mūsų solistai buvo garsūs plačiame pasaulyje, ir nenuneigsime, kad tai buvo didelis indėlis ir tų žmonių, kurie nebuvo pirmame kadro plane. Bet, kaip žinia, ir jie pasaulyje gauna „Oskarų“ apdovanojimus.

Muzikės gyvenime neliko nuošaly ir pedagoginis darbas. G. Ručytė 1962–1966 m. dirbo Vilniaus pedagoginiame institute dėstytoja, nuo 1989 m. – Lietuvos muzikos akademijos dėstytoja, buvo docentė, čia buvo suteiktas profesorės vardas. Ji išugdė daug dainininkų ir dar daugiau su muzikos pasauliu susijusių žmonių.

1991 m. įkurtas V. Landsbergio fondas. Jo pagrindas buvo Norvegijos taikos premija, kuriai lėšas po Sausio 13-osios įvykių suaukojo Norvegijos žmonės ir ją paskyrė tuometiniam valstybės vadovui V. Landsbergiui. Tai buvo kaip alternatyva, kaip nepritarimas tais metais įteiktai Nobelio taikos premijai M. Gorbačiovui.

Pirminiame kuriamo fondo valdybos narių sąraše profesorės nebuvo. Ji pati pasisiūlė imtis šios veiklos, suprasdama, kad lengva nebus. Reikėjo suburti žmones, parengti labdaringos veiklos planus. Pirmiausia buvo nuspręsta pasirūpinti neįgaliais vaikais, nes tuo metu jie buvo labai apleisti, jų gyvenimo sąlygos labai sudėtingos, išgyvenimo galimybės menkos. Taigi daug lėšų buvo skiriama neįgalių vaikų regos, klausos, judėjimo, cerebrinio paralyžiaus, onkologinėms ir kt. ligoms gydyti, sergančiųjų reabilitacijai. Buvo perkama medicininė įranga, atidaromi gydymo centrai, reabilitacijos kabinetai. Buvo siunčiami medikai mokytis dirbti su nauja medicinine technika. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas neišnešiotų naujagimių regos sutrikimų diagnozei, nes, tik anksti nustačius šį sutrikimą, buvo galima išgelbėti vaiką nuo aklumo. Šią programą fondas vykdė iki 1999 m. Fondas vykdė plačias programas ne tik medicinos srity, bet rengė ir plėtojo kitas rėmimo programas: rėmė jaunuosius menininkus, M. K. Čiurlionio menų mokyklą, muzikinius konkursus ir jų laimėtojus, buvo paremta daugybė muzikos kolektyvų ir muzikų stažuočių užsienyje, buvo remiami studentai, padėta keliems šimtams sunkiau besiverčiančių šeimų.

Atskira programa skirta mokykloms, jos buvo aprūpintos kompiuteriais, kita technine įranga. Išskirtinio dėmesio sulaukė Rytų Lietuvos mokyklos. Daugelis lietuviškų mokyklų buvo aprūpintos kompiuteriais, įrengti dalykiniai kabinetai, tvarkomos mokyklų patalpos, sporto aikštelės, organizuojami ir remiami mokyklose vykstantys konkursai, renginiai.

Vienas iš tokių renginių „Vilniaus jovarai“ jau yra tapęs tradiciniu. Tai lyg Vilniaus krašto moksleivių dainų šventė, kuri rengiama kiekvienų metų pavasarį. Per valstybės 100-ąsias metines „Vilniaus jovarai“ minėjo 10-ąsias savo meninės šventės sukaktuves. Ne pirmą kartą šioje šventėje dalyvavo ir fondo steigėjas prof. V. Landsbergis ir šio fondo valdybos pirmininkė prof. Gražina Landsbergienė, kurie buvo labai šiltai sutikti.

Pasibaigus koncertui, paprašyta pasidalyti įspūdžiu apie tai, ką matė, ką girdėjo, profesorė sakė: *Akivaizdžiai matyti išaugęs moksleivių kolektyvų meninis meistriškumas, sceninė laikysena, atliekami vis sudėtingesni kūriniai, subtilus kūrinių pajautimas, įdomios aranžuotės. Visa tai pasiekta dideliu darbu. Ir tai labai džiugina. Bet svarbiausia tai, kad vaikai patiria bendrystę, vaikai drauge lavina meninį skonį, pamilsta liaudies šokį, dainą, susitinka vienas su kitu.*

Turime prisiminti ir pripažinti G. Landsbergienės žodžius, kad ji negailėjo jėgų šiam visuomeniniam darbui, kuris reikalavo ir žinių, ir organizuotumo, o svarbiausia, buvo reikalingas gebėjimas suburti kolektyvą, kuris pakeltų tą užsidėtą naštą. Profesorė visada dėkojo visiems su ja dirbusiems žmonėms ir visiems geradariams, kurie turtino fondą lėšomis, idėjomis, konkrečia pagalba. Tai ilgas V. Landsbergio fondo gyvavimo pagrindas – nuveikta daug gerų, ypač reikalingų darbų, kuriems vadovavo profesorė.

Atsigręžiant į muzikės nueitą gyvenimo kelią, smagu prisiminti avantiūrinį žingsnį, taip tai įvardijo pati G. Ručytė-Landsbergienė, sakytume, žaismingą neįtikėtiną žingsnį – pradėti kurti filmą. O šio darbo pradžios priežastys labai žemiškos. Namuose buvo labai daug Sąjūdžio metų archyvinės medžiagos (vaizdajuosčių, kasečių, nuotraukų). Ir tuo turtu reikėjo pasirūpinti, jį sutvarkyti. Pirmiausia buvo nuspręsta: visa, kas svarbu, kas jau yra tapę istorija, suskaitmeninti. Paprašyta šio darbo ėmėsi režisierė Agnė Marcinkevičiūtė. Tai padarius, medžiaga prašyte prašėsi būti prakalbinta. Lygia greta artėjo V. Landsbergio jubiliejus. Štai ir tvykstelėjo profesorei mintis: panaudojant medžiagą sukurti 10 min. filmuką ir nustebinti savo sutuoktinį gimtadienio proga. Taip ir buvo padaryta. Bet, turėdamos tokią gausybę vertingos medžiagos, abi kūrėjos suprato, kad tai tik darbo pradžia. Ir jos tęsė pradėtą darbą. Taip gimė penkių dalių filmas „Lūžis prie Baltijos“. Profesorė sakė, kad dokumentiniuose filmuose ar kitoje medžiagoje apie Sąjūdį, Lietuvos kelią į Nepriklausomybę visada pasigesdavo įvykių nuoseklumo. Ir dar. Norėjo identifikuoti tą laiką, kai žmonės, palikę namus, palikę darbus, su vaikais vyko į Vilnių, į mitingus, į Baltijos kelią. Ko jie vyko? Ką jie palaikė, ko siekė? Į šiuos klausimus atsako dokumentinė juosta. Tai gyvas kelio į Nepriklausomybę dokumentas ne tik tada dar negimusiems, dabartiniams moksleiviams, bet ir mums, dalyvavusiems, buvusiems, siekusiems Nepriklausomybės. Tai dokumentas, rodantis ir primenantis, kokie mes buvome jauni ir brandūs savo mintimis ir siekiais, kokie buvome kupini pasiryžimo, ir žodžiai nesiskyrė nuo darbų. Ir G. Landsbergienė yra sakiusi: *Patiko šis darbas ir labai patiko prisiminti tą pakylėtą Lietuvos laikotarpį, tai filmas apie laiką, kai žmonės neturėjo baimės ir nebeturėjo savisaugos instinkto. Atrodė, kad visus jungia vienas apsisprendimas ir pasiaukojimas vardan tos Lietuvos. Čia yra įprasminti žmonės, to laiko liudytojai, virtę juostos kadrais, kurie nebepakartojami.*

Kaip nebepakartojamas ir G. Ručytės-Landsbergienės gyvenimas, kuriame lyg vandens laše atsispindi ir didelės dalies Lietuvos žmonių gyvenimai, siekiai bei troškimai. Gimė ir augo Nepriklausomoje valstybėje, vėliau svetimos valstybės jungas, karas, tremtis, grįžimas iš tremties. Ir tautai, ir žmonėms reikėjo ne tik būti ir išbūti savo žemėje okupacijos sąlygomis, bet tą buvimą paversti gyvenimu.

Grįžusi iš tremties G. Ručytė konservatorijos aplinkoje susipažino su muzikologu V. Landsbergiu. Netrukus jie susituokė. Ir šių metų gegužę būtų minėję 60-ies bendro gyvenimo sukaktį. Suprantama, profesorė neišvengė, bet ir nevengė kasdienės buities, rutinos šeimoje. Augo vaikai, abiem teko derinti darbus, tad intelektinis darbas dažnai likdavo naktims, kai vaikai jau būdavo sumigę. Artimieji ir pažįstamieji džiaugėsi Vytauto ir Gražinos Landsbergių svetingumu, šeimininkės ruoštu skaniu maistu. Profesorė su malonumu primindavo, jog mėgo siuvinėti.

Prasidėjus žygiui dėl Nepriklausomybės, gyvenimas keitėsi. Bet nepriklausomos Lietuvos siekis buvo jos savastis, kaip meilė ir rūpestis sutuoktiniu, vaikais. G. Landsbergienė, kaip rodo jos gyvenimas, buvo nesiblaškantis žmogus, negailintis darbo, ryžto ir valios siekiant užsibrėžto tikslo. Netrūko šiai asmenybei iškalbos, bet nebuvo jai prie širdies tuščiažodžiavimas, ypač melas.

Įteikus Stanislovo Rapolionio premiją Gražinai Landsbergienei, ją sveikino Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktorė Danuta Zuzo, 2015 m. *Juozo Vercinkevičiaus nuotr.*

Muzikei teko eiti ir pirmosios ponios pareigas. Bet ji šio savo gyvenimo tarpsnio nesureikšmino. Į kai kuriuos dalykus žvelgė ironiškai, prisimindavo ir šypseną kėlusias situacijas. Tuo metu pirmosios ponios tikslas buvo vienas – kiek galima geriau, naudingiau atstovauti valstybei. Ji sakė: *Turėjau vilties, kad atsitiesime, būsime broliška tauta, ištiesime vieni kitiems rankas taip, kaip tai darėme Sausio 13-ąją... Rengiausi kukliai, nes galimybės buvo kuklios. Dienpinigių neėmiau...*

Ne viename pokalbyje ji yra pabrėžusi, kad nenori knaisiotis jokioje praeityje: nei tremties (nors ji skaudžiai paveikė), nei ligos. *Jei visą laiką kenti, sunku gyventi. Oriai reikia pakelti, iškęsti tai, ko negali pakeisti. Priimk tai kaip pažinimą* – tokia buvo G. Landsbergienės nuostata, kai buvo klausiama apie sunkias dienas. Ji sakė: *Manau, kad yra aukštesnės jėgos, kurios skirsto, kam kiek kur būti, kiek kam pakelti. Man skyrė tikrai nemažai laiko pabūti čia, ir dėkoju Dievui už kiekvieną dieną ir kaip galiu nedėkoti už leidimą nuveikti darbus, sutikti savo vyrą, kuriam esu dėkingą už dvasinį bendrumą ir bendrą gyvenimą, už šeimą, už sutiktus gerus žmones, už valstybės Nepriklausomybę.*

Nors prisimindama G. Landsbergienę ne kartą minėjau, kad jai pavyko, bet tuose pavykimuose nebuvo nieko atsitiktinio – tai buvo jos atkaklus darbas, talentas, intelektas, meninė intuicija, principinės nuostatos. Norėčiau prisiminti Hermaną Hesę, kuris sakė, jog turi susiklostyti daug aplinkybių, kad žmogus atrastų savo profesiją, kuri jį ne tik maitintų, bet kilnintų ir leistų išreikšti save. Ir guodžiamės tuo, kad tikrai stiprūs ir talentingi visada randa savo kelią ir užima deramą vietą. Jis tai įvardija pernelyg miesčioniška prielaida ir sako, jog tai bailus nusigręžimas nuo realybės: pirma, nepaisant stulbinančių pasiekimų, jie niekad netapo tuo, kam potencialiai buvo skirti ir pašaukti, o antra, visais laikais be galo daug talentingųjų paprasčiausiai nerado arba per vėlai surado jiems prideramą kelią.

Ir G. Landsbergienės kelias į meną buvo labai apsunkintas sovietinės okupacijos, bet ji viena iš tų, kurie įveikė šią ribą ir daug prisidėjo, kad būtų panaikinta tų ribų kūrėja – sovietų okupacija.

Atsisveikinome su šviesia asmenybe, kultūros žmogumi, kuri už savo darbus buvo pagerbta valstybiniais apdovanojimais bei premijomis. Ir, manau, jog, tardami Gražinos ir Vytauto Landsbergių pavardes, Lietuvos darbų paveiksle juodu matome neatsiejamus nuo mūsų kelio į Nepriklausomybę. ■

Paminklas Reformacijos ir lietuvių raštijos pradininkams Reformatų skvere

Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija Vilniuje, istoriniame Reformatų skvere (sode), priešais evangelikų reformatų bažnyčią Pylimo g., parengė skvero (sodo) su paminklu viziją, pradėjo kaupti lėšas. 2017 m., minint Reformacijos 500 m. jubiliejų, Reformacijos draugijos iniciatyva Lietuvos dailininkų sąjunga kartu su Kultūros ministerija organizavo atvirą skulptūrinių-architektūrinių idėjų konkursą minėtam paminklui sukurti. Konkursą laimėjo skulptorės prof. D. Matulaitės ir architekto prof. J. Balkevičiaus projektas „STELOS“. Numatomas statyti paminklas – ne tik pagarba mūsų praeičiai, bet ir šiuolaikiškos demokratinės valstybės, jos atminties kultūros tolesnio puoselėjimo akivaizdus patvirtinimas.

Reformatų skvere (sode), kurį Vilniaus savivaldybė šiuo metu kaip tik atnaujina, paminklas turėtų iškilti jau 2020 m. Tam būtina surinkti solidžią sumą – 230 000 Eur. Siekdama sukaupti šias lėšas, Reformacijos draugija atidarė specialią sąskaitą ir įkūrė Paminklo statymo komitetą-fondą.

Paramą paminklo tolesniam kūrimui ir statymui maloniai prašome pervesti:
Gavėjas: *Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija*
Sąskaita: *LT69 7044 0600 0090 8619,*
AB SEB bankas, banko kodas 70440,
SWIFT kodas (BIC): CBVILT2X
Paskirtis: *Paminklui „Reformacijos ir lietuviškos raštijos pradininkams“*

Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugijos valdyba
El. paštas reformacijosdraugija@gmail.com,
tel. +370 698 76500, +370 613 09542
Paminklo statymo komitetas-fondas
Daugiau informacijos apie projektą:
<http://reformacija.lt/wordpress/parama/paminklas-reformacijos-pradininkams/>

Į Amžinybę palydint Gražiną Landsbergienę

(1930 01 28–2020 03 10)

Išmintingųjų yra pasakyta, kad didelės dvasios žmonės dažniausiai atrodo paprasti, nuoširdūs, šilti ir kuklūs, o su jais pabendravęs jautiesi apdovanotas, padrąsintas, pakylėtas. Taip jautėmės ir mes, todėl ir ryžomės tarti iš savojo pakraščio palydimąjį padėkos žodį išeinančiai šviesiai ir kilniai asmenybei, su kuria likimas suvedė mūsų gimnaziją prieš aštuonetą metų.

2012 m. Vytauto Landsbergio fondas, apie kurio veiklą buvome daug girdėję, bet tiesiogiai nesusidūrę, paskelbė Rytų Lietuvos mokyklų meninių programų konkursą „Kuo man graži Tėvynė Lietuva“. Panagrinėję nuostatus ir subūrę rengėjų bei atlikėjų komandą, nutarėme jame dalyvauti. Parengėme programą „Žodžiai iš paribio“, kurioje mokiniai meniniu žodžiu pasakojo apie Tverečiaus krašto dalią, istoriją ir kultūrą. Rėmėmės mokyklos muziejuje sukaupta gausia kraštotyrine medžiaga, dainavome savo krašto dainas. Koks buvo džiaugsmas, kai įveikėme pirmąjį konkurso turą Pabradės „Ryto“ gimnazijoje ir patekome į finalą Lietuvos Respublikos Seime! Čia didžiasaliečiai laimėjo trečią vietą ir tūkstantį litų gimnazijai! Būtent tada iš arčiau pamatėme V. Landsbergio fondo pirmininkę Gražiną Landsbergienę. O kai mokyklai buvo pervesta laimėta suma, iš fondo gavome ir šiltą laišką, kuriame padėkota už mūsų darbą. Taip prasidėjo nevaldiškas ir intensyvus bendravimas laiškais, kuriuose plačiau papasakota apie mokyklos veiklą. Tų pačių metų rudenį mokyklos atstovai buvo pakviesti į Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje vykusį V. Landsbergio aštuoniasdešimtmečio minėjimą, o jo metu suaukotų lėšų dalis skirta mūsų mokyklai, tada dar vidurinei, tautiniams rūbams įsigyti! Sunku apsakyti, kaip pagerbti jautėmės! Paakinti tokio šilto ir jautraus bendravimo, ryžomės rašyti projektą mokyklos muziejaus plėtrai ir gavome paramą iš Gražinos Sirutis ir V. Landsbergio fondų. O į atnaujinto ir praplėsto muziejaus atidarymą bei tradicinę mūsų vakaronę išdrįsome pakviesti ir ponią Gražiną Landsbergienę. Žinojome apie pablogėjusią jos sveikatą ir nelabai tikėjomės sulaukti, tačiau labai apsidžiaugėme iš fondo valdybos gavę žinią, kad vis dėlto ji pati atvažiuos.

Mūsų gimnazijos muziejuje lankėsi ir tebesilanko daug visokio rango svečių, bet tokio nuoširdaus kaip ponios Gražinos bendravimo ne kaskart tenka patirti. Kaip ji džiaugėsi mūsų mokykla, kuri tada jau tapo akredituota gimnazija, kaip jai patiko muziejus, su kokiu džiaugsmu stebėjo mokinių pasirodymus! Svečių knygoje yra jos ranka 2013 m. lapkričio 28 d. parašytas įrašas: „Miela vaikščioti, stebėti ir džiaugtis Jūsų surinkta tautosakine ir istorine medžiaga. Pažinti istoriją čia galės ir mokinukai, ir visuomenė. Linkiu ir toliau tęsti šiuos darbus, kad mokiniai pajustų savo sąsajas su šia žeme, jos istorija. Sėkmės, ištvermės.“

O bendradarbiavimas su V. Landsbergio fondu tęsėsi ir toliau. 2014 m. jo surengtame meninių programų konkurse Vilniaus ir Vilniaus krašto atgavimo 75-osioms metinėms mūsų gimnazijos programa „Godos apie Vilnių ryčiausiame Lietuvos pakrašty“ vėl laimėjo trečią vietą ir tūkstantį litų gimnazijai.

Šiuo metu gimnazija ruošiasi pasinaudoti dar viena V. Landsbergio fondo dovana: skirta lėšų ekskursijoms į Kauną, buvusį laikinąja tarpukario Lietuvos sostine. Mums, paribio mokyklos bendruomenei, nuolat kovojančiai tiek dėl išlikimo, tiek dėl tautinio tapatumo išlaikymo, labai svarbus palaikantis dėmesys, šilti žodžiai, keliantys dvasią ir skatinantys pasitikėti savimi, patvirtinantys, kad einame teisingu keliu. Tai jau aštuntus metus patiriame bendradarbiaudami su V. Landsbergio fondu, kurio pirmininkė ir geroji dvasia buvo šviesios atminties Gražina Landsbergienė. Tebūna Jai šviesu Anapusybėje, į kurią lydi daugybės Ją pažinojusiųjų meilė ir dėkingumas.

Didžiasalio „Ryto“ gimnazijos bendruomenė

Juozas Nekrošius
(1935 12 21–2020 03 15)

Pavasariui grįžtant į Lietuvą žinių laidos ir spauda pasidalijo netekties pranešimu – kovo 15-ąją, sekmadienį, eidamas 85-uosius, mirė poetas, buvęs kultūros ir švietimo ministras Juozas Nekrošius.

Taip, poetas buvo visą gyvenimą, o pareigos ir darbai prasidėjo, tęsėsi ar užsibaigė. Taigi, poetas, žurnalistas, spaudos ir kultūros darbuotojas, partinis, politinis ir visuomenės veikėjas, dviejų Lietuvos Respublikos Vyriausybių kultūros ministras.

Apie save velionis rašė: *Gimiau 1935 m. gruodžio 21 d. Raseinių rajone, Betygalos valsčiuje, Rimgailų kaime. Tėvai turėjo 10 ha ūkį, penkis vaikus: tris sūnus (Vladas, Juozas, Robertas) ir dvi dukras (Aldona, Janina).*

1954 m. baigiau Betygalos vidurinę mokyklą, po to tarnavau kariuomenėje, trejus metus dirbau rajono laikraštyje, sukūriau šeimą. Jau tada domėjausi literatūra, bendradarbiavau spaudoje. 1959 m. įstojau į Vilniaus universitetą studijuoti žurnalistiką. Kadangi buvau vedęs ir jau turėjau pirmagimį sūnų Arvydą, todėl teko ne tik studijuoti, bet kartu ir dirbti, kad išlaikyčiau šeimą. Universitete jaunimo visuomeninė veikla tais metais buvo palyginti pažangi, demokratiška, priešinosi dogmatizmui, sustabarėjimui.

Bebaigiant studijas 1964 m. buvau pakviestas dirbti į Centro Komiteto skyrių, spaudos sektorių. Tuomet kaip tik panašiam darbui buvo kviečiami nauji žmonės, nacionaliniai kadrai.

Su pozityviom nuostatom nuėjau ir į Spaudos komitetą. Tuo metu buvau pats jauniausias iš ministrų. Jame pirmininko pareigose dirbau 1973–1990 m. Šalia pagrindinės veiklos visada daug laiko skyriau kūrybai ir visuomeniniam darbui. Įkūriau Lietuvos knygos draugiją, atsiradus galimybei tapau Lietuvos vaikų fondo organizatoriumi.

1975–1989 m. buvau LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu, 1992–1996 m. LR Seimo nariu. 1992 m. gimtųjų Raseinių žmonės pasitikėjo ir išrinko mane į Seimą. Pirmuosius dvejus metus dirbau Sveikatos, socialinių reikalų ir darbo komitete. Nuo 1994 m. gruodžio mėn. iki 1996 m. man buvo patikėtos Lietuvos kultūros ministro pareigos.

1997 metais įkūriau leidyklą „Alka“, kuriai šiuo metu ir vadovauju.

Nuo 1960 m. LKP narys, nuo 1989 m. LDDP narys. Nuo 1971 m. Lietuvos rašytojų sąjungos narys. 1983 m. LTSR respublikinės premijos laureatas. 1985 m. nusipelnęs kultūros veikėjas. Esu vedęs – žmona Laisvutė. Turiu tris vaikus: du sūnus (Arvydas, Justas) ir dukrą (Imandra). Esu senelis šešiems anūkams. Artimi giminės – pusseserės Pociūtės – paragavo Vorkutos duonos, o dėdės Rimšos šeima perėjo Krasnojarsko lagerius.

Taigi būta visko – šviesių vilčių ir skaudžių pergyvenimų.

Atsimindami velionį, skaitydami jo gyvenimo išpažintį, galime prisiminti ir kitų kolegų pastebėjimus.

Anot literatūros kritiko Valentino Sventicko, J. Nekrošių turėtume prisiminti kaip poetą, kuriam rūpėjo ne tik jo paties kūryba, bet apskritai lietuviškos knygos likimas. 1973–1990 m. vadovaudamas Spaudos komitetui (Valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas), pagal sovietmečio galimybes pasitarnavo lietuviškai knygai, jos plėtrai.

„Buvo ir analogiškas SSRS komitetas. Nekrošiui sekėsi amortizuoti drastiškus Maskvos reikalavimus, dėl to Lietuvos leidėjai jautėsi truputį laisvesni, ramesni, labiau apsaugoti“, – teigė V. Sventickas.

Pasak jo, su J. Nekrošiaus pastangomis vienaip ar kitaip susijęs Pasaulinės literatūros bibliotekos leidimas, jo pradžia ir įtvirtinimas.

J. Nekrošius rašė ir vaikams, ir suaugusiesiems. „Be abejo, jo poezijoje buvo ir nusilenkimų „privalomybėms“, bet mokėjo kažin kaip švelniai išsakyti socializmui tinkamas idėjas – neatrodė kaip nors juokingai, – velionio kūrybą apibendrino V. Sventickas. – O satyrinė poezija nebuvo bedantė, ją skaitė. Suprantama, išliko „įmanomybių“ ribose.“

Sovietmečiu išleistos J. Nekrošiaus knygos, pasak V. Sventicko, visos atrodė labai gražiai, nes leidėjai Spaudos komiteto pirmininkui truputį pataikavo.

„Nepriklausomybės metais J. Nekrošius irgi stengėsi rašyti ir kartais pusiau juokais pasakydavo vienam kitam leidėjui: „Esu rūpinęsis jumis visais, o dabar jau nelabai jums esu įdomus“, – velionio sakytus žodžius perteikė V. Sventickas.

Taigi, Juozas Nekrošius sovietmečiu buvo ir priedanga, ir užuovėja kitų kūrybai, darbui, nes tuomečiai aukštieji draugai retai mėgino padėtį keisti, kaip nors rizikuoti. Velionis yra sakęs, kad Atgimimo, nepriklausomybės išvakarių laiko Maskvos knygų mugės jau vyko kitaip – ne tik knygos, albumai, bet ir pats Lietuvos leidėjų stendas atrodė kitaip. Tiek turiniu, tiek atpažinimo atributais – čia garbingai buvo išskleista Lietuvos trispalvė dar iki jos įteisinimo. Tas *sąjūdis iki sąjūdžio* Spaudos komitete buvo pastebimas ir jaučiamas žymiai anksčiau. Jo vadovavimo metais plėtėsi leidybos horizontas, atsinaujino poligrafijos bazė tiek technika, tiek pastatais, keitėsi ir tobulėjo knygynų darbo organizavimas. Perlaužė stalininį popieriaus lygiavinį paskirstymą trims Baltijos poligrafijoms – Lietuva nuo šiol ėmė gauti jo limitus, susietus su skaitytojų ir gyventojų auditorija, jos statistika.

J. Nekrošius mokėjo rasti gabius, iniciatyvius specialistus ir bendražygius, juos skirti ten, kur labiausiai reikia, kad vyktų sutartinis, komandinis darbas. Jie buvo ir kūrybinės inteligentijos, ir inžinerinės ar komercinės veiklos atstovai. Atrodo, kad visada J. Nekrošiui sekėsi išlaikyti svarstymų rimtį ir rezultatyvumą – ieškojo, skatino, rėmė naujovių atėjimą į Lietuvos leidybos, poligrafijos, knygų prekybos barus. Matė Lietuvos ir kitų tautų rašytojų bei vertėjų nuolatinių sambūrių reikalingumą – tais metais labai augo ir tobulėjo Lietuvos autorių vertimai, kalbų ir kultūrų pažinimas.

Taigi, tas pasakymas: „... išlik žmogiškas“, – galiojo kasdien ir buvo visiems priimtinas visą velionio gyvenimo, darbo ir kūrybos laiką. Teko dalyvauti J. Nekrošiaus mamos laidotuvėse – Ji atgulė tėviškėje, greta Jono Mačiulio-Maironio mamos. Ir čia galėjai suprasti, kad Maironio kraštas ir žmonės yra didžioji J. Nekrošiaus vertybė. Beje, Juozas turėjo sodybą Trakų rajone, Lebedžių k., kurioje vasaromis gyvendavo ir kurdavo, visą laiką domėjosi Trakų rajono gyvenimu.

Prieš penketą metų Vilniaus dailės galerijos renginio metu buvo proga J. Nekrošių sveikinti su apvalia gimtadienio data – kolegos ir bendražygiai dėkojo, sveikino, apdovanojo gėlėmis ir knygomis. Ir šiemet artėjo garbinga sukaktis – deja, dėkoti tenka jau netekus velionio.

Pasilieka atminimas, pasilieka darbai ir kūryba. Pasilieka Žmogaus portretas.

Bibliografija: *Rupūs miltai* (satyra), Vilnius: Vaga, 1967; *Kaštonai ir kaktusai* (lyrika), Vilnius: Vaga, 1970; *Baltas ėriukas* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Vaga, 1971; Alka, 2004, 2005; *Vyturio lizdas* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Vaga, 1974; Vilnius: Alka, 2005; *Tas akmenų švelnumas* (lyrika), Vilnius: Vaga, 1974; *Paskutinis taškas* (epigramos), Vilnius: Vaga, 1975; *Čiulbantis beržas* (lyrika), Vilnius: Vaga, 1979; *Žiedai, žiedai, bitutės darbai* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Vaga, 1980; *Pelynų atmintis* (epigramos), Vilnius: Vaga, 1981; *Keturi žodžiai* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Vaga, 1982; *Abejoju ir klausiu* (lyrika), Vilnius: Vaga, 1984; *Tarp šviesos ir tamsos* (lyrika), Vilnius: Vaga, 1996; *Mano draugai* (eiliuotas tekstas), Vilnius: Alka, 1997; 1998; 1999; 2001; *Kelionė aplink pasaulį: spalvink ir skaityk* (eiliuotas tekstas), Vilnius: Alka, 1998; *Malūno ūsai* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Alka, 1999; *Žąsies motulės pasakos: spalvink ir skaityk* (eiliuotas tekstas), Vilnius: Alka, 1999; *Mes gyvename miške: zuikučių pasaka* (eilės vaikams), Vilnius: Alka, 2002; *Girininkas Napalys, gaisras, Rimas ir pilis* (poema vaikams), Vilnius: Alka, 2003; *Juodraščiai iš apdegusio archyvo* (satyra), Vilnius: Alka, 2003; *Sakmė apie oranžinę žvaigždę* (poema vaikams), Vilnius: Alka, 2003; *Gero elgesio abėcėlė* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Mūsų knyga, 2004; 2006; *Gyvūnų pasaulyje* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Mūsų knyga, 2004; *Mieli bičiuliai, arba gyvenkim geruoju* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Alka, 2004; *Rainiaus džiaugsmai ir bėdos* (šių dienų eiliuota pasaka), Vilnius: Alka, 2004; *Technika patiems mažiausiems* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Mūsų knyga, 2004; *Giminė su kirvio ženklu* (dokumentai, atsiminimai), Vilnius–Šiauliai: Alka, 2005; *Urtė nenorėjo būti vienturtė* (poema vaikams), Vilnius: Alka, 2006; *Lapė snapė ir kiti* (eilėraščiai vaikams), Vilnius: Alka, 2008; *Juoda žemė – balti pyragai* (poema vaikams), Vilnius: Informacijos vadybos agentūra, 2008. Parengė, sudarė: A. Matutis, *Kalbuosi su giria*: eilėraščiai, Vilnius: Alka, 1998; A. Cibulskis. *Taip subyram į smėlį:* poezija, Vilnius: Alka, 2011; *Betygalos Antanėlis:* mokytojo Antano Juškos gyvenimas, kūryba, prisiminimai apie jį, Vilnius: Alka, 2011. Vertimai iš rusų kalbos: *S. Muradianas – eilėraščiai vaikams*, Vilnius: Vaga, 1982; *Debesų dėdulė:* armėnų vaikų poezija, Vilnius: Vaga, 1984; *Gandras virš vynuogynų*: armėnų vaikų poezija, Vilnius: Vaga, 1987.

Vytautas Albertas GOCENTAS, Vilnius

Doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius (1941 09 02–2020 03 22)

Pagėgių savivaldybės Vydūno viešosios bibliotekos bendruomenė su giliu liūdesiu sutinka žinią apie filosofo doc. dr. Vaclovo Bagdonavičiaus mirtį. Dalijamės skausmu ir reiškiame nuoširdžius užuojautos žodžius velionio šeimai, artimiesiems, Vydūno draugijos nariams, visiems jį pažinojusiems. Velionis savo gyvenimo pavyzdžiu skleisdamas vydūniškąją šviesą palieka gilų ir šviesų pėdsaką mūsų visų širdyse. Mintimis esame kartu su Jumis, telydi Jus Dievo palaima bei dvasios stiprybė šią sunkią netekties valandą.

2020 m. kovo 22-ąją netekome filosofo, Mažosios Lietuvos kultūros tyrėjo, žymiausio Vydūno gyvenimo, veiklos, filosofijos tyrinėtojo bei šio mąstytojo dvasinio palikimo skleidėjo, literatūrologo, filosofijos ir humanitarinių mokslų daktaro, docento Vaclovo Bagdonavičiaus.

Vaclovas Bagdonavičius gimė 1941 m. rugsėjo 2 d. Gervėnuose, Kurtuvėnų valsč. 1960–1965 m. Vilniaus universiteto (VU) Istorijos ir filologijos fakultete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologo bei lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo diplomą. 1965–1969 m. – VU tarybos mokslinis sekretorius. 1967 m. buvo vienas iš Indijos bičiulių draugijos įkūrėjų ir aktyvistų. 1969–1972 m. – VU aspirantas. Nuo 1972 m. dirbo moksliniu darbuotoju Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institute (vėliau pavadinimas keitėsi keletą kartų), 1992–2008 m. ėjo šio instituto direktoriaus pareigas. 1987 m. – filosofijos mokslų kandidatas, pagal disertaciją parengė ir išleido monografiją „Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai“. 1988 m. įkūrė Vydūno draugiją ir iki 2011 m. jai vadovavo, vėliau tapo šios draugijos garbės pirmininku. Vydūno palaikų parvežimo iš Detmoldo (Vokietija) ir perlaidojimo Bitėnų kapinaitėse (1991) komisijos pirmininkas bei iniciatorius. 1992 m. apdovanotas Čikagos Vydūno fondo premija. 1993 m. įgijo humanitarinių mokslų daktaro laipsnį. Nuo 1996 m. dėstė Vilniaus pedagoginiame universitete, docentas.

Nuo 1997 m. – „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ redakcinės kolegijos narys, nuo 2006 m. – pirmininkas, nuo 2008 m. – vyriausiasis redaktorius. „Mažosios Lietuvos enciklopedinio žinyno“ (2014 m. išleisto anglų, 2015 m. – lietuvių, 2018 m. – vokiečių kalbomis) vyriausiasis redaktorius. Lietuvos kultūros fondo valdybos, Tautos namų tarybos, Mažosios Lietuvos reikalų tarybos narys, žurnalo „Filosofija. Sociologija“ redaktoriaus pavaduotojas, almanachų „Ramuva“ ir „Naujoji sąmonė“ vienas atsakingųjų redaktorių. Išleido knygas: „Vydūno etika“ (1999, 2 leid. – 2003), „Sugrįžti prie Vydūno“ (2001), „Vydūnas. Trumpa biografija“ (2005, 2 leid. – 2008), „Spindulys esmi begalinės šviesos: etiudai apie Vydūną“ (2008), parengė Vydūno raštus (1–4 t., 1990–1994), sudarė ir redagavo straipsnių rinkinį „Vydūnas lietuvių literatūroje“ (1994), Vydūno veikalų apie sveiką gyvenseną rinkinį „Sveikata, jaunumas, grožė“; „Gimdymo slėpiniai“ (1991), jo kūrybos rinkinį rusų kalba „Tikiu šventąja paslaptimi“ (1994), kartu su Tomu Staniku parengė fotografinius Vydūno traktatų „Mûsû uzdavinîs“ (2010) ir „Sąmonė“ (2011) leidimus, drauge su prof. dr. Aušra Martišiūte-Linartiene parašė monografiją „Vydūnas“ (2017) ir kt. Paskelbė daugiau kaip kelis šimtus straipsnių, brošiūrų, recenzijų Lietuvos ir užsienio spaudoje, perskaitė keliolika pranešimų mokslinėse tarptautinėse bei Lietuvoje vykusiose konferencijose. 2009 m. doc. dr. V. Bagdonavičius apdovanotas almanacho „Varpai“ literatūrine premija bei pirmo laipsnio medaliu „Už nuopelnus Tautai ir Vilniui“.

Tradiciškai kasmet vasarą organizuojamų Vydūno draugijos stovyklų Bitėnuose metu draugijos ir Pagėgių savivaldybės lėšomis tvarkytos Bitėnų kapinaitės, organizuoti Vydūno gyvenimo ir veiklos atmintinų datų minėjimai, Pagėgių krašto bibliotekose pristatyti nauji leidiniai. 2010 m. dr. V. Bagdonavičiui suteiktas Pagėgių garbės piliečio vardas ir įteiktas tai patvirtinantis ženklas. Šis apdovanojimas suteiktas už Vydūno nuopelnų, kūrybinio palikimo sklaidą visuomenėje, Vydūno vardo garsinimą Pagėgių krašte, Lietuvoje ir užsienyje, už iniciatyvą perlaidoti Vydūno palaikus Bitėnų kapinaitėse, jų rekonstrukciją, tvarkymą, nenuilstamą asmeninį darbą šioje veikloje, įkvepiant Vydūno draugijos narius, keturių tomų „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ leidybą ir leidinių pristatymą Pagėgių krašte, publikacijas, kuriose minimas Pagėgių vardas, šio krašto raštijos, visuomenės veikėjų Vydūno, Martyno Jankaus, Enzio Jagomasto ir kitų šviesuolių veiklos aprašymus – už visus darbus garsinant Pagėgių kraštą. 2014 m. už reikšmingiausius darbus ugdant tautinę savimonę, Vydūno idėjų skleidimą ir įprasminimą bei Mažosios Lietuvos kultūros paveldo įamžinimą ir sklaidą dr. V. Bagdonavičiui įteikta Valstybinė Jono Basanavičiaus premija.

2018 m., Lietuvoje minint Vydūno metus, dr. V. Bagdonavičiaus iniciatyva ir teikimu Lietuvos Respublikos Vyriausybei bei Pagėgių sav. tarybos nutarimu, Pagėgių sav. viešajai bibliotekai suteiktas Vydūno vardas.

Simboliška, jog diena, kai užgeso doc. dr. V. Bagdonavičiaus gyvybė, – sutampa su diena, kai gimė rašytojas, dramaturgas, filosofas, švietėjas, kultūros veikėjas Vydūnas (tikr. Vilhelmas Storostas), kurio propaguotų vertybių tyrinėjimui, išsaugojimui ir propagavimui mokslininkas paskyrė didžiąją savo gyvenimo dalį.

Pagėgių savivaldybės Vydūno viešosios bibliotekos bendruomenė

Gerb. Profesoriau
Vytautai Landsbergi,

Jeigu mūsų nuoširdūs užuojautos žodžiai palengvintų Jūsų skausmą dėl mylimos žmonos ponios Gražinos mirties, priimkite juos iš mūsų bendruomenės.

Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos vardu
Danguolė Sabienė

Dėl tėvelio Algirdo mirties nuoširdžiai užjaučiame Redą Sopranaitę. Telydi Jus paguoda ir dvasios stiprybė šią skaudžią netekties valandą.

„Vorutos“ ir „Trakų žemės“ redakcijos

Nuoširdžiai užjaučiame lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininko Algimanto Masaičio šeimą dėl sūnaus Manto netekties. Stiprybės Jums šiuo sunkiu metu.

Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos vardu
pirmininkė Danguolė Sabienė,
„Vilnijos“ draugijos vardu pirmininkas
dr. Kazimieras Garšva,
„Vorutos“ žurnalo redakcija

Dėl Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi apdovanotos iškilios Lietuvos visuomenės veikėjos, Čikagoje įsteigto Lietuvos našlaičių globos komiteto atstovės Lietuvoje, pianistės, Lietuvos muzikos akademijos profesorės, neįgalių vaikų globa, gydymu, jaunais menininkais ir švietimu besirūpinančio V. Landsbergio fondo valdybos pirmininkės Gražinos LANDSBERGIENĖS mirties nuoširdžiai užjaučiame jos šeimą, artimuosius. Ši rūpestinga, kilni ir pasiaukojanti asmenybė amžiais gyvens mūsų ir daugelio Lietuvos šeimų atmintyje.

Tautos fondas (JAV)

Šalčininkų rajono Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos bendruomenė reiškia nuoširdžią užuojautą velionės Gražinos RUČYTĖS-LANDSBERGIENĖS šeimai ir artimiesiems. Netekome puikaus žmogaus, gebėjusio užsibrėžti konkrečius tikslus ir visomis savo galiomis besistengusio juos įgyvendinti. Netekome pedagogės, muzikės, visuomenės veikėjos, V. Landsbergio fondo pirmininkės, Rytų Lietuvos mokyklų globėjos, atidavusios dalį širdies kiekvienam sutiktam žmogui.

Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio
gimnazijos bendruomenė

Sakoma: Žmogus gyvena,
kol jį kas nors prisimena...

Gerb. dr. Vaclovo BAGDONAVIČIAUS puikūs darbai, gerumu švytinčios akys, šypsena daugelio atmintyje išliks ilgai.
Amžinos jam šviesos.
Nuoširdi užuojauta artimiesiems, draugams, visai vydūniečių bendruomenei.

Rambyno regioninio parko direkcijos vardu
direktorė Diana Milašauskienė

Dėl ilgametės Rytų Lietuvos mokyklų ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų rėmėjos, V. Landsbergio fondo valdybos pirmininkės Gražinos LANDSBERGIENĖS mirties reiškiame užuojautą jos vyrui Vytautui, vaikams ir artimiesiems.

Lietuvių švietimo draugija „Rytas“,
„Vilnijos“ draugija, „Vorutos“ redakcija

Dėl Vydūno draugijos garbės pirmininko ir jo kūrybos tyrinėtojo dr. Vaclovo BAGDONAVIČIAUS mirties reiškiame užuojautą jo šeimai, artimiesiems.

„Vorutos“ redakcija

Dėl poeto, kultūros veikėjo Juozo NEKROŠIAUS mirties užjaučiame jo šeimą, gimines, artimuosius.

„Vorutos“ redakcija

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį *www.voruta.lt*. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

• Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

• Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

• Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

• Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

• Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

• Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmenys, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

• *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,
vorutosfondas@gmail.com.
Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra),
8 603 11117 (Irma).

Parama

Dėkojame paramą žurnalui skyrusiems:

- Tautos fondui (JAV) – 5 636,00 Eur;
- Gediminui Paviržiui (Didžioji Riešė, Vilniaus r.) – 100,00 Eur;
- dr. Irmai Randakevičienei (Vilnius);
- Vilmai Vitkauskienei (Trakai);
- Jadvygai ir Jonui Purvaneckams (Kernavė, Širvintų r.).

Dėkojame visiems, kurie žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui skyrė dalį 2019 m. sumokėto gyventojų pajamų mokesčio.

„Vorutos“ redakcija

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama žurnalo „Voruta“ prenumerata 2020 metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui 3,00 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų) 6,00 Eur

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui 2,40 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų) 4,80 Eur

Prenumerata nebepriimama likus mažiau nei mėnesiui iki žurnalo išleidimo datos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje **https://www.prenumeruok.lt/.**

„Vorutos“ redakcija

Rambyno regioninio parko direkcija ir Lankytojų centras

Nemuno g. 4, Bitėnai, LT-99265, Pagėgių sav.
Parko direkcija dirba I–IV 8.00–17.00 val.,
V 8.00–15.45 val.
Tel. +370 441 40640,
el. paštas info@rambynoparkas.lt

Rambyno regioninio parko Lankytojų centras
Gegužės–rugsėjo mėn. dirba II–VI
8.00–17.00 val., V 8.00–15.45 val.,
kitais mėn. – įprastą darbo savaitę.
Tel. +370 441 42778,
el. paštas kulturologas@rambynoparkas.lt

Sveikiname

Žymi lietuvių išeivijos veikėja, kultūrininkė Marija Aliodija Bareikaitė-Remienė švenčia labai gražų jubiliejų, kuris drauge yra ir graži lietuvių kultūros šventė, nes visa jos veikla buvo kupina pasiaukojimo Lietuvai.

Gerb. p. Marija, šie darbai ypač svarbūs Jūsų žemiečiams – musninkiečiams, jų ateičiai ir amžinai atminčiai. Širvintų r. Musninkų Švč. Trejybės bažnyčios remontui Jūs paaukojote didelę pinigų sumą, už kurią buvo atnaujinta visa bažnyčia, už tai parapijiečiai Jums dėkingi. Didele parama žemiečiams pelnėte Širvintų rajono garbės pilietės vardą, o LR Vyriausybė Jums suteikė dr. Jono Basanavičiaus premiją.

LR Prezidentas Valdas Adamkus 2002 m. apdovanojo Jus Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu. Visi Jūsų apdovanojimai, ir čia nepaminėti, patvirtina, kad esate žymi Lietuvos kultūros veikėja. Esate išeivijos šimtamečio dienraščio „Draugas“ fondo vadovė ir galite būti pavyzdys Lietuvos spaudos leidėjams, kaip rūpintis leidiniu ir telkti skaitytojus.

„Vorutos“ laikraštis, dabar tapęs žurnalu, labai dėkingas Jums už finansinę paramą ir nuoširdų bendravimą. Jūsų išleistos knygos apie išeivijos veiklą, beveik visos pristatytos Lietuvoje, padeda lietuviams giliau pažinti išeivijos istoriją.

Jubiliejaus proga sveikiname Jus, p. Marija, ir linkime Trakų Dievo Motinos – Lietuvos Globėjos – palaimos ir sveikatos.

Pagarbiai
„Vorutos“ redakcija ir bendradarbiai

Tad linkime akimis pamatyti, gomuriu pajusti, širdimi įsimylėti...

- Kompleksiniai pietūs kiekvieną darbo dieną.
- Specialūs pasiūlymai turistinėms grupėms ir jų gidams.
- Edukacinė kibinų gaminimo pamokėlė „Paragauk istorijos“.
- Parodomoji (degustacinė) „Šimtalapio“ gaminimo pamokėlė.
- Išskirtiniai pasiūlymai Jūsų šventėms ir pobūviams.
- Kibinų pristatymas.
- Autoparduotuvių ir mini kavinių „Senoji kibininė“ tinklas Vilniuje.

„Karališka senoji kibininė“ –
Sausių k., LT-21401 Trakų r. (Vilnius–Kaunas automagistralė, 23 km),
mob. tel. +370 659 08 454, el. p. info@kibinas.lt

www.kibinas.lt

„Senoji kibininė“ –
Karaimų g. 65, LT-21104 Trakai, mob. tel. +370 659 72132,
el. p. senoji@kibinas.lt

Pirmame viršelio puslapyje – Trakų Salos pilis vasarą. Jūratės Buivienės nuotr.
Ketvirtame viršelio puslapyje – Lietuvos nacionalinės premijos laureatas, dailininkas, profesorius Antanas Kmieliauskas savo dirbtuvėse (Sibiro g. 28, Vilnius) tapo monsinjoro Vytauto Pranciškaus Rūko – Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios (nuo 2017 m. rugsėjo 3 d. – bazilika) administratoriaus 1966–2001 m., Trakų dekano – 1974–2001 m., portretą, 2009 m. birželis. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

ISSN 1392-0677

Kaina 3,00 EUR